

**ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

КИБІЧ ЯНА ВАСИЛІВНА

УДК: 327(410:4-6ЄЄ):070(4)

ДИСЕРТАЦІЯ

**БРЕКЗИТ У ЄВРОПЕЙСЬКОМУ МЕДІАДИСКУРСІ: ПЕРЕДУМОВИ,
ХАРАКТЕР, НАСЛІДКИ**

052 – Політологія

05 – Соціальні та поведінкові науки

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ Я.В. Кибіч

Науковий керівник – **Гісса-Іванович Олександра Костянтинівна**, кандидат
політичних наук.

Чернівці – 2023

АНОТАЦІЯ

Кибіч Я. В. Брекзит у європейському медіадискурсі: передумови, характер, наслідки. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 052 Політологія. – Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Чернівці, 2023.

У дисертації здійснено комплексне дослідження Брекзиту в європейському медійному дискурсі, історичних та політичних передумов цього процесу, характеру висвітлення в медійному просторі Великої Британії, країн-учасниць Європейського Союзу, США та Канади, його вплив на геополітичну ситуацію в Європі та світі. Проаналізовано теоретико-концептуальні засади інтеграційних/дезінтеграційних процесів середини ХХ століття в Європі. Автором розглянуто найвідоміші концептуальні підходи європейської інтеграції, окреслено їх теоретичне обґрунтування, загальний розвиток, відмінності, порівняльне співвідношення та практичне застосування. Встановлено, що підґрунтям для розвитку сучасних теоретико-концептуальних підходів європейської інтеграції є такі теорії міжнародних відносин як політичний реалізм, політичний ідеалізм, марксизм та модернізовані їх варіації – неореалізм, неолібералізм та неомарксизм. Виокремлено такі основні концепції європейської інтеграції: федералізм, функціоналізм, неофункціоналізм, міжурядовий підхід (інтерговернменталізм). Зі збільшенням темпів розширення інтеграції в Європі все більшого значення почала набувати політика багаторівневості у формуванні європейського геополітичного простору. В цей час почали формуватися такі концепції європейської інтеграції як: «Europe à la carte» (секторальна, вибіркова інтеграція) чи концепція «Європейського меню», «Європа різних швидкостей» та «Змінних геометрій» («концентричних кіл», «сходинкової» інтеграції).

Автором охарактеризовано закономірності формування британського особливого підходу до процесу інтеграції в Європейське Співтовариство. Оцінено вплив євроскептичної позиції британських політичних партій та урядів

на позиціонування Сполученого Королівства в Європі, відтак і відповідне ставлення до розширення меж інтеграції ЄС не тільки в економічному, а й політичному напрямку. Запропоновано хронологію основних етапів у формуванні відносин між Сполученим Королівством та Європейською спільнотою. Встановлено, що специфічність геополітичного курсу Великої Британії з метою збереження особливого статусу у відносинах з континентальною Європою, надання абсолютної переваги власним національним інтересам над спільними європейськими, стали причиною сумнівів стосовно питання вступу до ЄЕС.

З моменту приєднання до Європейської економічної спільноти (ЄЕС) у 1973 році Велика Британія двічі проводила загальнонаціональний референдум, ключовим питанням якого було членство країни у європейському об'єднанні. Перший з них відбувся через два роки після вступу в ЄЕС, у 1975 році, проте за результатами голосування більшість громадян воліла залишитися у євроспільноті. Другий референдум щодо членства в ЄС відбувся 24 червня 2016 року, і тоді 52% британців проголосували за вихід країни зі складу Євросоюзу.

Автором означено, що дослідження виходу Великої Британії зі складу Європейського Союзу, з подальшим резонансом цієї події в медійному дискурсі, неможливе без ґрунтовного розуміння історичних та політичних передумов Брекзиту, особливостей формування взаємин з континентальною Європою, зовнішньополітичних кроків Сполученого Королівства та внутрішньополітичної ситуації всередині держави. Відтак, у дисертаційному дослідженні проаналізовані концептуальні, теоретичні доробки визначних дослідників політичної науки, праці яких присвячені процесам євроінтеграції та дезінтеграційним тенденціям в Європі.

Основний акцент у роботі зроблено на дослідженні медійного дискурсу, спричиненого виходом Сполученого Королівства зі складу ЄС. Дослідження цієї тематики, в силу своєї новизни, тільки набирає обертів. Автором здійснено комплексний аналіз британського, європейського, канадського, американського медіа простору, що дало змогу показати, яким чином провідні медіа світу

транслявали цей історичний етап, та як цей процес впливав на громадську думку. Підґрунтям вивчення європейського медійного дискурсу процесу Брекзит стали матеріали засобів масової інформації, новинних агентств, національних періодичних видань, таблоїдів, соціальних медіа, аналітичних центрів, соціологічних досліджень Британії, провідних країн-членів ЄС, Канади та США.

Дослідивши передумови та причини дезінтеграційних тенденцій у медійному дискурсі Великобританії автором встановлено, що британська модель співпраці з ЄС та євроскептичний вектор у зовнішній політиці Британії має глибоке та міцне коріння. Ключову роль у формуванні такого політичного світогляду займають особливості історичного розвитку, імперське минуле, політична система, національна ідентичність. Вибудована особлива позиція Великобританії у відносинах з країнами-членами ЄС, була обумовлена як геополітичними цілями Об'єднаного Королівства, так і суто економічними та ідеологічними розбіжностями з континентальною Європою. Це, зрештою, дало початок активним дискусіям щодо виходу країни з ЄС, які досягли своєї вершини в 2016 році, коли відбувся національний референдум, у результаті якого з невеликою перевагою перемогли прихильники Brexit.

З'ясовано, що особливо важливу роль у розповсюдженні євроскептичних настроїв серед населення Великобританії відіграли медіа та ЗМІ. Автором опрацьовано матеріали провідних британських періодичних та таблоїдних видань. Дані дослідження показують, що Брекзит став прикладом майстерної маніпуляції фактами і цифрами, ефективного продукування і поширення «вірусної інформації» за допомогою ЗМІ, які в епоху цифрових комунікаційних технологій стали особливо результативним інструментом для впливу на громадську думку та політичні настрої. З'ясовано, що загальна вульгаризація, таблоїдизація медійного супроводу Брекзиту в провідних новинних виданнях країни, стали причиною поглиблення розколу британського суспільства і спрацювали на збільшення прихильників виходу країни зі складу Євросоюзу.

Доведено, що успіх кампанії «Leave» значною мірою став результатом того, що більша частина громадськості вже була євроскептично налаштована за

допомогою медіа ще задовго до початку кампанії про вихід Великобританії з ЄС. Про-Брекзит кампанія змогла вибудувати свою стратегію навколо заздалегідь встановлених, болючих та актуальних для британців тем суверенітету та імміграції. Такий підхід став ключем до перемоги, оскільки їхні аргументи сприймалися громадськістю виключно позитивно.

Окрім того, який вплив на процес Брекзиту мали провідні британські періодичні видання та новинні агенції, автором досліджено, яку роль у медійному дискурсі зайняли соціальні медіа. Встановлено, що у 2016 році просування соціальних мереж, як джерела новин значно зросло та більше третини громадян Великобританії використовували соцмережі, як основне джерело інформації про референдум. Цей показник зріс до 61% серед громадян віком від 16 до 24 років. Основна боротьба точилася в таких соціальних мережах як Facebook, Twitter, YouTube. Хоча кампанія «Remain» мала ряд теоретичних переваг та підтримку керуючої партії, їй не вдалося досягти такого успіху, який отримали її конкуренти з «Leave» табору.

Враховуючи вагомість наслідків Брекзиту для геополітичної ситуації в світі, та резонанс серед британського населення після отримання результатів голосування, дискурс навколо цієї теми продовжив набирати обертів. Автором охарактеризовано, як відбувалося переосмислення Брекзит у громадській думці британців. Проаналізовано дані соціологічних опитувань провідних аналітичних дослідницьких центрів, серед яких YouGov, British Election Study, British Social Attitudes Survey, Deltapoll, Kantar, NatCen Social Research, Savanta ComRes, Opinium. Результати соціологічних досліджень показують, що більша частина виборців, що голосували за «Leave» кампанію, та вихід Британії з ЄС сьогодні знову віддали б свій голос так само, як і в 2016 році.

Проаналізовано процес Брекзит у медійному дискурсі провідних європейських ЗМК. Встановлено, що та частина європейських ЗМІ, які зайняли чітку позицію щодо Brexit, менше 10% позитивно відгукувались про Brexit, на відміну від 74% тих представників європейського сегменту медіа, що були проти та активно критикували це рішення. Дані дослідження показують, що

голосування Великобританії за вихід з Європейського Союзу в червні 2016 року сприймалося в європейському публічному просторі та трансливалося в національних медіа майданчиках, як поточна криза з перспективою глобальних масштабів.

«Розлучення» Сполученого Королівства з Євросоюзом сколихнуло не тільки держави континентальної Європи, а здобуло широкого резонансу за океаном. Автором оцінено вплив Брекзиту на позицію союзників щодо нової ролі Великої Британії в Європі (на прикладі США та Канади). Охарактеризовано англо-американські «особливі відносини» в розрізі нової реальності. Встановлено, що переговори про Брекзит неабияк стурбували американський уряд та керівництво держави, які відверто були проти виходу Великобританії зі складу ЄС, вважаючи цей крок необдуманим та хибним. Однак, найближчим часом цей безпрецедентно міцний союз не втратить свого значення для обох країн, хоча існує помітна нерівноправність та потреба для Великобританії знаходити рівновагу між атлантичним та європейським напрямками політики.

Власне тому у медійному дискурсі США проблема Брекзиту займала особливо важливе місце, враховуючи традиційну концентрацію новинного контенту навколо внутрішньої ситуації в державі. Проаналізовано матеріали американського новинного видання CNN. Встановлено, що переважна більшість матеріалів аналітичного характеру на цьому новинному каналі присвячені висвітленню критики офіційного Лондона, прем'єр-міністра Б. Джонсона та його уряду через складну економічну ситуацію, що виникла після підписання нової торгової угоди з ЄС.

Водночас дослідження канадського медіапростору, позиції політичного істеблішменту та громадськості стосовно виходу Великої Британії зі складу ЄС показало, що Канада зацікавлена в тісному партнерстві, як з Сполученим Королівством, так і з Євросоюзом після Brexit. Така співпраця, має всі шанси стати економічно та політично вигідною для кожної зі сторін. Згідно з результатами дослідження, громадяни Канади віддають перевагу відносинам з ЄС на протиположності співпраці з Великою Британією, яка вийшла зі складу блоку.

Однак існують чіткі відмінності у сприйнятті між прихильниками різних політичних партій, а отже, Brexit має потенціал стати політично спірним питанням в Канаді.

Розглянуто проблему Брекзиту крізь призму українського євроінтеграційного курсу. Варто сказати, що методи та стратегія британської моделі співпраці в євроінтеграційному спрямуванні держави не є еталоном для використання Україною, оскільки Великобританія боролася за вихід з ЄС на рівних правах, а Україна спрямувала свій зовнішньополітичний курс на досягнення рівноправного членства. Британська модель євроінтеграції насамперед показує, яких помилок варто уникати при переговорах чи співпраці з ЄС. Автором охарактеризовано ймовірні ризики, з якими може стикнутися Україна в пост-Брексит Європі та Британії. Одним з них є переосмислення значущості українського питання у Великій Британії. Брексит поставив під сумнів поняття споконвічної європейської єдності та сколихнув нову хвилю євроскептицизму в Європі, але не в Україні. Встановлено, що від'єднання Сполученого Королівства від ЄС стане причиною змін в економічній, політичній, культурній сфері відносин цих політичних акторів, та України зокрема. Підтримка Великобританією українців у війні проти повномасштабного вторгнення російської федерації доводить, що євроінтеграція має особливі перспективи для України, яка не лише годує півсвіту, але й боронить усю цивілізовану Європу від навали неонацистів.

Ключові слова: Брексит, мас-медіа, ЗМІ, медіадискурс, європейська інтеграція, євроскептицизм, громадська думка, Велика Британія, ЄС, зовнішня політика, політична участь, Україна.

SUMMARY

Kybich Y. V. Brexit in the European media discourse: prerequisites, nature, consequences. – Qualifying scientific project on manuscript rights.

Thesis on search for the Doctor of Philosophy degree in speciality 052 Political Science. – Yuriy Fedkovich Chernivtsi National University, Chernivtsi, 2023.

The dissertation includes a comprehensive study of Brexit in the European media discourse, the historical and political preconditions of this process, the nature of coverage in the media space of Great Britain, the member states of the European Union, the United States and Canada, and its impact on the geopolitical situation in Europe and the world. The theoretical and conceptual foundations of the integration/disintegration processes of the middle of the 20th century in Europe are analyzed. The author considered the most famous conceptual approaches of European integration, and outlined their theoretical justification, general development, differences, comparative relationship and practical application. It has been established that the basis for the development of modern theoretical and conceptual approaches to European integration are such theories of international relations as political realism, political idealism, Marxism and their modernized variations - neorealism, neoliberalism and neomarxism. The following main concepts of European integration are singled out: federalism, functionalism, neofunctionalism, intergovernmental approach (intergovernmentalism). The multi-level policy in the formation of the European geopolitical space began to gain more and more importance with the increasing pace of expansion of integration in Europe. At this time such concepts of European integration as: «Europe à la carte» (sectoral, selective integration) or the concept of «European menu», «Europe of different speeds» and «Variable geometries» («concentric circles», «stepped» integration) began to be formed.

The author characterized the regularities of the formation of the British special approach to the process of integration into the European Community. The influence of the Eurosceptic position of British political parties and governments on the positioning of the United Kingdom in Europe and therefore the corresponding attitude towards expanding the borders of EU integration not only in the economic but also in the political direction was assessed. A chronology of the main stages in the formation of relations between the United Kingdom and the European Community was offered. It has been established that the specificity of Great Britain's geopolitical course in order

to maintain a special status in relations with continental Europe, giving absolute priority to its own national interests over common European interests, caused doubts regarding the issue of joining the EU.

Since joining the European Economic Community (EEC) in 1973 Great Britain has twice held a nationwide referendum. The main issue of which was the country's membership in the European Union. The first of them took place two years after joining the EU in 1975 but according to the results of the vote, the majority of citizens preferred to continue membership in the European Community. The second referendum on EU membership was held on June 24, 2016, and then 52% of Britons voted for the country's exit from the European Union.

The author states that the study of the exit of Great Britain from the European Union with the subsequent resonance of this event in the media discourse is impossible without a thorough understanding of the historical and political prerequisites of Brexit, the peculiarities of the formation of relations with continental Europe, the foreign policy steps of the United Kingdom and the domestic political situation within the state. Therefore the dissertation study analyzed the conceptual and theoretical developments of prominent researchers of political science, whose works are devoted to the processes of European integration and disintegration trends in Europe.

The main emphasis of the work is on the study of the media discourse caused by the exit of the United Kingdom from the EU. The study of this topic, due to its novelty, is only gaining momentum. The author carried out a comprehensive analysis of the British, European, Canadian, and American media space, which made it possible to show how the world's leading media broadcast this historical stage, and how this process influenced public opinion. Materials of the mass media, news agencies, national periodicals, tabloids, social media, analytical centres, sociological studies of Britain, leading EU member states, Canada and the USA became the basis for studying the European media discourse on the Brexit process.

Having studied the prerequisites and causes of disintegration trends in the media discourse of Great Britain, the author found that the British model of cooperation with the EU and the Eurosceptic vector in British foreign policy have deep and strong roots.

The key role in the formation of such a political outlook is played by the peculiarities of historical development, the imperial past, the political system, and national identity. The special position of Great Britain in relations with the EU member states was determined both by the geopolitical goals of the United Kingdom and by purely economic and ideological differences with continental Europe. This eventually gave rise to active discussions about the country's withdrawal from the EU, which reached its peak in 2016, when a national referendum was held which resulted in a narrow victory for Brexit supporters.

It was found that the media played a particularly important role in the spread of Eurosceptic sentiments among the population of Great Britain. The author processed the materials of the leading British periodicals and tabloids. Research data show that Brexit has become an example of masterful manipulation of facts and figures, effective production and distribution of «viral information» with the help of mass media, which in the era of digital communication technologies have become a particularly effective tool for influencing public opinion and political attitudes. It has been found that the general vulgarization and tabloidization of the media coverage of Brexit in the country's leading news outlets caused the deepening of the split in British society and worked to increase supporters of the country's exit from the European Union.

It has been proven that the success of the “Leave campaign” was largely a result of the fact that much of the public was already Eurosceptic through the media long before the Brexit campaign began. The pro-Brexit campaign was able to build its strategy around pre-established, painful and relevant topics of sovereignty and immigration for the British. This approach became the key to victory, as their arguments were perceived by the public in an extremely positive way.

In addition to the influence of the leading British periodicals and news agencies on the Brexit process, the author investigated the role of social media in the media discourse. It found that in 2016 the promotion of social media as a source of news had grown significantly with more than a third of UK citizens using social media as their main source of information about the referendum. This indicator increased to 61% among citizens aged from 16 to 24. The main struggle took place on such social

networks as Facebook, Twitter, and YouTube. Although the “Remain campaign” had a number of theoretical advantages and the support of the ruling party, it did not achieve the success of its rivals from the Leave camp.

Given the importance of the consequences of Brexit for the geopolitical situation in the world and the resonance among the British population after receiving the results of the vote, the discourse around this topic continued to gain momentum. The author described how Brexit was reinterpreted in British public opinion. Data from sociological surveys of leading analytical research centres, including YouGov, British Election Study, British Social Attitudes Survey, Deltapoll, Kantar, NatCen Social Research, Savanta ComRes, and Opinium, were analyzed. The results of sociological research show that the majority of voters who voted for the “Leave campaign” and Britain's exit from the EU would vote again today, as they did in 2016.

The Brexit process in the media discourse of the leading European mass media also was analyzed. It was established that less than 10% of the European media that took a clear position on Brexit spoke positively about Brexit. In contrast, 74% of those representatives of the European media segment were against and actively criticized this decision. Research data show that the UK's vote to leave the European Union in June 2016 was perceived in the European public space and broadcast on national media platforms as an ongoing crisis with the prospect of global dimensions.

The “divorce” of the United Kingdom from the European Union shook not only the states of continental Europe but gained widespread resonance overseas. The author assessed the impact of Brexit on the position of allies regarding the new role of Great Britain in Europe (using the example of the USA and Canada). The Anglo-American “special relationship” is characterized in terms of the new reality. It has been established that the negotiations on Brexit were of great concern to the American government and the state leadership, who were openly against the withdrawal of Great Britain from the EU considering this step reckless and wrong. However, in the near future, this unprecedentedly strong union will not lose its importance for both countries, although there is a noticeable inequality and the need for Great Britain to find a balance between the Atlantic and European directions of politics.

That is precisely why the issue of Brexit occupied a particularly important place in the US media discourse, given the traditional concentration of news content around the internal situation in the state. The materials of the American news outlet CNN were analyzed. It has been established that the vast majority of analytical materials on this news channel are devoted to covering criticism of official London, Prime Minister B. Johnson and his government due to the difficult economic situation that arose after the signing of a new trade agreement with the EU.

At the same time a study of the Canadian media space, the position of the political establishment and the public regarding the withdrawal of Great Britain from the EU showed that Canada is interested in a close partnership with both the United Kingdom and the European Union after Brexit. Such cooperation has every chance of becoming economically and politically beneficial for each of the parties. According to the results of the study, Canadian citizens prefer relations with the EU to cooperation with Great Britain, which has left the block. However, there are clear differences in perception between supporters of different political parties, and therefore Brexit has the potential to become a politically contentious issue in Canada.

The problem of Brexit is considered through the prism of the Ukrainian European integration course. It is worth saying that the methods and strategy of the British model of cooperation in the direction of European integration of the state are not a standard for use by Ukraine. Since Great Britain fought for exit from the EU on equal rights, Ukraine directed its foreign policy course to achieve equal membership. The British model of European integration primarily shows what mistakes should be avoided when negotiating or cooperating with the EU. The author describes the probable risks that Ukraine may face in post-Brexit Europe and Britain. One of them is rethinking the significance of the Ukrainian issue in Great Britain. Brexit called into question the notion of primordial European unity and stirred a new wave of Euroscepticism in Europe, but not in Ukraine. It has been established that the separation of the United Kingdom from the EU will cause changes in the economic, political, and cultural spheres of relations between these political actors, and Ukraine in particular. Great Britain's support of Ukrainians in the war against the full-scale

invasion of the Russian Federation proves that European integration has special prospects for Ukraine which not only feeds half the world but also defends the whole of civilized Europe from the onslaught of neo-Nazis.

Key words: Brexit, mass media, media discourse, European integration, Euroscepticism, public opinion, Great Britain, EU, foreign policy, political participation, Ukraine.

Список публікацій здобувача за темою дисертації

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

Наукові праці у виданнях, включених до переліку наукових фахових видань України:

1. Кибіч, Яна. 2019. «Особливості британського підходу до процесу європейської інтеграції». *Історико-політичні проблеми сучасного світу* 40: 58-66. Чернівці: Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича.
2. Кибіч, Яна. 2020. «Медійний супровід та його вплив на результати референдуму про вихід Британії з ЄС». *Медіафорум: аналітика, прогнози, інформаційний менеджмент* 8: 102-114. Чернівці: Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича.
3. Кибіч, Яна. 2021. «Брекзит у медійному дискурсі провідних європейських ЗМК». *Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії* 2 (10): 64-77. Луцьк: Волинський національний університет.
4. Кибіч, Яна. 2021. «П'ять років по тому: як змінилася громадська думка британців після референдуму про вихід з ЄС». *Науково-теоретичний альманах «Грані»* 24 (12): 79-87. Дніпро: Дніпровський нац. ун-т імені Олеся Гончара.
5. Кибіч, Яна. 2022. «Позиція Канади щодо нової ролі Сполученого Королівства в Європі». *Науково-теоретичний альманах «Грані»* 25 (3): 83-87. Дніпро: Дніпровський нац. ун-т імені Олеся Гончара.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

6. Кибіч, Яна. 2019. «Британський «особливий» підхід до євроінтеграційних процесів: уроки для України». Актуальні проблеми зовнішньої політики України: матеріали XIII Міжнародної науково-практичної конференції студентів та молодих вчених, Чернівці, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Листопад 22. С. 55-57

7. Кибіч, Яна. 2020. «Навіщо британцям Brexit: причини та наслідки». Травневі студії 2020: історія, міжнародні відносини: зб. матер. V міжнародної наукової конференції, Вінниця, ДонНУ імені Василя Стуса, Квітень 24. С.84-86.

8. Кибіч, Яна. 2020. «Вплив британських медіа на результати референдуму про членство Великобританії в ЄС». Актуальні проблеми міжнародних відносин та міжнародного права: матеріали Всеукраїнської наук. онлайн-конф. з міжнародною участю, Київ, Київський університет імені Бориса Грінченка, Жовтень 29. С.129-134

9. Кибіч, Яна. 2020. «Брекзит як чинник дезінтеграції ЄС». Актуальні проблеми зовнішньої політики України: матеріали XIV Міжнародної науково-практичної конференції студентів та молодих вчених, Чернівці, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Грудень 18. С. 33-35.

10. Кибіч, Яна. 2021. «Брекзит: нові загрози європейської єдності». Травневі студії 2021: історія, міжнародні відносини, філософія: зб. матеріалів III Міжнародної наукової конференції, вип. 6. Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, Квітень 23. С.140-143.

11. Кибіч, Яна. 2021.«Вплив британських ЗМІ на референдум про вихід з ЄС». Актуальні проблеми сучасних міжнародних відносин: матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Дніпро: Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, листопад 5-6. С.39-41

ЗМІСТ

ВСТУП	16
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЦЕСІВ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ ТА ДЕЗІНТЕГРАЦІЇ	23
1.1. Концептуальні засади європейських інтеграційних/дезінтеграційних процесів.....	23
1.2. Особливості британського підходу до процесу інтеграції.....	41
1.3. Джерельна база дослідження.....	59
<i>Висновки до розділу 1</i>	68
РОЗДІЛ 2. ВІДОБРАЖЕННЯ ПРОЦЕСУ БРЕКЗИТУ У МЕДІЙНОМУ ДИСКУРСІ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ	71
2.1. Деінтеграційні тенденції в медійному дискурсі Великобританії: передумови та причини.....	71
2.2. Медійний супровід референдуму про вихід Британії з ЄС.....	87
2.3. Переосмислення Брекзиту в громадській думці британців.....	101
<i>Висновки до розділу 2</i>	113
РОЗДІЛ 3. МЕДІЙНИЙ СУПРОВІД ПРОВІДНИХ КРАЇН ЗАХОДУ ЩОДО ДЕЗІНТЕГРАЦІЇ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ	116
3.1. Брекзит у медійному дискурсі ключових європейських ЗМК.....	116
3.2. Позиція союзників щодо нової ролі Великої Британії у Європі (на прикладі США та Канади).....	136
3.3. Рецепції Брекзиту у громадській думці сучасної України.....	158
<i>Висновки до розділу 3</i>	175
ВИСНОВКИ	180
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	192
ДОДАТКИ	230

ВСТУП

Актуальність дослідження. Сучасний світ переживає складні процеси політичної трансформації та глобалізації, які відображаються на макрополітичному та регіональному рівнях. Зокрема тривалий процес формування об'єднаної Європи супроводжувався низкою переговорних процесів та компромісних рішень, які повинні були зняти суперечності та досягти найоптимальнішого алгоритму взаємодії європейських партнерів.

Відносини Великої Британії з партнерами країн ЄС завжди мали особливий характер. Це було обумовлено як геополітичними цілями Об'єднаного Королівства, так і суто економічними та ідеологічними розбіжностями. Власне усі ці накопичені позиції особливого підходу британців до процесів європейської інтеграції зумовили початок дискусій щодо її виходу з ЄС, які досягли апогею в 2016 році через національний референдум, на якому з невеликою перевагою перемогли прихильники Брекзиту.

Вихід Великої Британії з ЄС похитнув не лише концепцію об'єднаної Європи, але й створив низку проблем самим мешканцям Туманного Альбіону.

І хоча, де-юре, процес виходу Великої Британії з ЄС завершився, дискусії навколо правильності й виваженості такого кроку досі тривають. Фактично британське суспільство сьогодні поділене навпіл, а медіа відіграють визначальну роль у формуванні громадської думки навколо цього гострого для британців питання. Зважаючи на послідовність намірів України інтегруватися в Європейське співтовариство, вивчення досвіду інтеграції Великої Британії зокрема є надважливим для нашої держави.

Досі ЄС лише розширювався, і ми не бачили відцентрових тенденцій та практичної реалізації євроскептицизму. Тому для України, як потенційно наступного члена ЄС, вивчення передумов та наслідків Брекзиту має прагматичний характер.

23 червня 2022 року, на тлі збройної агресії Росії проти України, історичним рішенням Європейської ради Україні надано статус кандидата на

входження до ЄС. Таким чином, наша держава втілила свої прагнення інтегруватися до європейської спільноти вільних націй у конкретний план дій. Безперечно, цьому рішенню передувала консолідація українського суспільства та героїзм українських воїнів у протистоянні з російським ворогом.

З огляду на це, досвід одного з ключових союзників України в питанні пошуку оптимальної моделі співіснування в ЄС має неабияке значення. Відтак британська рецепція взаємодії з європейськими партнерами, її єврооптимістичні та євроскептичні важелі громадської думки дають Україні та її дипломатичним, представницьким національним та регіональним елітам фундаментальний емпіричний та практичний досвід.

Мета та завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є вивчення передумов, характеру та наслідків виходу Великої Британії з ЄС у європейському медійному дискурсі.

Для досягнення окресленої мети поставлено наступні дослідницькі

завдання:

- проаналізувати теоретико-концептуальні засади європейських інтеграційних та дезінтеграційних процесів;
- визначити особливості британського підходу до процесів євроінтеграції;
- розкрити роль медіа в проєвропейській та євроскептичній позиції британців;
- проаналізувати особливості медійного супроводу референдуму про вихід Британії з ЄС;
- охарактеризувати Брекзит у медійному дискурсі провідних європейських ЗМК;
- окреслити позицію союзників щодо нової ролі Великої Британії в Європі (на прикладі США та Канади);
- вивчити значення Брекзиту у контексті євроінтеграційного курсу України.

Об'єктом дослідження є процеси європейської інтеграції та дезінтеграції.

Предмет дисертаційної роботи – вихід Великої Британії з ЄС у європейському медійному дискурсі.

Методи дослідження. Дослідження передумов, характеру та наслідків виходу Великої Британії з ЄС вимагало використання широкого спектру загальнонаукових та спеціальних політологічних підходів та методів, що обумовлено потребою комплексного вивчення проблеми. Авторкою використано:

- неоінституційний підхід, який дозволив проаналізувати формування особливого ставлення британців до процесів інтеграції та дезінтеграції ЄС, зокрема визначити роль політичних еліт у процесі Брекзит;

- біхевіористський підхід уможливив простежити зміни в електоральних симпатіях британців та окреслити динаміку зміни громадської думки щодо місця Британії в ЄС;

- порівняльний метод допоміг визначити ключові відмінності в електоральній та політичній поведінці британців щодо їх місця в спільноті європейських націй;

- статистичний метод дозволив проаналізувати зміну настроїв громадської думки британців напередодні та після референдуму про вихід з ЄС;

- метод контент-аналізу широко застосовано авторкою в процесі дослідження Брекзиту у медійному дискурсі північно-американських союзників Великої Британії.

Окрім того, застосовано й низку загальнонаукових методів дослідження – аналізу й синтезу, індукції й дедукції, ретроспективний метод, що дозволило досягти поставленої мети та завдань дослідження.

Зв'язок дисертації з науковими програмами, планами, темами.

Дослідження виконано в межах комплексної програми науково-дослідницьких робіт кафедри міжнародної інформації Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича «Сучасна інформаційна політика та суспільні комунікації: міжнародний досвід та українські реалії» (номер державної реєстрації – 0116U001441, 2016-2020 рр.), а згодом

«Національна та інформаційна безпека у контексті сучасних геополітичних викликів: міжнародний досвід та політика» (номер державної реєстрації – 0121U110224, 2021-2025 рр.)

Наукова новизна дослідження зумовлена як сукупністю поставлених завдань, так і засобами їх розв'язання. У межах здійсненого дослідження ми досягли результатів, які мають наукову новизну та конкретизуються в таких положеннях:

уперше:

- здійснено комплексне дослідження передумов, характеру та наслідків Брекситу у європейському медійному дискурсі в українській політичній науці;
- запропоновано хронологію основних етапів формування відносин між Великою Британією та Європейським союзом. Встановлено, що специфіка геополітичного курсу Великої Британії з метою збереження особливого статусу у відносинах з континентальною Європою, надання абсолютної переваги власним національним інтересам над спільними європейськими, стали причиною виходу Британії з ЄС;
- здійснено комплексний аналіз британського, європейського, канадського, американського медіапростору, що дало змогу показати, яким чином провідні медіа світу висвітлювали цей історичний для ЄС поступ;
- встановлено, що вихід Великобританії з ЄС не знизив динаміки руху України до інтеграції з ЄС. Підтримка Великобританією українців у війні проти повномасштабного вторгнення російської федерації доводить, що євроінтеграція має особливі перспективи для України.

Уточнено:

- медіа стали майданчиком для поширення бінарних позицій у громадській думці, введення в інформаційний простір конкретних політичних акторів, проектування необхідних повідомлень та гасел для соціуму;
- з'ясовано, що загальна вульгаризація, таблоїдизація медійного супроводу Брекситу в провідних новинних виданнях країни, стали причиною поглиблення розколу британського суспільства та призвели до збільшення прихильників

виходу країни зі складу Євросоюзу;

- успіх кампанії «Leave» мав значний вплив на результат того, що більша частина суспільства вже була євроскептично налаштована під впливом медіа ще задовго до початку кампанії про вихід Великобританії з ЄС;

- досліджено, роль соціальних медіа в медійному дискурсі. Встановлено, що в 2016 році просування соціальних мереж як джерела новин значно зросло та більше третини громадян Великобританії використовували соцмережі, як основне джерело інформації про референдум.

Набуло подальшого розвитку:

- твердження про дотримання значною частиною британців позиції щодо дезінтеграції з ЄС. Дані соціологічних опитувань провідних аналітичних дослідницьких центрів, серед яких YouGov, British Election Study, British Social Attitudes Survey, Deltapoll, Kantar, NatCen Social Research, Savanta ComRes, Opinium свідчать, що більша частина виборців, які голосували за «Leave» кампанію та вихід Британії з ЄС, сьогодні знову віддали б свій голос так само, як і в 2016 році;

- проаналізовано матеріали американського новинного видання CNN. Встановлено, що переважна більшість матеріалів аналітичного характеру на цьому новинному каналі присвячена висвітленню критики офіційного Лондона, прем'єр-міністра Б. Джонсона та його уряду через складну економічну ситуацію, що виникла після підписання нової торгової угоди з ЄС.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період від приєднання Великої Британії до Європейського Економічного Співтовариства в 1973 році до виходу з Європейського Союзу в 2021 році. Нижня межа обумовлена початком офіційних взаємин Великої Британії з країнами-членами ЄЕС та поступовим перетворенням їх у тісніший Європейський Союз. Верхня межа визначена введенням у дію договору між ЄС та Британією про її офіційний вихід з союзу.

Територіальні межі дослідження охоплюють головним чином держави ЄС та Велику Британію, адже саме тут спочатку набирала обертів інтеграція навколо спільного ринку та валютного союзу, а згодом і перший випадок виходу

одного з членів. Водночас медійний дискурс навколо Брекзиту мав доволі потужний резонанс зокрема в англо-саксонському світі, відтак вивчення громадської думки США і Канади також потрапило у фокус предмета дослідження.

Практичне значення одержаних результатів визначається науковою новизною дослідження та здійсненим комплексним аналізом проблеми медійного супроводу виходу Великої Британії з Європейського Союзу. Основні положення та висновки дисертаційної роботи можуть використовуватися при розробці євроінтеграційної політики України. Результати дослідження можуть прислужитися працівникам органів публічного управління й місцевого самоврядування, громадським організаціям, науково-дослідним центрам тощо.

Окремі положення роботи можуть використовуватися при розробці навчальних та методичних матеріалів за напрямком «політологія», «міжнародні відносини», «публічне управління», при підготовці посібників та аналітичних матеріалів з Європейської інтеграції та ролі медіа в інтеграційних / дезінтеграційних процесах Європи та світу.

Апробація результатів дисертації. Результати наукового дослідження викладено в доповідях на міжнародних та всеукраїнських наукових і науково-практичних конференціях: XIII міжнародна науково-практична конференція студентів та молодих вчених «Актуальні проблеми зовнішньої політики України» (22 листопада 2019 р., м. Чернівці), V міжнародна наукова конференція «Травневі студії 2020: історія, міжнародні відносини» (24 квітня 2020 р., м. Вінниця), всеукраїнська наукова онлайн-конференція з міжнародною участю «Актуальні проблеми міжнародних відносин та міжнародного права» (29 жовтня 2020 р., м. Київ), XIV міжнародна науково-практична конференція студентів та молодих вчених «Актуальні проблеми зовнішньої політики України» (18 грудня 2020 р., м. Чернівці), III міжнародна наукова конференція «Травневі студії 2021: історія, міжнародні відносини, філософія» (23 квітня 2021 р. м. Вінниця), міжнародна науково-практична конференція «Актуальні проблеми сучасних міжнародних відносин» (5-6 листопада 2021 р. м. Дніпро).

Публікації. Основні положення, результати та висновки дисертації знайшли відображення в публікаціях, 5 з яких оприлюднені у наукових фахових виданнях з політичних наук, а також 6 – у матеріалах виступів на українських і міжнародних науково-практичних конференціях.

Структура дисертації відповідає поставленій меті та завданням. Робота складається зі вступу, трьох розділів, поділених на підрозділи, а також висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дисертації складає 238 сторінки, з яких 176 – основний текст. Список використаних джерел (українською, англійською, німецькою, французькою, польською, грецькою, шведською та російською мовами) містить 309 позицій та розміщений на 36 сторінках.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЦЕСІВ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ ТА ДЕЗІНТЕГРАЦІЇ

1.1. Концептуальні засади європейських інтеграційних / дезінтеграційних процесів

Ідея об'єднання країн Європи зародилася ще за часів сивої давнини, починаючи від створення Римської імперії, що стала першим праобразом спільної Європи. Пізніше такі спроби увіковічилися намаганнями силового об'єднання Карлом Великим (IX ст.), Наполеоном Бонапартом (XIX ст.) та Адольфом Гітлером (XX ст.). Історико-філософське коріння інтеграції в межах європейського континенту сягає глибин століть – часів Н. Макіавеллі та Ж.-Ж. Руссо, В. Гюго та ін. Враховуючи те, що власне сама парадигма об'єднання Європи не є змістовно новою, варто відзначити, що європейська інтеграція, якою ми її знаємо є явищем XX століття. У період після Другої світової війни інтеграційний процес на європейському континенті, який і став початком формування сучасного Європейського Союзу, вважається найефективнішою віхою європейської інтеграції. У цей період прихильники об'єднання Європи, насамперед Ж. Моне, П.-А. Спаак, К. Аденауер та інші, а потім і їх послідовники, все більше переконувались у тому, що для європейців «європеїзм» є найконструктивнішою та вдалою ідеєю століття, а логіка потребує від них об'єднання зусиль, досвіду, енергії, навичок у спільних інтересах (Арбатова 2003, 10). Враховуючи це, необхідним є дослідження теоретичного, концептуального підґрунтя інтеграції всередині Європі, адже розуміння сутності теорій європейської інтеграції сприятиме визначенню форм і змісту ЄС у майбутньому, допоможе описати роль та вплив держав-членів, високопоставлених наднаціональних структур у процесі подальшого розвитку інтеграції, та означити рушійні сили, що сприяють процесу дезінтеграції, який є невід'ємним елементом сучасної Європи.

З-поміж основних видів інтеграції виокремлюють політичну, військову та економічну. Можна стверджувати, що успішний економічний інтеграційний

проект може стати основою для подальшої політичної або військової інтеграції, як це простежується на прикладі країн-членів ЄС, більшість з яких є учасниками Організації Північноатлантичного договору (НАТО).

Інтеграція як економічне явище зароджується в середині ХІХ ст., але як цілком сформований процес існує лише з другої половини ХХ ст. (Яковюк 2013, 74). Серед науковців у повсякденний застосунок термін «інтеграція» активно впроваджується у 20-х роках. ХХ ст. Р. Шмедом, Х. Кельзеном та Д. Шиндлером, наукові напрацювання яких формувалися на основі досліджень їхніх колег-попередників, зокрема Е. Дюркгейма. Проектуючи визначення «інтеграція» на аналітичне поле суспільних відносин, згадані дослідники під цим терміном розуміли союз людей чи навіть співтовариство держав у конкретну соціально-політичну спільноту (Сокур 2015). Приміром, французький історик, науковець А. Леруа-Больє казав, що об'єднання Європи в єдиний союз задля процвітання та економічного достатку, є справою часу, так само це стосується й зародження нових бажань та потреб її народів. Інтеграційні процеси на теренах Європи, згідно з його переконаннями, будуть відбуватися поетапно, повільно. Але він стверджував, що головним каталізатором і стимулом для об'єднання держав є, в першу чергу, їхні спільні економічні інтереси (Мюллерсон 1982, 34).

Термін «інтеграція» в контексті регіональної, політичної чи економічної інтеграції активно задіювався в політичній і політологічній науці для окреслення сучасних процесів утворення та розвитку соціальних систем супердержавного та субдержавного рівнів. В основі регіонального рівня інтеграції лежить спільність територіальних кордонів держав, які інтегруються, наявність сумісних економічних проблем, зовнішньополітичних та геополітичних інтересів. Після Другої світової війни, сутність регіональної інтеграції стала співзвучною зведенням до єдиної форми, системності, єдиних нормативів, трансформацію вибраних соціальних елементів на ефективніші його аналоги.

Термін «європейська економічна інтеграція» став широко застосовувався в політичній літературі з кінця 40-50-х років минулого століття завдяки П. Гофману, який застосував його щодо процесу формування наднаціональних

економічних співтовариств у Європі в «плані Маршалла». Тоді ж відбувся процес поняттєвого розділення терміну «інтеграція» від таких, які досить часто використовувалися як його синонім, чим розмивали чіткість усвідомлення його суті. Вочевидь, цей механізм був доволі складним, оскільки інтеграція за тодішніх обставин у тих незакінчених формах, у яких вона була представлена, могла бути вивчена лише на прикладі самих Європейських співтовариств (Яковюк 2013,79-84).

Варто сказати, що в 50-х роках ХХ століття початок організованих інтеграційних процесів у європейських співтовариствах був насамперед спровокований бажанням забезпечити сумісні економічні апетити держав-членів співтовариств. Лише згодом зародилась необхідність розширити межі інтеграції для співпраці держав у соціальних, фінансових, гуманітарних та інших сферах суспільних відносин.

Зміст теоретико-концептуального наповнення інтеграції, здебільшого, залежить від того, який аспект інтеграції є предметом вивчення. Відомі науковці, економісти та юристи Я. Тінберген, П. Каптейн та П. Верлорен ван Темаат виділяли два головні типи європейської інтеграції – позитивну та негативну (Tinbergen 1956, 38). Голландський економіст, лауреат Нобелівської премії, Я. Тінберген був переконаний, що єдиний ринок є наслідком позитивної та негативної інтеграції. Негативна інтеграція, на його думку, означає усунення перешкод на шляху до транскордонного транспортування товарів та послуг, осіб та капіталу. Внаслідок цього відбувається руйнування перешкод щодо взаємного товарообігу, руху капіталів, спрощення умов перетину кордону для громадян, у тому числі цілковита відміна візових вимог. Ще одним результатом негативної інтеграції варто назвати відсутність контролю на спільних кордонах. Наприклад, внаслідок скасування прикордонного контролю між Королівством Бельгія, Великим Герцогством Люксембург та Королівством Нідерландів, у 1960 році прийнято Конвенцію щодо перенесення контролю осіб на зовнішні кордони території Бенілюкс, Шенгенська угода 1985 року та конвенцію 1990 року, а також Шенгенський кодекс про кордони 2006 року (Мушак, 2015).

Зміст же позитивної інтеграції полягає в узгодженні нормативно-правової бази та заснуванні інститутів, що налагоджують процес мобільності товарів, послуг, осіб та капіталів. Цей процес передбачає створення та впровадження державами, які є учасниками процесу інтеграції, спільної політики, що має на меті керування суспільними відносинами в межах їхньої території інтеграції. Зразком позитивної інтеграції є запровадження Європейським Союзом взаємної візової політики, що спонукало до застосування спільної шенгенської візи.

Всупереч кардинальній різниці між позитивною та негативною міграцією, вони є взаємопов'язаними напрямками інтеграційного процесу. Це свідчить про те, що чим відкритішими та прозорішими стають кордони між державами, які задіяні в інтеграційному процесі, тим складніше кожній із них самотійно встановлювати контроль та регулювати суспільні процеси на своїй території. Саме тому держави-члени виявляють бажання об'єднати зусилля задля впровадження скоординованої спільної політики в конкретних сферах. Цілком очевидно, що негативна та позитивна інтеграція здійснюються в межах спільної системи інтеграційних зусиль, взаємодоповнюють одна одну, сприяючи прогресу задля спільного добробуту.

Теоретичні дослідження процесу європейської інтеграції здебільшого були витлумачені в політичних, економічних, соціологічних наукових надбаннях. Більша частина концептуальних досліджень інтеграції відштовхувались від твердження, що європейська інтеграція є на щабель вищою порівняно з іншими видами співпраці національних держав, які були в минулому – міжурядовим співробітництвом, конфедерацією і федерацією (Falk 1965). Логічно, що процес європейської інтеграції викликав зацікавлення в науковців різних галузей, це, зі свого боку, спричинило бум різноманітних історичних концепцій, таких, як функціоналізм, неофункціоналізм та теорія міжурядового підходу.

Що ж стосується дезінтеграції в Європі – зворотного процесу інтеграції, то тут варто зазначити, що дослідження засад дезінтеграційних процесів в Європейському союзі потребує використання положень з теорії міжнародних відносин, які, зі свого боку, дають теоретичне підґрунтя процесів інтеграції.

Доцільно зауважити, що сучасна політична наука є багатогранною в теорії міжнародних відносин, що безпосередньо стало причиною існування різних класифікацій цих напрямів. Основними теоріями міжнародних відносин, які стали підґрунтям для розвитку сучасних теоретичних напрямів, можна вважати політичний реалізм, політичний ідеалізм та марксизм. З плином часу утворились новітніші їх варіації – неореалізм, неолібералізм та неомарксизм. Основні інтеграційні теорії є наближені за своїм змістом до неолібералізму, вони стали теоретичною основою і в практичній політиці Європейського союзу. Йдеться про федералізм, функціоналізм, неофункціоналізм. Надалі розглянемо й інші авторитетні теоретичні напрацювання концепції інтеграції.

Слід зазначити, що прибічники дезінтеграції всередині Європейського Союзу, яких ще називають євроскептиками, аргументують свою позицію засудженням основних постулатів теорій інтеграції, особливо це стосується теорії федералізму. Євроскептицизм на теренах сучасного ЄС був пов'язаний з активними дискусіями, центральним елементом яких була доля національної держави, яка поволі стала втрачати свою провідну роль як суб'єкта міжнародних відносин. Наріжним каменем теоретичних дискусій стало співвідношення ролі держави й міжнародних інститутів, способи та методи досягнення балансу задля ефективного вирішення важливих національних і міжнародних проблем.

Вочевидь, варто детальніше окреслити саме поняття «євроскептицизм». Термін «євроскептицизм» уперше з'явився у журналі «The Economist» 26 грудня 1992 року. У публікації йшлося про дещо гірше ставлення німецької громадськості до європейської інтеграції, спричинене примусовим прийняттям норм, які стосувалися торгових операцій зі слабоалкогольними напоями (пивом), задля відповідності внутрішньому ринку ЄС. Слід зауважити, що британське видання «The Times» уперше публічно використало термін «євроскептик», і стосувалося це слово британського прем'єр-міністра Маргарет Тетчер. Використовуючи ретроспективний аналіз, дослідники кажуть, що історично сам термін «євроскептицизм» виник у Великобританії, де це слово використовували рівнозначно з більш давнішим терміном «антимаркетинг», який означав

негативне ставлення людей до участі Британії в Європейському Економічному Співтоваристві в 1960 році (Артёмова 2014).

Проте, згодом сам термін «євроскептицизм» та проблематика євроскептицизму набули значущості в політичних дискусіях. Саме євроскептицизм став тоді й залишається сьогодні ідеологічною основою співпраці цілої низки правих партій у межах ЄС. У зв'язку з цим його можна кваліфікувати як важливий транснаціональний аспект сучасного європейського консерватизму (Гісса 2017, 14).

За визначенням американського політолога Роберта Катца євроскептицизм – це виступ проти будь-якої форми наднаціональних європейських інституцій, які загрожують національному суверенітету й традиційній європейській державній системі. Така опозиція може бути до кожного аспекта ЄС й існувати в різних формах, починаючи від недовіри до ворожості (Katz 2008).

Український дослідник В. Фісанов вважає, що сучасною Європою шириться євроскептицизм, де фундаментальним страхом політичних сил країни є втрата національної ідентичності на користь наднаціональних організацій. За його словами, така ситуація обумовлена дихотомією «національна ідентичність чи європейська ідентичність». Заснований на ідентичності, цей євроскептицизм своїм корінням сягає Франції та Австрії, де сформувалися консолідовані, радикальні праві сили. До них належать і держави, у яких відчутна сильна націоналістична напруга. До останніх можна віднести Італію, Бельгію, а також традиційно Великобританію, у якій Консервативна партія була й залишається досі одним з головних бастионів євроскептицизму (Фісанов 2010, 39).

З метою кращого розуміння характеру, причин, принципів та наслідків дезінтеграційних процесів, євроскептичних тенденцій в Європейському Союзі, необхідно дослідити теоретико-концептуальні засади інтеграційних процесів на території Європи. Політична наука не стоїть на місці, вона трансформується, й закономірно, що частина теорій міжнародних відносин втрачають актуальність. Наприклад, класичний реалізм та неореалізм здебільшого використовуються для теоретичного обґрунтування дезінтеграції. Незважаючи на те, що чимало

постулатів класичного реалізму вважаються вже застарілими, та євроскептики часто звертаються до сакральної для теорії неореалізму категорії – національного суверенітету.

Неореалізм є оновленою версією політичного реалізму. Провідним представником теорії неореалізму вважають Кеннета Уолца. Пізніше його теоретичний доробок розвивають далі у своїх працях також Б. Бузан, Ч. Джонс, Р. Літл. Згідно з положеннями неореалістів, основним діячем міжнародних відносин є держава, для якої головним пріоритетом є власне існування та безпека. Центральну позицію займає національний інтерес, що співвідноситься з поняттям сили, влади. Хоча на відміну від класичного реалізму, поняття сили вимірюється не тільки у військовому аспекті, а й у гуманітарному, інформаційному та економічному. Відповідно, основою міжнародних відносин стає баланс сил, а основою зовнішньої політики – геополітична стратегія. Послідовники К. Уолца основною проблемою міжнародних відносин вважають дилему безпеки. Утворення союзів держав, на думку прибічників неореалістичної теорії, можливе лише задля досягнення балансу сил і їхнього спільного протистояння викликам безпеки.

Саме під час Холодної війни, коли виникла потреба протистояти загрозі радянської експансії в Західній Європі загострилась потреба в посиленні європейської інтеграції, хоча й після завершення Холодної війни на території Європи інтеграційні процеси набирали обертів. Причому всупереч основним ідеологічним поняттям неореалізму європейські держави власноруч віддавали наднаціональним інституціям у Брюсселі частину свого національного суверенітету, який для неореалістів є сакральним поняттям.

Для пояснення дезінтеграційних тенденцій та процесів, теоретики часто звертаються до неомарксизму, який так само як і неореалізм, є напрямом теоретичної думки, що мало дотичний до євроінтеграції. Представником неомарксизму в міжнародних відносинах вважається І. Валлерстайн. Згідно з положеннями цього теоретичного напряму вивчення міжнародних відносин, основне протистояння між державами у світі проходить по лінії Північ – Південь,

оскільки країни багаті чи відносно багаті Півночі протистоять тиску з боку країн біднішого Півдня. Варто зазначити, що для ЄС такий тиск із боку Півдня став неабияк актуальним у середині 2010-х років, коли Європу сколихнула навала біженців та нелегальних трудових мігрантів із Північної Африки та Близького Сходу. Це невдовзі стало причиною напружених діалогів та конфліктних ситуацій всередині Євросоюзу, що спричинило посилення дезінтеграційних тенденцій.

Варто зауважити, що таке протистояння по лінії Північ – Південь є присутнім і в самій Європі. Це звісно ж перешкоджає консолідації європейських держав навколо спільних цінностей та стимулює дезінтеграційні тенденції, що може загрожувати розпаду Європейської Співдружності. У 2010-х роках багатші країни Північної та Західної Європи були змушені заради збереження Єврозони та євровалюти надавати велику фінансову допомогу біднішим південно європейським країнам, які зазнали економічної кризи та великих зовнішніх боргів (Kutter 2020, 659). Зрозуміло, що такі дії та надання коштів з державних бюджетів багатших країн ЄС очікувано викликало зростання невдоволення політикою ЄС у цих країнах та підіграло дезінтеграційні настрої. Водночас зростало обурення та невдоволення й у тих країнах, які власне й отримували фінансову допомогу, бо для її отримання уряди змушені були скоротити соціальні видатки. Отже, дивлячись крізь призму неомарксизму можна частково обґрунтувати дезінтеграційні тенденції в ЄС через взаємне незадоволення Північної та Південної Європи та станом справ у Європі загалом.

Проаналізувавши зазначені теорії (неомарксизму та неореалізму) потрібно зауважити, що теорія неолібералізму має найбільш дотичне та чітке теоретичне пояснення процесів євроінтеграції. Згодом неолібералізм став підґрунтям для багатьох теоретичних напрямів, які також можна використовувати для глибшого розуміння процесів євроінтеграції. Варто звернути увагу хоча б на положення теорії ліберальної міжурядовості, яскравими представниками якої є С. Гофман та Е. Моравчик. Науковці припускають, що зацікавленість держави полягає тільки в інтеграції економічних сфер та бажанні продуктивної міжурядовій

співпраці. Що ж стосується подальшого нарощення інтеграції в політичній царині, то для них цей крок видається проблематичним, оскільки держави не схильні поступатися національним суверенітетом (Кіш 2004, 111). Детальніший аналіз концепції міжурядового підходу розглянемо згодом нижче.

Говорячи про теорії євроінтеграції, неможливо не виокремити федералізм, функціоналізм та неофункціоналізм (Бондаренко та Ващук 2011, 41).

Федералізм, як теоретичний підхід до вивчення євроінтеграції, сягає корінням у 1950-ті роки та базувався на ідеї спільності історичних, економічних і політичних інтересів держав. Представниками цієї течії є А. Спінеллі, С. Пістоне, К. Уіер та інші. Європейська інтеграція, згідно з поняттями прибічників концепції федералізму, не може бути революційним процесом. Це має бути еволюційний, поступовий розвиток (Harrison 1974, 48). Ж. Моне висловлював своє бачення євроінтеграції так: «Політичний союз Європи повинен будуватись крок за кроком, як і здійснення економічної інтеграції. Одного прекрасного дня цей процес приведе нас до Європейської федерації» (Monnet 1962, 211). Найпослідовніші прихильники поглиблення європейської інтеграції – єврофедералісти, наполягають на тому, що фінальним етапом інтеграції європейських держав має бути формування єдиної загальноєвропейської держави, яка матиме федеративний чи конфедеративний устрій. Прибічники конфедеративного устрою Європи виступали за збереження більшої самодостатності окремих країн-учасників ЄС, а ті, хто кінцевою метою вважали створення федерації ЄС виступали за поетапну трансформацію європейських держав на автономні провінції об'єднаної європейської держави, яка має утворитися під час євроінтеграційних процесів.

Єврофедералізм досяг піку популярності після закінчення Другої світової війни. Неабияку роль у процесі поширення цього напряму політичної думки в маси відіграв тодішній експрем'єр-міністр Великобританії Вінстон Черчілль. У 1946 році ним була проголошена ідея утворення на базі французько-німецького союзу Сполучених Штатів Європи (проте включення Великої Британії до складу цього об'єднання В. Черчілль вважав не доцільним) (Gazeta.ua. 2020).

Оскільки економічні процеси євроінтеграції тільки набирали обертів, а національний суверенітет держави вважався ключовим та найпріоритетнішим питанням політики держав, то єврофедералістські погляди не всіма сприймалися позитивно. Тому питання поглиблення політичної інтеграції, а тим більше утворення єдиної європейської держави, було не на часі. Хоча згодом процеси економічної інтеграції в Європі таки поступово розпочали приносити свої результати.

Звичайно ж, у другій половині ХХ століття політична наука не стояла на місці й науковці почали розробляти нові інтеграційні теорії, які відповідали тодішнім тенденціям процесів інтеграції в Європі. Згодом виникла нова течія євроінтеграційних теорій під назвою функціоналізм – класична теорія регіональної інтеграції, яка говорить, що загальна потреба в технократичному управлінні економічною й соціальною політикою приводить до утворення міжнародних організацій. Засновниками цієї гілки інтеграційних концепцій були Д. Мітрані та А. Клоуд, а послідовниками П. Райнш, Р. Вульф. Хоча прибічники цієї теорії вважають за потрібне передавати частку повноважень держав наддержавним структурам, за умови, що ці структури не нестимуть політичний підтекст та матимуть функціональну ефективність. У результаті інтеграційні процеси спонукають до виникнення функціональних організацій, що володіють певними повноваженнями, які надали їм безпосередньо самі держави (Mitrany 1966, 97). І вже остаточним наслідком інтеграції може бути виникнення єдиної глобальної функціональної системи, елементи якої почнуть працювати й без загальної політичної надбудови, тобто створення єдиного світового уряду й глобальної федерації (як про це мріяли федералісти) взагалі не знадобиться (Бондаренко та Ващук 2011, 47–48).

Французький державний діяч Ж. Монне розділяв погляди апологетів концепції функціональної інтеграції. Він вважав, що національні уряди зможуть активно опиратися втраті своїх суверенних переваг у разі, якщо інтеграційний процес буде відбуватися за чітко визначеним планом, поетапно й погалузово (першочергово в економічній сфері) відповідно до визначених функцій і завдань.

За умови, коли буде досягнуто реальної солідарності в означеній галузі економіки, мав спрацювати механізм, який би викликав потребу подальшої інтеграції і в інших сферах, що зрештою, призвело би до побудови європейської федерації. Тобто, згідно з переконаннями Ж. Монне, задля досягнення повної політичної єдності Європи необхідно було збудувати стійку економічну єдність. Вся конструкція інтегрованої Європи мала підпорядковуватись верховенству наднаціонального права в особі компетентної та незалежної інституції, здатної відстоювати зовнішньополітичні пріоритети спільноти загалом, та конкретної держави-учасниці, зокрема. Звідси виходить, що функціональний метод – це поєднання негативної (скасування бар'єрів) та позитивної (дотримання спільної політики) форм інтеграції. Отже, методологічний підхід Ж. Монне досить вдало поєднував давню ідею романтиків федеративного наднаціонального об'єднання з прагматичним баченням конкретних економічних та політичних реалій (Посельський 2002, 31).

Науковий доробок теоретиків функціоналізму стали підґрунтям процесів інтеграції в Європі в 1950-х – 1960-х роках. Покладаючись саме на постулати і основні тези концепції функціоналізму, можна констатувати, що процес євроінтеграції в межах Шенгенського простору зосереджував першопочаткові завдання на необхідності регулювання спільних питань, які стосувалися скасування митного контролю та забезпечення вільного руху громадян між державами. Отже, це свідчить про те, що саме реалізація власних потреб держав у цих сферах стала поштовхом для тіснішої співпраці в межах Шенгенського простору.

Процес глобалізації поглинув світ, і за таких умов держави намагаються винести свої внутрішні проблеми на вищий, міжнародний рівень шляхом взаємодії з іншими транснаціональними гравцями. Це лежить в основі концепції неофункціоналізму, теорії, зародження якої асоціюють із періодом так званого піднесення євроентузіазму в 1960-1970-х років. Цей історичний етап пов'язують із прагненням європейських держав до глибшої політичної інтеграції, оскільки саме тоді очевидно стала неминучість цього процесу. Цінний внесок у

становлення й розвиток цієї теорії зробив американський політолог Е. Хаас наприкінці 1950-х років, далі основні положення розвивали Л. Ліндберг, П. Тейлор, С. Шайнгольд, Ф. Шміттерк, А. Етціоні (Лепешков 2001, 5). Відповідно до положень цієї теорії послідовність і структура процесу інтеграції потребують утворення системи дієвих центральних інститутів та поетапне делегування державами-членами своїх суверенних прерогатив на рівень співтовариства. Синхронно до цього держави-учасниці та їхні владні апарати в такому процесі вже займають здебільшого інертну позицію. Комісія ЄС, навпаки, є активним організатором процесу інтеграції, а організовані групи, партії, політичні еліти виконують функцію своєрідного «пришвидчувача» інтеграції (Corbey 1995, 256). На відміну від федералістів, неофункціоналісти були переконані, що держави нині не готові забути про свої національні суверенітети задля створення федерації, основою якої є примарні ідеї спільних цінностей.

В основі теорії неофункціоналізму лежить «комунітарний метод» Р. Шумана та Ж. Моне. Вихід за межі національних держав (концепція «переливів» або «перенесення») – важливий чільний процес інтеграції: очікується, що поглиблення інтеграції в одній сфері, поступово «переливає» її на іншу сферу. За таких умов стане можливою подальша економічна інтеграція всередині й за межами цієї сфери, що призведе до функціональних потреб у європейській владі (Keating 2017, 625). Ті держави, які неохоче позбуваються своїх національних інтересів, все одно стають заручниками ситуації, коли все більше зростає їхня взаємозалежність, і вони просто змушені делегувати все більше своїх владних повноважень на наднаціональний рівень.

Згідно із судженнями відомого данського політика та дослідника Джепа Транхольм-Міккельсен, який зокрема говорив про «новий динамізм» Європейського Союзу на сучасному етапі, проте значну увагу відводив факторам, які стають причиною гальмування процесів європейської інтеграції. Основними чинниками, що сповільнюють євроінтеграцію, дослідник називав націоналізм і різномірність (Tranholm-Mikkelsen 1991).

70-ті роки минулого століття ознаменувались тим, що неофункціоналісти почали досліджувати вплив зовнішніх чинників на інтеграційні процеси. Американський теоретик, політолог Дж. Най працював над концепцією «активних» та «пасивних» зовнішніх чинників, що впливають на інтеграцію, а Ф. Шміттер у політичний словник ввів поняття екстерналізму, що відображало як позитивні, так і негативні зовнішні чинники. Останній вважав, що успіхи інтеграції можуть викликати негативну реакцію держав, які не є членами союзу інтегрованих держав. Такий розвиток подій може спричинити до того, що держави цього союзу перейдуть на більш складний рівень співпраці та навіть призвести до появи спільної зовнішньої політики, яка раніше не існувала. Отже, Ф. Шміттер уперше спробував застосувати вплив зовнішнього чинника на «перелив» до політичної інтеграції, а також формування спільної зовнішньої політики та політики безпеки (СЗППБ) (Бондаренко та Ващук 2011, 54).

Прихильники теорії неофункціоналізму стверджували, що на успішний розвиток інтеграційних процесів неабиякий вплив мають наднаціональні органи та інститути. Від євроінтеграції вони очікували заснування загальноєвропейської федеративної держави. Водночас неофункціоналісти дотримувались думки, що не варто штучним способом пришвидшувати поетапний, плавний процес формування єдиної федеративної держави в Європі, тому що втручання політичних діячів у об'єктивні економічні інтеграційні процеси не дадуть бажаних результатів. Тобто, можна сказати, що неофункціоналісти були противниками прискореної європейської інтеграції.

На відміну від основних засад неофункціоналістської концепції, засновники теорії міждержавного підходу схиляються до абсолютно контрастного підходу стосовно соціальної сутності інтеграції та ролі національної держави в цьому процесі (Hoffman 1995, 12). С. Хофман, А. Мілуорд, Р. Дарендорф, В. Уоллес, Е. Моравчик вбачали суть європейської інтеграції в пристосувальницькій реакції національних держав на критичні, іноді кардинальні виклики, що утворюються як всередині так і ззовні держави, які можуть виникати за потреби заміни звичайної конкуренції активною

співпрацею. Вони чітко визначали центральну роль держав у інтеграційному процесі. Тому стало очевидним, що на практиці така ситуація неминуче провокує зіткнення національних інтересів.

Зі свого боку, Е. Моравчик основним важелем інтеграційних процесів у Європейському Союзі визначав уряди держав-членів співтовариства, оскільки саме вони стоять за прийняттям важливих рішень під час міжурядових конференцій та проведення важливих переговорних процесів (Moravcsik 1997, 516–517). Науковець був прибічником ліберального міжурядового підходу. Згідно з припущеннями цієї концепції, держави що не досягали успіху в конкретних питаннях, обстоюючи їх самостійно, мали на меті створити підґрунтя для ефективної співпраці у бажаних сферах.

Отже, крізь призму міжурядового підходу інтеграції держава стає центром суб'єктів інтеграційного процесу, її вважають ключовим елементом. Будь-які кроки задля зближення в економічній чи політичній сфері здійснюються через міжурядові канали. Центральним елементом теорії міжурядового підходу є гіпотеза про раціональну сутність держави, що, зі свого боку, підкреслює, що головним бажанням будь-якого уряду є забезпечення та підтримка влади в своїх руках. Заради цього іноді частину національних інтересів держав ставлять поруч з міжнародними завданнями та цілями. З цього випливає, що держави, які в результаті своїх старань отримують найбільше переваг, ставши учасниками міждержавної співпраці, у результаті більше зацікавлені в інтеграції. Справедливо наголосити, що концепція міждержавного підходу до європейської інтеграції справді замінила поняття «інтеграція» поняттям «міждержавна співпраця», яка базується на раціональних інтересах держав.

Утім, варто зауважити, що міждержавний підхід, замішаний на засадах реалізму, у 1980-ті роки став проявляти ознаки анахронізму. Попри те, що міжурядова співпраця була визнана найважливішою опорою інтеграційного процесу, поведінка держав-членів ЄС вже не могла бути пояснена категоріальним апаратом реалізму чи неореалізму. Наприклад, основні положення міжурядового підходу не можуть дати пояснення феномену

наднаціонального законодавства, яке, зі свого боку, уможлиблює виконання комунітарних норм державами-членами. Виходить за межі цієї концепції й практика Суду ЄС, що, опираючись на положення основних договорів, застосовує їх до предметів, безпосередньо не окреслених договорами. Очевидно, що активне протистояння серед фундаментальних концепцій, що насамперед, покликане вичерпно пояснити сутність інтеграції, нині зупинилося. У теоретико-концептуальній царині вивчення євроінтеграційних процесів настав період синтезу й «малих справ», розробки окремих її аспектів. Свого часу, міжурядовий підхід до європейської інтеграції був критикований за намагання позиціонувати себе як теорія, хоча, загалом він є підтвердженням того факту, що уряди продовжують відігравати провідну роль на міжнародній арені. Однак, перевагою цього підходу є те, що завдяки йому можна виявити часткову гіперболізацію інших концепцій і їх схильність видати бажане за дійсне (Авраменко 2010, 3).

У 1970-х роках вагомого значення набувала політика «багаторівневості» в побудові європейського геополітичного простору. Саме в цей час з'явилися такі концепції як: «Europe à la carte» (секторальна, вибіркова інтеграція) чи концепція «Європейського меню», «Європа різних швидкостей» та «Змінних геометрій». Керівництво Великої Британії намагалось використати концепції «різношвидкісної» або «багаторівневої» Європи задля протидії федералізації інтеграційного простору та протиставлення поглибленню інтеграційного простору навіть після підписання Маастрихтського договору (Кибіч 2019, 61).

Концепція «Європа різних швидкостей» була представлена в доповіді прем'єр-міністра Бельгії Лео Тіндемманса в 1976 році. Політик вважав, що «неможливо розраховувати на те, що всі учасники європейського процесу мають пройти всі його етапи одночасно» (Tindemans 1976). Згідно з цією програмою найбільш розвинені держави могли об'єднати свої зусилля на вищому рівні інтеграції, одночасно змодельовавши дієві механізми, які б дозволили приєднання інших держав у відповідні терміни. Отже, кожна держава могла просуватися на шляху до інтеграції таким темпом, який найбільше відповідав її можливостям та інтересам. Головна ідея Л. Тіндемманса полягала в необхідності

прогресивного просування до Європейського валютного союзу, навіть якщо це потребує залишити поза інтеграційними процесами країни, економічний рівень яких унеможлиблює приєднання до ЄВС (Stubb 1998, 2). Уперше широкомасштабний відступ від єдиних стандартів у інтеграційному процесі та концепцію під назвою на «різних швидкостях» затверджено Маастрихтським договором. Він законодавчо закріпив: можливість вибору державами-членами темпу інтеграції до ЄВС залежно від рівня їх готовності; окремі винятки для Великобританії з питань приєднання до спільного законодавства ЄС із соціальних питань, що було відображено у винесенні Протоколу та договорів із соціальних питань за межі основного тексту Маастрихтського договору (Baun 1996, 35-37). Зміст цієї концепції зводиться до того, що серед усіх учасників обирається основна група держав-членів, які мають усі засоби й сили для розвитку та продовження визначених політичних напрямків, а інші наслідуватимуть їх пізніше.

Концепція «Europe à la carte» стосується більш гнучкого інтеграційного процесу, ніж нинішня конструкція, в якій держави-члени можуть вибирати закони та політику, які прийнятні для них. Термін вживається в негативному значенні прихильниками євроінтеграції. Зміст цієї концепції свідчить про потребу в спільному та обов'язковому правовому наслідуванні для всіх учасників Співтовариства. Концепція надає можливість вибирати державам ті сфери, у яких вона зацікавлена найбільше. Уперше представив її німецький дослідник Р. Дарендорф ще в 1970-х роках, але свою популярність і подальший розвиток вона отримала завдяки заяві британського прем'єр-міністра Джона Мейджора. Концепція «Europe à la carte» у британській інтерпретації надавала державам-членам цілковиту свободу в інтеграційному процесі, чи навіть можливість відмовитися від нього в будь-якій галузі. Але така свобода вибору та дій не стосувалася Спільного Ринку. Зрозуміло, що такий підхід був розкритикований прихильниками інтеграції, оскільки він загрожував інтеграційним процесам та, вочевидь, міг призвести до неконтрольованих ситуацій (Dahrendorf 1979, 284).

Диференційований підхід до європейської інтеграції втілювався в концепції «вибіркової інтеграції» або «секторальної» інтеграції 1970-х роках (Duff 1997, 87). Виникнення цієї теорії частково пов'язане з результатами першого розширення Європейської Економічної Спільноти (ЄЕС) та негативною позицією Великобританії в період правління М. Тетчер щодо поглиблення європейських інтеграційних процесів. Намагаючись знайти вихід з економічного та політичного застою, зумовленого вступом Великобританії до ЄЕС, було запропоновано розвивати інтеграцію за секторами, у яких кожна з держав на власний розсуд брала б участь у спільних діях.

Концепція «Європейського меню» різко дуже відрізняється від інших концепцій. Зокрема, такі відмінності можна побачити порівнявши її з концепцією «Багатошвидкісної Європи», яка визначає загальні цілі, до яких держави-члени прагнуть за можливості, та з концепцією «Змінних геометрій», яка інституціоналізується диференціацією держав членів для створення простору між різними підрозділами або інтеграційними формами (Грицяк 2009, 205).

Концепція «Europe à la carte» застосовувалася з використанням положень Маастрихтського договору Великобританією, Ірландією та Данією, які в межах цього отримали поступки від своїх партнерів у руслі політики економічного та валютного союзу (протоколи № 25 і № 26) (Друзенко 2008, 467). Ці так звані відмовні положення Маастрихтського договору не були тимчасовими відступами; замість цього вони надали змогу цим країнам скористатися правом залишатися поза ЄВС.

Ще одним важливим теоретико-концептуальним надбанням є концепція «Змінних геометрій» («концентричних кіл», «сходінкової» інтеграції). Головний зміст цієї концепції ґрунтується на тому, що групи держав з цілком різними, іноді навіть різновекторними інтересами, можуть функціонально співпрацювати в галузях, які становлять взаємний інтерес. Проте вона базується не на часовому (швидкісному) аспекті інтеграційного процесу, а на просторовому. Тобто, це означає можливість повної чи часткової відмови будь-якої країни від участі в

несприйнятній політиці чи сфері діяльності, опираючись винятково на власні інтереси, бажання чи можливості. Сюди можна віднести й сформульовану Німеччиною концепцію «твердого ядра», яка свідчить про те, що лідером інтеграційного процесу повинна бути невелика, найвпливовіша група держав. Саме ця група, до складу якої входить Німеччина, Франція й країни Бенілюксу, має формувати загальний процес та ініціювати введення нових політик (Крушинський 2007, 256). Зрозуміло, такий проєкт був приречений на негативний резонанс, пов'язаний з фактичним вилученням низки держав з процесу інтеграції і поділом їх на нерівноцінні категорії.

Прем'єр-міністр Франції Е. Балладюр запропонував свого часу ще один варіант концепції європейської інтеграції. Ця модель отримала назву «Європи концентричних кіл», або «сходинкової інтеграції». Згідно із роздумами автора, така модель будується за допомогою кількох кіл інтеграції. Першим (основним) колом є економічна організація, до складу якої входять усі учасники Співтовариства. Другим колом є значно вища міра інтеграції в різних сферах з обмеженою кількістю учасників. А от третім колом вже є всі європейські держави, разом з тими, які не є учасниками Європейського Співтовариства. Суть ідеї «концентричних кіл» полягала в поступовому зближенні «кіл» до їхнього цілковитого злиття (Крушинський 2007, 252).

Французький варіант цієї концепції дещо відрізнявся від першоджерела. Відмінність полягала в тому, що вона передбачала створення та розвиток навколо консолідованої Спільноти (ядра) різних зон співробітництва з поглибленим інтеграційним процесом тоді, коли концепція «ядра» вилучала з процесу інтеграції країни, які мають дещо слабшу економіку, зокрема Італію. А це дало змогу за допомогою політичних обґрунтувань скоротити витрати на користь останніх. Згодом, у 1994-1995 році означену концепцію «концентричних кіл» підтримали президент Франції Ж. Ширак та прем'єр-міністр А. Жюппе.

Отже, зародження зазначених концепцій європейської інтеграції було викликане нагальною потребою пошуку ефективніших шляхів інтеграційного розвитку, неспроможністю подальшого розширення в географічних, політичних,

економічних межах Євросоюзу без кардинальних змін в основі концепцій, у підходах до європейського розвитку.

Загалом, теоретико-концептуальне підґрунтя інтеграційних процесів у Європейському Союзі є відображенням багатогранності, багаторівневості та поступовості процесів інтеграції. Характерною ознакою цих концепцій є відсутність універсальності в формах, способах та методах інтеграції, яка здійснюється поза межами Європейського континенту. Це пояснюється орієнтацією та адаптацією цих концепцій здебільшого на територію Європи.

1.2. Особливості британського підходу до процесу інтеграції

Європейська позиція чинного уряду Великої Британії має вагомі історичні передумови, спирається на соціокультурні, політичні й державно-правові традиції, зокрема, традиції ведення зовнішньої політики, яких значною мірою намагалися дотримуватися всі британські уряди, починаючи з середини ХХ століття. Як відомо, вся історія відносин між Сполученим Королівством Великобританії та ЄС складалася досить нетипово, починаючи з моменту, коли в 1950-х роках закладалися основи об'єднаної Європи. Відтак, важливо дослідити витоки такої «особливої» позиції Британії щодо участі в європейських інтеграційних процесах, зокрема її політичному вимірі та питаннях, що стосуються зовнішньої політики й політики безпеки.

Образ імперії, у якій «сонце ніколи не заходить», віддзеркалював самоідентифікацію британців ХІХ-го та початку ХХ-го століття. Справді, після понад 300 років експансії, починаючи з піднесення Британії як великої військово-морської сили, після поразки іспанської армади в 1588 році, колоніальних завоювань у Новому Світі та Індії чи проголошення Співдружності в 1649 році, Сполучене Королівство Великобританії було найбільшою імперією, яку людство бачило досі, яка простягається від західно-американського Тихоокеанського узбережжя в Канаді до Нової Зеландії, від Полярного кола – до мису Доброї Надії на півдні Африки. З найповажнішою валютою та величезним

флотом, обсягом торгівлі та військово-морської могутності Британії, що відповідали її величезній території. Англійські вчені були основою технічного розвитку та зробили Британію зразковою державою світу для промислового розвитку в ХІХ столітті.

У перші десятиліття ХХ-го століття, перебуваючи вже в «відносному занепаді», коли Сполучені Штати випереджають Великобританію як найбільшу економіку світу, Британська імперія могла змінити своє становище як особлива європейська держава. Вона не зазнала поразки в Першій світовій війні й, на відміну від Франції, успішно протистояла німецькому вторгненню. Між двома світовими війнами Британія побачила початок свого «абсолютного занепаду» як з політичною, так і з економічною «точкою неповернення», що ознаменували скорочення її могутності: спочатку відокремлення Ірландії в 1921 році (а далі й незалежність Єгипту в 1922 році); по-друге, розпад золотого стандарту – прямої лінії між золотом і фунтом стерлінгів – у 1931 році.

До певної міри Другу світову війну можна розглядати як поворотний момент. Загалом баланс європейських сил відрізнявся від того, яким він був до війни. Але зміни також торкнулися відносин між Великою Британією та Сполученими Штатами з економічного та військового погляду, ситуація змінилася на користь США: «До 1948 року валовий внутрішній продукт (ВВП) Британії на людину становив половину американського, тоді як ще десятиліттям тому він становив 90%; до 1945 року військово-морський флот США переважав Королівський флот за всіма класами суден...» (Bryant 1998, 268).

З вторгненням Німеччини більшість європейських країн шукали довгострокового рішення, щоб запобігти черговій великій війні на своїй території, а також шукали рішення, щоб не допустити зміцнення позицій СРСР у майбутній холодній війні. Європа зіткнулася з зовсім іншою політичною ситуацією. Британія повинна була визначити свою роль у контексті антикомунізму, європейської співпраці та англо-американського союзу.

Післявоєнний період ознаменувався для британської дипломатії часом, коли найважливішою місією стало утримання позицій країни як світової держави

й лідерських позицій в Західній Європі за умов формування біполярної системи міжнародних відносин. Політичний істеблішмент добре усвідомлював військову та економічну слабкість і безпосередню залежність країни від підтримки США. Дистанціювання від прямої участі в європейському об'єднанні давало можливість Британії виконувати роль своєрідного моста між Європою і Сполученими Штатами.

Великобританія за своєю природою та історично сформованим політичним позиціонуванням неохоче відносила себе до континентальної Європи. У цьому плані вона зовсім не схожий на жодного іншого члена Європейського Союзу. Перші шість країн (Франція, Західна Німеччина, Італія та Бенілюкс), які в 1950-х роках були ініціаторами створення співдружності, оскільки це видавалося найкращим способом не забувати про війну, яка завдала шкоди не лише їхній економіці та суспільствам, а й боляче зачепила з морального боку. Більшість країн, які приєдналися пізніше, від Середземномор'я до Центральної та Східної Європи, так само розглядали європейський проєкт як спосіб втекти від своєї нещасної недавньої історії. Проте Британія вважала, що війна була славним періодом, з якого вона вийшла переможцем, як з військового, так і з морального боку. У цьому сенсі війна посилила в британців віру в те, що вони все ще мають глобальну роль і відповідальність, а також велику імперію, якою можуть й надалі керувати. Все це означало, що Британія не бачила потреби відступати на позицію, сконцентровану лише навколо Європи.

Особливість позиціонування міжнародного статусу Великої Британії викликана комплексом специфічних соціокультурних, політико-економічних та безпекових характеристик, які зумовили її формування в умовах дихотомії (умовного подвоєння) ключових зовнішньополітичних напрямів на традиційний (американський) та модерний (європейський) (Грубінко 2016, 7). Саме тому ці сформовані стратегії зовнішньої політики Великої Британії з моменту занепаду Британської імперії в середині ХХ ст. відігравали провідну роль для формування її міжнародного впливу, стали причиною загострення внутрішньополітичного дискурсу. Зважаючи на складні умови та метаморфози в трансатлантичних

відносинах, відсутності чіткого плану формування безпекових механізмів у ЄС, стратегії зовнішньополітичної сфери Великої Британії генерують основні засади поведінки держави на міжнародній арені. Аналіз історико-політичних характерних рис участі Великої Британії в європейській політичній інтеграції, при намаганні балансувати між традиційним атлантичним курсом, де англо-американські «особливі відносини» є основоположним елементом, та розширення політики держави на європейський континент, що сприяло активній участі в регіональній політиці Європи, дає можливість визначити місце Великої Британії в системі європейської інтеграції, окреслити її роль у процесах розбудови й функціонування Європейського Союзу.

Перші повоєнні десятиліття означили для британської зовнішньої політики Великобританії основні пріоритети, суть яких полягала в бажанні знайти своє місце в системі міжнародних відносин уже не в статусі могутньої колоніальної імперії та світової супердержави. Країни ж континентальної Європи тим часом були стурбовані та спантеличені активним пошуком найоптимальнішого варіанту інтеграції країн Західної Європи (див. Додаток А).

З початку дослідження основ об'єднаної Європи в 1950-х роках, британці не підтримували ідею європейської інтеграції. До 1963 року, коли Великою Британією було подано першу заявку на участь у співдружності, британські політичні лідери не полишали намірів відродити першість Лондона поза межами союзу, проте з часом владні структури усвідомили нагальну потребу участі в активних процесах європейської інтеграції.

З економічного погляду, Європейське економічне співтовариство (ЄЕС) досить швидко показало значну ефективність, проте вже наприкінці 1950-х років очевидним ставав політичний напрям в об'єднанні континенту. Імовірно, саме Великобританія, для якої участь у континентальних справах приносила більше проблем, аніж користі, остаточно відмовилася приєднатися до союзу. «Ми не збираємося приєднуватися до групи держав, чотири з яких ми тільки що врятували від двох інших» – заявив прем'єр-міністр Клемент Еттли, який очолював Велику Британію в 1945–1951 роках (Денисов 2018).

Саме цей голова британського уряду одним із перших відверто висловив сукупне ставлення усіх євроскептично налаштованих британців стосовно об'єднання континентальної Європи та участі Британії в ньому. Євроскептики одноголосно заявляли, що Велика Британія не має бажання делегувати керування своєю економікою не демократичній і нікому не підзвітній владі.

При цьому, попередник К. Етлі на посту прем'єра Вінстон Черчилль 19 вересня 1946 р. у своїй промові в Цюриху детально зупинився на проєкті «Європейського об'єднання», актуалізувавши свою давню прихильність до концепції створення «Сполучених Штатів Європи» як гаранта миру й безпеки в регіоні та світі, що мало відбутися за сприяння Британії, але без її прямої участі. Британія з її Співдружністю націй, а також інші великі держави (США, СРСР), повинна була сприяти розвитку об'єднання, стати його «другом і покровителем», але не входити до складу учасників. В основі «Європейської сім'ї» мав стати франко-німецький союз (Churchill 1946, 12:15).

4 січня 1961 р. під егідою Сполученого Королівства був створений конкурент ЄЕС – Європейська Асоціація Вільної Торгівлі (ЄАВТ), учасниками якої разом з Великою Британією також стали Австрія, Данія, Норвегія, Португалія та Швейцарія. Головною особливістю цього союзу була відсутність спільних кордонів між державами-учасницями, відсутність чітко окресленої організаційної структури та єдиної митної політики.

Започаткування співпраці в межах ще одного інтеграційного об'єднання на території Західної Європи відображало завуальоване економічне й політичне суперництво Лондона з Берліном і Парижем.

Проте тут Британія стикнулася з жорстокою реальністю. Приріст та темпи економічного піднесення держав-членів ЄАВТ не виправдали очікувань та були значно нижчими ніж у конкурентів. Амбітні плани Британії на посилення торгових оборотів з країнами Британської співдружності зазнала краху. Це сталося тому, що й Австралія, а тим більше Канада спрямували свої зусилля на співпрацю зі Сполученими Штатами. Іншими словами, можна констатувати той

факт, що британська альтернатива європейського об'єднання фактично зазнали краху ще на першому етапі його існування.

Перші дві спроби Британії увійти до складу ЄЕС (1963 рік заявка Лондона подана урядом консерваторів та 1967 р. – подана вже лейбористським урядом Гарольда Вільсона) зазнали краху через супротив Франції на чолі з тодішнім президентом Франції Шарлем де Голлем, який не підтримував прийняття Британії до Співтовариства. Британія повернулася до питання про членство в ЄЕС у 1970-х рр. Подана заявка була схвалена тільки після відставки де Голля 22 січня 1972 року й обрання президентом Франції Жоржа Помпіду, що зумовило підписання договору про вступ Великої Британії до Європейського економічного співтовариства і Європейського співтовариства з атомної енергетики, що набрав чинності 1 січня 1973 року. (Чевичалова 2016, 87).

Перед цим, у 1972 р. Сполучене Королівство разом з Данією вийшло зі складу ЄАВТ, таким чином знівелювавши вагу цієї організації і змусивши учасників, які в ній залишились, шукати взаєморозуміння з ЄЕС.

Велика Британія увійшла в ЄЕС на особливих умовах і дотримувалася їх аж до початку 21 століття, знаходячись осторонь від більшості інтеграційних процесів на континенті.

На початку 1973 року британський прем'єр-міністр Г. Вільсон звернувся до парламенту з промовою, головний меседж якої полягав у тому, що уряд Великобританії вважає необхідним переглянути умови участі країни в ЄЕС і має намір провести референдум з цього питання. Г. Вільсон представив громаді «7 пунктів», які були сформовані кабінетом міністрів. Ці пункти входили в програму партії 1973 р. й були частиною передвиборчих маніфестів лейбористів 1974 р. У разі їх невиконання лейбористська партія погрожувала виходом Британії зі Співтовариства (Wilson 1974).

Саме тоді Велика Британія обумовила для країн-членів Співтовариства власну позицію та умови, згідно з якими вона бачила подальшу участь у розвитку європейських інтеграційних процесів. Хоча, навіть тоді сама Велика Британія остаточно не могла ще сформулювати кінцеву мету, якої вона прагнула досягти,

інтегруючись в ЄЕС. Іншими словами, всі вимоги лейбористів зводилися до основних чотирьох проблем: зміни спільної сільськогосподарської політики, перегляду способів фінансування ЄЕС у напрямку зменшення британського внеску, покращення торговельно-економічних відносин країн-членів ЄЕС з країнами, що в нього не входять (насамперед з країнами Співдружності націй), збереженні за Британією її державного суверенітету.

Здобувши перемогу на виборах у жовтні 1974 р., Г. Вільсон звернувся до ЄЕС з пропозицією про перегляд умов членства Британії в Співтоваристві, й 11 березня 1975 р. в Дубліні Європейська рада обговорила це питання. Виступаючи в парламенті, Г. Вільсон заявив: «... ми домоглися перегляду питання про участь Великої Британії в бюджеті ЄЕС. Кабінет повинен зіставити те, чого було досягнуто, з тим, що ми обіцяли в передвиборчих маніфестах Лейбористської партії в лютому й жовтні 1974 р.... Ми з вами будемо тісно співпрацювати, щоб якнайшвидше підготувати Білль про референдум – вільне волевиявлення британських громадян» (Commons Hansard 1975). 26 березня 1975 був опублікований Білль про референдум, а 31 березня 1975 р. вийшла Біла книга, у якій були наведені нові умови членства Великобританії в ЄЕС. 9 квітня 1975 р. палата громад провела голосування, за результатами якого 396 членів парламенту висловилися за те, щоб залишитися в «Спільному ринку» на нових умовах, а 170 – висловилися проти. 5 червня 1975 р. відбувся референдум, під час якого розглядали питання: «Чи вважаєте Ви, що Великобританія повинна залишитися в Європейському співтоваристві («Спільному ринку»)»? Під час референдуму при 65%-ій явці виборців 67% британців висловилися «за» й країна залишилася в ЄЕС (Gay and Miller 2013). Утім, говорячи про позиції британських громадян, які брали участь у референдумі, варто зазначити, що серед них не було єдності в думках. Вважається, що однією з причин позитивної відповіді на питання про членство в ЄЕС у 1975 р. були правильно проведені пропагандистські компанії (Rollings 1998, 449).

Вступ Великої Британії до ЄЕС та питання про доцільність перебування країни в Співтоваристві спричинив політичні дискусії з приводу європейської

інтеграції, що точилися в середовищі політичних партій. Широкий спектр питань абсолютно всіх основних напрямків зовнішньої та внутрішньої політики, відсутність визначеності у формуванні перспектив участі Великої Британії в Співтоваристві стали причиною розколу політичних сил на прихильників та противників євроінтеграції. Цікавою характерною рисою було те, що схилення політичних акторів і сил до тієї чи іншої позиції часто мала ситуативний та невизначений характер.

Політична складова питання про вступ Великої Британії до ЄЕС викликала загальний резонанс та роздроблення блоків провідних британських політичних партій. Це в основному стосується консервативної та лейбористської партій, які поділилися на окремі групи згідно своїх поглядів щодо питання інтеграції в європейському співтоваристві та ролі Великої Британії в ній. Говорячи про стан справ у консервативній партії, то більшість учасників виступали з жорстких антиінтеграційних позицій. Їхні основні аргументи доводили, що інтегрування Великої Британії до Європейського Співтовариства, з його елементами наднаціональності та федералізації процесів інтеграції, становить загрозу для незалежності Великої Британії в питанні ухвалення важливих рішень, першочергово в економічній політиці власної держави. Але водночас у консервативній партії сформувалась коаліція прибічників розширення європейської інтеграції, для якої активна співпраця Великої Британії з континентальними європейськими країнами щодо поглиблення інтеграції трактувалася як чи не єдиний ефективний спосіб забезпечення стабільного та продуктивного розвитку країни в економічному напрямку (Крушинський 2007, 243).

У середині партії лейбористів суперечності щодо питання європейської інтеграції також призвели до виокремлення декількох груп. По-перше, послідовники активної участі Великої Британії в європейських інтеграційних процесах – це здебільшого помірковані лейбористи. По-друге, серед поміркованої частини лейбористської партії виділилася антиінтеграційна фракція, яка оскаржувала доречність інтеграції Сполученого Королівства в ЄЕС,

аргументуючи свою точку зору захистом суверенітету держави та збереженням національної ідентичності британців. По-третє, ліу середині окремих партій, – визначив такий стан політичної системи Великої Британії, у якому беззастережна підтримка європейських інтеграційних процесів не стала невід’ємним елементом політичної платформи будь-якої із провідних політичних сил в країні, а натомість мала ситуативний характер і залежала від розподілу сил всередині політичної системи та всередині провідних партій у різний період. Це крило партії так само виступало проти інтеграції, але через ідеологічний чинник, вбачаючи в європейській інтеграції вияв консолідації та посилення міжнародного капіталу (King 1977, 33-35).

Проте чимала кількість як звичайних членів обох партій, так і депутатів від консерваторів та лейбористів у парламенті Об’єднаного Королівства остаточно не зробила свій вибір стосовно процесів інтеграції континентальної Європи. Тому ці учасники обох партій поділяли інтеграційне спрямування Великої Британії, коли їхні партії були при владі й реалізовували відповідну державну політику, а коли їхні партії перейшли в опозицію – виступали проти інтегрування Великої Британії в Європейське Співтовариство.

Особливий розподіл позицій між прихильниками та противниками широкого залучення Великої Британії до інтеграційних процесів не лише між різними партіями та політичними силами, а й, зокрема, у середині окремих партій, – сформував таку політичну структуру Великої Британії, де беззастережна підтримка євроінтеграційних намірів не стала ключовим компонентом політичного фундаменту будь-якої політичної сили в країні, а замість цього мала ситуативний характер і зумовлювалась розподілом сил всередині політичної системи та всередині передових партій у різний період (Wester 1992, 193). Саме такі обставини неабияк впливали на позицію Великої Британії щодо процесів інтегрування в Співтовариство. Інші країни-члени ЄЕС обурювались та критикували Великобританію за постійну негативну позицію до поглиблення інтеграції, за непослідовність дій уряду Британії. Врешті-решт так і сформувалася так звана «особлива» позиція Великої Британії в стосунках із

європейською спільнотою. На формування особливої позиції Сполученого Королівства щодо інтеграційних процесів у Європі впливала велика кількість факторів, спричинених як внутрішніми, так і міжнародними процесами.

«Поворот до Європи» виявився для Британії складним та внутрішньо суперечливим процесом, який був спрямований на забезпечення її позиції лідера в Західній Європі при одночасному збереженні «особливих відносин» зі Сполученими Штатами. Парадокс цієї ситуації полягав у тому, що Британія насправді прагнула зберегти ці відносини, але водночас саме вони гальмували її проєвропейську спрямованість і викликали неоднозначне ставлення європейських партнерів. Але її безпосередня залежність від США в галузі безпеки та ядерної співпраці унеможлилювала будь-яку перебудову або переоцінку цих відносин, незважаючи навіть на значні економічні витрати (Яковенко 2012, 16).

Невдовзі економічна співпраця з країнами Європейського Економічного Співтовариства стала для Британії вигіднішою та ефективнішою, аніж її торговельні обороти з США. Зокрема протягом 60–70-х років ХХ ст. Сполучене Королівство схиялось до співпраці з США в економічних зв'язках, то починаючи з 1980-х років її основним партнером стає ЄЕС. Економічні наслідки участі в Спільному Ринку для досить неефективної, низькопродуктивної економіки Сполученого Королівства кінця 1960-х – початку 1970-х років мали феноменальний ефект: здорова конкуренція держави завдяки участі в спільному ринку стала потужним механізмом для розвитку інновацій, збільшення відсотка продуктивності праці, підвищення стандартів якості продукції. Логічно, що комплекс цих всіх факторів стимулював розширення експорту та зростання національної економіки. Так, згідно з даними, починаючи від моменту перебування Британії в складі ЄЕС у 1973 р. до 2013 року, середні темпи росту ВВП на людину у Великобританії перевищували аналогічний показник Франції, Німеччини, Італії, а у 2013 р. Великобританія за показником ВВП на душу населення змогла обігнати наймогутніші європейські економіки (Giles 2017). Наприклад, у 1984 р. експортні надходження Великобританії лише до шести

країн ЄЕС становив 31300 млн. фунтів стерлінгів порівняно з 10149 млн. фунтів стерлінгів, що відправлялись до США, а це означає, що товарообіг Британії з ЄЕС в 3–4 рази перевищив обсяг англо-американського (Conservative Party (Great Britain). Research Department 1984).

Варто відзначити, вагомий вплив на конструювання британської позиції відносно європейських інтеграційних процесів та в ЄЕС зокрема, здійснили традиційні політичні настанови, які здебільшого були суб'єктивними чинниками. До таких чинників можна віднести історичну традицію самосприйняття британським народом своєї держави як такої, що завжди залишається поза межами Європи. Цей чіткий психологічний комплекс відстороненості Сполученого Королівства від Європейського континенту, підживлений свідченням географічного відмежування Британських островів від континентальної частини Європи, мав вагомий вплив як на формування євроскептичних настроїв серед великої частини владних кіл країни, так і серед простих громадян. Населення Британії ідентифікували свою державу як таку, що «з Європою, але не у Європі» (Sharp 1991, 401).

Суттєвий вплив на утворення позиції Великої Британії щодо інтеграційних процесів в ЄЕС спричинив зростання європейського глобального та регіонального фінансових ринків. Цей сектор завжди був одним з найпотужніших у британській економіці, яка була осердям глобального фінансового ринку. Однак у 70-80 роках ХХ століття британська фінансова система зазнала потужного тиску як зі сторони американських, так і західноєвропейських держав, які повільно і впевнено рухалися в напрямку створення валютного союзу.

Початок 80-х років ознаменувався припиненням Америкою вільної конвертації долара в золото, що означало скасування функціонування Бреттон-Вудської системи фіксованих валютних курсів. За таких обставин Сполучене Королівство, з одного боку, вимушене було вдатися до протекціонізму, у тому числі й у фінансовій галузі, а з іншого боку – неабияк зросла зацікавленість у долученні до Спільного Ринку, у якому отримувало можливість торгівлі з

європейськими партнерами за тарифами суттєво нижчими, аніж введені, – у відповідь на дії Сполучених Штатів, – учасниками ЄЕС для торгівлі з третіми країнами (Johnson and Painter 1980, 318).

Позитивні тенденції в розвитку фінансового ринку Великої Британії в 1970-х та на початку 1980-х років спричинили неоднозначність у становленні позиції Сполученого Королівства щодо євроінтеграції. З одного боку, потужність фінансового ринку Великої Британії зменшувала показник зацікавленості в участі у спільних валютних ініціатив, більше того, до наміру централізації європейської банкової системи. З іншого боку конкурентоспроможність британських виробників, яка значно послабилася саме через посилення фінансових інституцій у країні, спровокувала уряд до більш тісної взаємодії із західноєвропейськими компаньйонами щодо питань, які зачіпали функціонування Спільного ринку. Отже, цей фактор одночасно використовувався як прибічниками входження Великої Британії до Спільного ринку, так і противниками інтегрування до Європейської Співдружності (Крушинський 2007, 250).

На політичній арені Сполученого Королівства також сформувалось особливе ставлення до націоналістичних ідей та до націоналізму в цілому, відмінне від того, що було в держав європейського континенту. Як наслідок, елементи націоналістської риторики стали невід’ємним елементом політичних програм усіх основних партій Сполученого Королівства, незалежно від приналежності до правої або лівої політичної ідеології.

Говорячи про консервативну партію, головною метою якої було збереження національної ідентичності та її захисту від стороннього впливу, що примножувався завдяки інституційній сутності інтеграційних процесів у Європі та створенню наднаціональних структур Співтовариства, слід додати, що вона стала невід’ємною частиною іміджу захисників традиційних британських цінностей. Партія лейбористів, які займали в політичному спектрі Великої Британії позицію лівішу за консерваторів, відторгнули запропоновані умови

приєднання до ЄЕС, затвержені урядом Едварда Хіта, чим і спровокували проведення референдуму в 1975 році (George 1992, 25).

Здебільшого угоди, що були прийняті в межах Європейського співтовариства, часто залучали всіх його учасників. Так було з Європейським валютним союзом і Шенгенськими угодами, до яких, власне кажучи, Великобританія й не приєдналася через свої національні інтереси. Застосовуючи свої міжнародні, політичні та військові потужності, Лондон пробував чинити вплив на об'єднання задля його пристосування до своїх потреб. Відповідно до концепції «Європи двох швидкостей», зміст якої поділявся урядом Дж. Мейджора, гармонізація в Європейському Союзі повинна була відбуватися тільки через практичні міркування, тобто за умов, коли «сприяла підвищенню добробуту, захищеності та якості життя британських громадян». Тому, перебуваючи в складі вже сучасного, економічного Союзу, Великобританія успішно уникала повної інтеграції у валютних питаннях (збереження власної валюти), застосовувала обмеження на шляху вільного руху робочої сили (обмежена дія Шенгенської угоди) (Брензович 2016, 56).

Уряд та представники державного правління за прем'єрства Дж. Мейджора пропонували ущільнювати інтеграційний простір, але при цьому не посилювати тенденції федералізації. Відповідно, така політика Великобританії призвела до серйознішого поглиблення протиріч між нею та континентальними державами. Британія наполягала на поетапності розбудови Євросоюзу та стверджувала, що тільки на сталому рівні взаємодії можлива тісніша співпраця. Але на континенті картину світу бачили зовсім іншою, для провідних держав підписання про введення в дію Маастрихтського договору, і створення ЄС сприймалося за згоду країн-членів на найшвидшу реалізацію планів поглиблення інтеграції за всіма функціональними напрямками.

Політична влада в Британії традиційно вважається неподільною, такою, яка належить насамперед уряду. Це найважливіша відмінність від більшості континентальних країн, які мають більш узгоджену систему, засновану на

політичних союзах і компромісах. Недостатня обізнаність у політичній системі ЄС також сприяє віддаленості британців від Союзу (Sørensen 2004, 18).

Коли Єврокомісія планувала збільшити бюджет Європейського Союзу з метою фінансування програм поглиблення інтеграції, Велика Британія в 1994 році блокувала ці рішення, бо відчувала загрози підвищення власних фінансових зобов'язань. Такий крок Туманного Альбіону в інтересах захисту своїх національних інтересів отримав негативну зворотну реакцію та наткнувся на нерозуміння серед партнерів ЄС. Відмова фінансувати нові витрати в процесі поглиблення інтеграції були відтак сприйняті як вияв ворожості Великобританії до, власне, європейської інтеграції (Weiler 1997, 253).

Вже після підписання Маастрихтського договору про утворення ЄС 07.02.1992 року була скликана Міжурядова конференція ЄС, яка розпочала роботу 29.03.1996 року. Вироблення позиції Великобританії до цієї конференції наочно сформулювало відмову уряду прем'єра Мейджора від євроентузіазму із врахуванням примусового виходу Британії з Європейського механізму обмінних курсів, що був спричинений світовою фінансовою кризою, яка боляче вдарила по Європі.

Позиція Великобританії на майбутній міжурядовій конференції ЄС, була націлена на застосування гнучкого підходу до процесу подальшої євроінтеграції, і водночас на відмові від ідеї «багатошвидкісної Європи». Однією із найбільш очевидних причин такого кроку стало те, що переважна відсутність підтримки британських ініціатив у ЄС не давала можливості використати цю концепцію на користь Великобританії, натомість поверталась стара загроза використання ідеї різної швидкості інтеграції проти самої Великобританії, відсунувши її на периферію інтеграційних процесів у ЄС, зводячи її вплив на європейському рівні нанівець (Крушинський 2007, 255). Очільник британського уряду неодноразово наголошував на такій позиції у своїх виступах та доповідях (Major 1994).

За підтримки британського парламенту прем'єр-міністр Дж. Мейджор блокував роботу Міжурядової конференції, що була проведена в березні 1996 року у Флоренції. Головною її метою був перегляд інституційних засад ЄС та

змісту Маастрихтського договору, оскільки Німеччина та Франція мали наміри пришвидшити утворення цілковитого політичного й економічного союзу та перейти на засади єдиної зовнішньої й оборонної політики. Ці наміри, очевидно набули негативного резонансу в Британії та були сприйняті Мейджором як наступ на суверенітет Великобританії (De Montbrial, Kaiser, Lasserre, Picht 1995).

Британська делегація блокувала ухвалення 74 рішень, навіть таких, з якими Великобританія була згодна (Bullpit 1992, 264). Після завершення Міжурядової конференції Великобританія фактично не змогла захистити жодну зі своїх позицій, хоча й не планувала займати на конференції пасивної позиції і пропонувала цілу низку ідей, спрямованих на вдосконалення Союзу майже у всіх напрямках його діяльності, її позиція знову виглядала жорстко опозиційною до федералізації ЄС.

Напередодні чергових парламентських виборів Консервативна партія ще чинного прем'єра мала нестійкі позиції в уряді, недієву євроінтеграційну політику. До кінця свого перебування на чолі уряду Великої Британії Джон Мейджор та його політика щодо питань інтеграції в ЄС остаточно схилилась до євроскептицизму, і в його діях стали домінувати традиційні завдання захисту національних інтересів.

Падіння авторитету консерваторів призвело до нищівної поразки партії на виборах 1997 р. У новому парламенті оновлені лейбористи на чолі з Тоні Блером отримали 418 місць, консерватори лише 165, а ліберали 46.

Політичний курс лейбористського уряду Т. Блера (1997-2007 рр.) у європейському напрямку й надалі був підтвердженням збереження непорушності стратегічних пріоритетів зовнішньої політики Великої Британії. Проте віртуозно представлена в перші роки діяльності уряду проєвропейська риторика, що отримала офіційне підкріплення за допомогою кількох дипломатичних рішень, що були спрямовані на зближення позицій з європейськими партнерами, свідчила про збільшення гнучкості позицій британського істеблішменту в прийнятті тактичних рішень в умовах змінюваності імперативів європейської політики (Грубінко 2017, 11). Правління

уряду Т. Блера відзначилося поглибленням співпраці Великої Британії в галузі безпеки та оборони з країнами Європи, що свого часу було винятково сферою співпраці з США. Зокрема, це було підписання Амстердамського договору, головний акцент якого був зміщений на інституційні механізми Спільної зовнішньої політики та політики безпеки (СЗППБ), досягнення домовленостей між Берліном та Парижем і підписання декларації під час зустрічі в Сен-Мало (1998 р.) щодо розвитку власних військових структур та підрозділів (незалежних від НАТО) у рамках Спільної політики безпеки й оборони ЄС.

Однак лідер правлячої лейбористської партії розглядав «особливі відносини» зі США як цінний і важливий аспект зовнішньої політики Сполученого Королівства, не зважаючи на попередні непорозуміння між обома урядами. «Наші спільні здобутки та напрацювання, є безперечно набагато потужнішим досягненням, ніж те, що не роз'єднує», – стверджував Т. Блер (Blair 1996, 282-283). Встановивши пріоритетним проєвропейський напрям у політиці Британії, а її місце в Європі визначальним, Блер стверджував, що це лише посилюватиме британські трансатлантичні зв'язки і позицію США на європейському континенті. Уже в 1998 р. Британія приєдналася до американських бомбардувань Іраку (операція «Лис пустелі»), фактично не обговоривши це питання з європейськими союзниками, переважка частина яких негативно реагувала на цю воєнну операцію, чи навіть відверто виступали проти неї (як, наприклад, Франція). Стратегія Блера, спрямована на всебічну підтримку політики президента Б. Клінтона, і участь військ Великобританії в кампанії США проти Іраку фактично припинила діяльність СЗППБ та стала підтвердженням пріоритетного характеру англо-американських «особливих відносин».

У 2002 р. Т. Блер висунув ініціативу створення Ради Безпеки ЄС, учасниками якої мають бути сама Велика Британія, Франція та ФРН. Такий крок демонстрував спробу віднайти точки дотику з лідерами ЄС. Тоді ця ініціатива з боку Британії юридично не отримала схвалення та підтримки Європи. Хоча фактично вона домоглася реалізації підтримуваної ще з часів тетчеризму стратегії вибірково-секторальної («різношвидкісної») інтеграції (Грубінко 2017,

11). Найважливіші позиції цього стратегічного напрямку британський уряд зміг відобразити в положеннях Лісабонського договору 2007 р., згідно з якими виникла можливість посиленої співпраці деяких держав Європейського Союзу в безпековій сфері фактично під покровительством НАТО. Це посприяло відновленню репутації Британії як європейського лідера у сфері ЗППБ.

За часів другого терміну лейбористського уряду Т. Блера, концепція політики влади практично не зазнала метаморфоз. Уряд навіть робив спробу приєднатися до єдиної валюти, але зазнав поразки від Брауна. Політика Блера щодо Іраку розділила ЄС і віддалила Францію та Німеччину. Спроба притримуватись концепції трилатералізму (зміцнення відносин за віссю Америка-Японія-Західна Європа) після Іраку провалилася. Коли Браун змінив Блера на посаді прем'єр-міністра, він пішов на свій протоптаний шлях залучення популярності завдяки впертому протистоянню політиці Брюсселю.

Будучи прем'єр-міністром, Гордон Браун практикував тактику «гри м'язів» на міжурядовому рівні, часто створюючи переважно вигадані конфлікти з партнерами-країнами ЄС, щоб продемонструвати жорсткість. Він зіграв позитивну роль в ЄС під час фінансової кризи 2008 року. Його наступник Девід Кемерон сподівався зупинити Консервативну партію, яка продовжувала нагнітати ситуацію стосовно ЄС, але питання Європи набуло великого резонансу, оскільки імміграція з континентальної частини Євросоюзу стала основною загрози в очах UKIP. Очолювана Кемероном коаліція змінила закон, щоб передбачити референдуми щодо передачі повноважень ЄС за основними договорами. До 2012 року Кемерон переконався в необхідності референдуму щодо виходу або членства в ЄС. Він намагався балансувати між наполяганням на необхідності реформування ЄС і одночасними аргументами про те, що для Великої Британії життєво важливим національним інтересом є статус держави-члена ЄС. Таким чином, під тиском євроскептиків з його власної партії й на тлі зростання популярності Партії незалежності, Д. Кемерон пообіцяв провести референдум про вихід Великобританії з Єврозони. Найбільш отруйна політична проблема Великобританії була в центрі уваги всього світу.

Прем'єр-міністр Кемерон заявив, що перед референдумом він перегляне деякі аспекти членства Британії в комунікації з Брюсселем. Проте всі британські уряди, чи то торі, лейбористи чи коаліції, швидко зрозуміли, що було б краще залишатися повноправними членами хоча б тому, що альтернативи членству непривабливі, недосяжні. Очевидним стало й те, що Кемерон проведе кампанію перебування в ЄС, незалежно від того, чи він матиме перевагу в переговорах.

Фактично він намагався повторити успіх Гарольда Вільсона, який прийшов до влади як прем'єр-міністр лейбористів у 1974 році з обіцянкою переглянути умови членства Великобританії в тодішньому Європейському Економічному Співтоваристві та затвердити це через референдум. Проте існувала істотна різниця між Британією 1975 року та 2015 року.

Однак, на думку експертів, ймовірний вихід Британії з Євросони матиме негативні наслідки в Туманному Альбіоні, адже такий розвиток подій спричинить додаткові проблеми в економічній, фінансовій та промисловій сфері, оскільки за майже півстолітню участь всі ці галузі глибоко пов'язані з такими ж галузями ЄС та інших європейських країн.

Навіть традиційний британський союзник – Вашингтон наголошує на тому, що вихід з Євросоюзу може нашкодити Лондону, оскільки послабить британський голос у Європі, а це вже суперечитиме й американським інтересам. Європейці занепокоєні з приводу можливого британського референдуму, оскільки жодна країна-член не покидала Євросоюз, і ця процедура поки не відрегульована (Гісса 2017, 63).

Зрештою, референдум про вихід Великобританії із Європейського Союзу відбувся. Кампанія «Leave» (за вихід) доклала всіх зусиль, аби переконати громадян Британії проголосувати на їхню користь і перемогла суперників «Remain» (за залишення в складі ЄС) з 52% проти 48%. Відбулося історичне голосування, що змінило Європу, Сполучене Королівство та світовий порядок. Почалася нова ера британсько-європейських відносин, європейська інтеграція перегорнула ще одну сторінку, яка нині залишилась в історії.

Отже, відносини Британії з континентальною Європою ніколи не були простими. Ставлення Британії до розгортання нового післявоєнного проєкту європейської інтеграції принципово відрізнялося від ставлення її європейських сусідів. Хоча з континентального погляду Британія завжди вважалася частиною Європи, проте у світовій парадигмі Британія бачила себе по-іншому. Внаслідок географічного відмежування своєї країни від континенту британці традиційно вбачають різницю між ними та європейськими країнами, вважають себе самостійною, могутньою, особливою морською імперією. Британці підсвідомо глибоко переконані в особливості своєї нації, яка суттєво відрізняється від своїх континентальних сусідів. З цим тісно пов'язаний британський погляд на континент як на постійне джерело неприємностей. Тому британців традиційно влаштовувала їхня географічна ізоляція. Це загалом позбавило країну приниження іноземною окупацією, що, на жаль, не можуть сказати європейські країни континентальної Європи. Тому Британія могла повністю зайнятися розвитком своєї ролі світової держави, заснованої на глобальній Імперії націй, яку їй вдалося зберегти до кінця 1950-х років.

1.3. Джерельна база дослідження

Наше наукове дослідження, основним завданням якого було вивчення феномена Брекзиту у європейському медіадискурсі, ґрунтується на комплексному вивченні великої кількості джерел, які мають пряму чи опосередковану приналежність до предмета дослідження. У цьому підрозділі наукової роботи пропонуємо з'ясувати ступінь наукової розробки проблематики Брекзиту та відображення цього процесу в європейському, медіадискурсі. Беручи до уваги специфіку предмета й означених завдань дисертації, ми використали сукупність джерел інформації, комплексний аналіз яких уможливив всеохопно висвітлювати найважливіші аспекти окресленої наукової проблематики.

Задля визначення основних підходів зарубіжних і вітчизняних науковців щодо дослідження проблематики Брекзиту, здійснимо аналіз джерельної бази дисертаційної роботи. Проаналізуємо сутність використаних під час написання джерел, розподіливши їх за умовними групами.

Першою такою групою є нормативно-правові документи, які сформували основу дослідження. Серед найбільш вагомих, що стосуються нормативно-правового оформлення інтеграційних процесів всередині Європи, варто відзначити Договір про створення Європейського Співтовариства (Римський договір), підписаний 25 березня 1957 року в Римі, Договір про заснування Європейського об'єднання вугілля та сталі (ЄСВС) від 18 квітня 1951, Єдиний Європейський Акт (Official Journal of the European Communities 1987), Конвенція про заснування Європейської асоціації вільної торгівлі (ЄАВТ) 1960 року, Білу книгу британського уряду щодо референдуму про продовження членства Сполученого Королівства в Європейському Економічному Співтоваристві (ЄЕС) 1975 року, Шенгенську угоду, підписану 19 червня 1990 року, Договір про заснування Європейського Союзу від 29 червня 1992 року, Амстердамський договір від 10 листопада 1997 року, Лісабонський договір підписаний 16 січня 2008 року. Зміст цих документів уможлиблює відстежити динаміку розвитку зовнішньополітичного виміру діяльності Європейських Співтовариств, зрозуміти логіку та передумови прийняття відповідних політичних рішень Європейського Союзу.

Оскільки Україна законодавчо закріпила своє прагнення стати частиною європейської спільноти й нині подала заявку на членство в ЄС, вважаємо за необхідне залучення найосновніших українських нормативно-правових документів, що мають європейський вектор. Насамперед це Постанова Верховної Ради України № 3360-ХІІ «Про Основні напрями зовнішньої політики України» від 2 липня 1993 року, Указ Президента України № 615 «Про затвердження Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу» 11 червня 1998 року, Указ Президента України № 1072 «Про Програму інтеграції України до Європейського Союзу» від 14 вересня 2000 року, Угода про асоціацію між

Україною та Європейським Союзом від 30 листопада 2015 року, Угоду про політичне співробітництво, вільну торгівлю й стратегічне партнерство між Україною та Сполученим Королівством Великої Британії і Північної Ірландії, яку ратифіковано Законом № 1100-IX від 16 грудня 2020.

Саме нормативно-правове накопичення джерельної бази нашого дослідження дало можливість зрозуміти правові засади функціонування Європи, починаючи з періоду формування Європейської Спільноти, у процесі її становлення та розвитку. Більше того, саме ця категорія джерел транслює «особливу» позицію Великої Британії щодо її участі в Європейському Співтоваристві.

За допомогою **другої** важливої **групи** джерел вважаємо за необхідне вказати документи органів державної влади Великої Британії:

-документи парламенту Великої Британії, що є основою для визначення та розуміння позицій політичних партій стосовно найважливіших питань європейської політики, розподіл сил в уряді, напрямок урядового вектору щодо різних питань європейської інтеграції;

-тексти офіційних виступів і заяв британських високопосадовців, прем'єр-міністрів, лідерів опозиції (К. Еттли (Hansard Parliamentary Debates 1962), В. Черчилля (Churchill 1946), Е. Хіта (Heath 1972), Г. Вільсон (Wilson 1974), М. Тетчер (Thatcher 1988, 1990), Дж. Мейджора (Major 1994), Т. Блера (Blair 1996), Г. Брауна (Brown 2004), Д. Кемерона (Cameron 2011) та ін.).

Саме ці документи дають змогу чітко окреслити офіційну позицію уряду та уповноважених осіб стосовно важливих питань європейської політики, позиції Сполученого Королівства щодо інтеграційних процесів у Європі та взаємовідносин Великої Британії з іншими країнами-партнерами.

Враховуючи, що дослідження виходу Великої Британії із Європейського союзу має свою передісторію, цей процес не може відбуватися без ґрунтовного вивчення концептуальних підходів інтеграційних та дезінтеграційних процесів. Тому важливе місце належить науковим працям, які дають глибоке розуміння теоретико-концептуальної бази процесу інтеграції/дезінтеграції в Європі. Ці

джерела становлять **третю групу**, до якої належать праці зарубіжних дослідників, апологетів різних концепцій європейської інтеграції, серед яких Ж. Моне (Monnet 1978), Е. Хаас (Haas 1964), Е. Моравчек (Moravcsik 1993), Дж. МакКормік (McCormick 1999), Б. Ф Нельсен та А. Стабб (Nelsen and Stubb 1998), В. Воллес (Wallace 1994), Б. Розамонд (Rosamond 2000), Р. Арон (Aron 1966), Л. МакЛарен (McLaren 2006), Р. Інглехард (Inglehart 1971), Дж. Тінберген (Tinbergen 1956), К. Дойч (Wilson 1953), С. Гофман (Hoffmann 1964), А. Спінеллі (Spinelli 1972), Д. Мітрані (Mitrany 1966), Л. Ліндберг (Lindberg 1963), А. Мілворд, Дж. Бренан, Ф.Ромеро (Milwar, Brennan and Romero 1993), Л. Тіндемандс (Tindemans 1976), Р. Дарендорф (Dahrendorf 1996) та ін.

Четвертою великою **групою** джерел, які були використані в нашому дисертаційному дослідженні стали зарубіжні та вітчизняні колективні праці, монографії науковців. Цей науковий доробок присвячений дослідженню шляху європейської інтеграції Великої Британії, євроскептичних настроїв на Туманному Альбіоні, зовнішньополітичному позиціонуванню Сполученого Королівства та процесу його виходу зі складу Європейського Союзу.

Наукові дослідження щодо тематики Брекзиту особливо активізувалися після 2016 р., коли Велика Британія заявила про свій вихід із ЄС. Проте, треба сказати, що ці дослідження проводилися здебільшого західноєвропейськими науковцями, хоча вітчизняні дослідники також беруть участь у дискурсі на цю тему. Багатоаспектність цієї проблематики призводить до побіжного розгляду питання ролі Британії в процесах зародження, становлення та розвитку європейської політичної інтеграції. Зокрема дослідженню витоків «особливої» позиції Великобританії в інтеграційних процесах Європи присвятили свою увагу такі науковці як С. Біскоп (Biscop 2012), Н. Роллінгс (Rollings 1998), М. Емерсон (Emerson 2015). Окремо хочемо виділити британського політичного філософа американського походження, Л. Зідентопа (2001), який є автором праці «Демократія в Європі», що розкриває вимір європейської інтеграції. Автор доводить, що відчутне відставання політичних процесів від економічного зближення країн Європи вже вилилося в кризу демократичної легітимності.

Дослідженням тематики участі Великобританії в інтеграційних процесах Європи розглядається у вітчизняній науковій думці. Зокрема, у працях А. Грубінка (2016, 2017, 2018,) здійснюється комплексний аналіз участі Великої Британії в Європейському Союзі, побудови політики безпеки ЄС, британсько-американських «особливих» відносин, особливості формування позиції суспільства та провідних політичних партій Великобританії щодо європейської інтеграції в контексті виходу країни зі складу ЄС. Українська дослідниця А.Шуляк (2020) в своєму науковому доробку вивчає причини виходу Великої Британії з Європейського Союзу та зазначає, що до Брекзиту призвело переважно незадоволення економічною складовою участі Британії в ЄС. Вплив британського євроскептицизму на євроінтеграційні процеси після Брекзиту описано в дослідженні Т.Сидорук (2022). Автором доведено, що Брекзит поки що не мав суттєвого впливу на динаміку європейської інтеграції.

Теоретико-концептуальні основи багаторівневої європейської інтеграції як фактор реалізації «особливої» позиції Великої Британії розглянуто в доробку В. Крушинського (2007). Варто відзначити наукову працю Л. Яковенко (2012), у якій вивчається аспект партнерства США та Великобританії, який називається «особливими відносинами». Зокрема автор концентрується на основних характерних рисах цих партнерських стосунків, зокрема на сталості двосторонніх зав'язків та їх значенні для обох держав.

Британський тип євроскептицизму, його історичні передумови та сучасний вплив на зовнішню політику Королівства та ЄС загалом глибоко аналізується європейськими та вітчизняними дослідниками, серед яких варто особливо відзначити роботи Я. Саєнко (2016), К. Соренсен (Sørensen 2004), Д. Сірайт (Seawright, Baker, Gamble *et. al.* 2008). Дослідженням різних проявів євроскептицизму та екзистенційної кризи на теренах ЄС займалися І. Валерстайн (2003), Дж. Транхоль-Міккельсен (Tranholm-Mikkelsen 1991). Серед науковців, які переймаються саме проблематикою виходу Великобританії з ЄС, причинами такого рішення, передумовами проведення референдуму та впливом Брекзиту на подальші інтеграційні процеси є І. В. Співак (2016), Є. В. Попко (2016) та

Т. І. Неприцька (2017). Економічні наслідки «розлучення» Великобританії із Євросоюзом, які торкнулися обох сторін, викладено в доповіді О. Шарова (2017).

Вивчення проблеми євроскептицизму в Європі та Україні займається українська дослідниця О. Гісса-Іванович (2017). Об'єктом уваги її праці є проблема євроскептицизму в контексті сучасного політичного розвитку Європейського Союзу. У своїй дисертаційній роботі науковиця вивчає витoki британського євроскептицизму та його характерні особливості.

Зокрема, вагомий вклад в українську політичну науку, яка стосується проблематики євроскептицизму, зробили В. Фісанов (2010), Є. Артьомова (2014), І. Нечаюк (2013). Враховуючи, що вивчення євроскептицизму та дезінтеграційних тенденцій не можливе поза межами дослідження євроінтеграційних процесів, цінними для нашої наукової праці стали наукові доробки А. Круглашова (2013, 2016, 2021), в яких вивчено сучасні теоретичні інтерпретації євроінтеграційних процесів постсоціалістичних суспільств, зокрема, і питання української інтеграційного шляху. Свій вклад у розвиток української політичної науки, зокрема вивчення проблематики різних аспектів інтеграційних процесів в ЄС та євроінтеграційного шляху України, зробили також дослідниці Н. Ротар (2020, 2021), В. Бурдяк (2019), Н. Нечаєва-Юрійчук (2019).

Серед зарубіжних праць варто відзначити публікації з вивчення взаємозв'язку політичної інформації та соціальних медіа А. Казеро-Ріполлес (Casero-Ripollés 2018), дослідження ролі цифрових технологій в медіатизації демократичних процесів вивчає політолог, науковець Ж. Гофманн (Hofmann 2019). Цінною для нашого наукового дослідження є праця британського науковця О. Деддоу (Daddow 2012), у якій він вивчає природу та вплив зміни висвітлення процесу європейської інтеграції Британії в ЗМІ (зокрема в таблоїдах) з початку вступу до Європейського економічного співтовариства в 1973 році до сучасності.

Вивченням питання демократії та соціальної поведінки виборців займається Р. Дж. Далтон (Dalton 2004). Увага цього дослідника зосереджена на ролі громадян у політичному процесі. Варто відзначити дослідження групи

провідних наукових експертів Г. Кларка, М. Гудвіна і П. Уайтлі (Clarke, Goodwin, and Whiteley 2017), яка аналізує зміни в партійній системі Великобританії, що були каталізаторами голосування на референдумі, включаючи піднесення Партії незалежності Великобританії (UKIP), динаміку громадської думки під час кампанії референдуму, фактори, які вплинули на голосування виборців, та ймовірний економічний та політичний вплив цього історичного рішення.

Колективну роботу науковців С. Уолгрейв, Дж. Лефеве, М. Хуг (Walgrave, Lefevre, and Hooghe 2010), напрямок дослідження яких стосується саме вивчення поведінки виборців, її закономірностей та трансформації залежно від різних факторів, ми використали та проаналізували з метою глибшого розуміння британських виборців під час референдуму про вихід з ЄС.

Оригінальне дослідження, яке висвітлює бачення процесу Брекзиту в канадській громадській думці опублікував професор Карлтонського університету та директор Інституту європейських, російських та євразійських досліджень при цьому ж університеті. А. Хуррельманн (Hurrelmann 2019). Зростання фахового рівня дослідників і запровадження викладання університетських курсів із канадської зовнішньополітичної проблематики надало поштовх для підготовки та публікації чималої кількості досліджень К. Носсала (Nossal 2010), П. Ресніка (Resnick 2005), Е. Поттера (Potter 1999), Т. Кітінга (Keating 2010) та інших. Зовнішньополітичну проблематику Канади у власних дослідженнях порушували С. Кононенко (1996), Н. Осташ (2009), І. Черченко (2004). Водночас поза увагою українських науковців залишилася тематика становлення та розвитку відносин Канади з Європейським Союзом та Великою Британією після виходу останньої з ЄС.

Враховуючи, що наша дисертаційна робота зосереджена на дослідженні медійного дискурсу навколо процесу Брекзиту, лівову частку використаних джерел займають інформаційно-аналітичні матеріали засобів масової інформації, новинні сайти, інтернет ресурси газетних та журнальних видань. Саме вони формують **п'яту групу** джерел дослідження. З метою комплексного

аналізу обраної проблематики ми досліджували британські, провідні європейські, американські, канадські ЗМІ та новинні агенції.

Для того, щоб зрозуміти, як засоби масової інформації вплинули на результат референдуму в дисертаційній роботі використано матеріали таких британських періодичних та таблоїдних видань «The Independent», «The Guardian», «Daily Mail», «The Sun», «Daily Telegraph», «Daily Express», «Daily Mirror», «Mail on Sunday», «The Guardian», «Financial Times», «The Independent», «The Economist». Більшість з названих ЗМІ зайняла відповідну «Leave» (за вихід з ЄС) чи «Remain» (за залишення в складі ЄС) позицію та виступали потужним інструментом пропаганди для британців.

Оскільки Брекзит безпосередньо стосується країн Європейського Союзу, ми проаналізували провідні європейські національні видання з метою глибшого розуміння, яким чином вихід Британії з ЄС представлений в медійному просторі континентальної Європи. Це дає можливість визначити більш-менш чітку позицію населення держав-членів ЄС та передбачити можливі негативні настрої всередині Європейської Спільноти. Зокрема ми використали матеріали, статті та публікації періодичних видань Франції («Le Figaro»), Італії («Il Sole 24 Ore», «Corriere della Sera»), Німеччини («Deutsche Welle», «Die Presse», «Tagesspiegel», «Die Welt», «Der Spiegel»), Греції («Kathimerini»), Польщі («Gazeta Wyborcza», «Nasz Dziennik», «Rzeczpospolita»), Швеції («Dagens Nyheter», «Svenska Dagbladet») Ірландії («Irish Times»), Австрії («Der Standard», «Die Presse»), Угорщини («Nepszava»).

З метою дослідження позиції союзників щодо нової ролі Великої Британії в Європі було проаналізовано матеріали американської новинної агенції «CNN» та канадський медіапростір.

Слід зазначити, що, незважаючи на наявність праць, у яких проаналізовано різні аспекти політичної комунікації та ролі медіа в її здійсненні, практичні дослідження медійної участі в масштабних політичних кампаніях останніх років, особливо, якщо ті зумовлені не виборами, а референдумами, проводяться значно рідше.

Соціальні медіа активніше формують публічний дискурс, і не виключенням став процес Брекзиту. Вони слугують не тільки джерелом інформації, але й засобом комунікації для величезної кількості громадян. Під час роботи над дисертаційним дослідженням було залучено та проаналізовано матеріали таких соціальних мереж: Facebook, Instagram, Twitter, YouTube. Саме ця інформація становить **шосту групу** джерел.

Одне із найважливіших завдань, у контексті дослідження медійного дискурсу навколо Брекзиту, полягає в з'ясуванні громадської позиції як прихильників кампанії «Leave» (за вихід з ЄС), так і тих, хто був за «Remain» (прибічників залишення в ЄС) щодо результатів референдуму. Тому **сьомою групою** джерел ми визначили статистичні дослідження та матеріали аналітичних центрів. Вітчизняні напрацювання в цьому напрямку політичних досліджень наразі лише починає накопичувати аналітичні матеріали, оскільки практичні дослідження медійної участі в масштабних політичних трансформацій у Європі, а зокрема у Великобританії, проводяться значно рідше. Це можна пояснити новизною наукової проблематики та значним обсягом інформації, яка потребує детального, ретельного вивчення. У Європі, в епіцентрі подій, низка університетів, аналітичних центрів і асоціацій приділяє особливу увагу темі Брекзиту, проводячи дослідження, лекції та дискусії. Наприклад, ми проаналізували дослідження Національного центру соціальних досліджень із назвою «Has Brexit been a success? The public's perspective» (2021), автором якого є Джон Кертис – професор, політолог, старший науковий співробітник університету Стратклайд.

Чималу кількість опитувань про поведінку виборців, демографічні показники та соціально-політичні настрої, було проведено в British Election Study, NatCen Panel та British Social Attitudes Survey (Swales 2017). Ми опрацювали аналітичні дані опитувань, що проводились провідним дослідницьким консалтингом, який спеціалізується на корпоративній репутації, державній політиці та комунікаціях Savanta ComRes (2021). Доцільно нагадати про агентство зі стратегічної аналітики, яке проводить політичні опитування

Opinium (2020), опитування та аналітичні записки Kantar (2020). Ця провідна світова компанія з питань даних, аналізу та консалтингу, завдяки своїм дослідженням, уможлиблює простеження тенденції змін політичних вподобань британців та їхні настрої стосовно кінцевого результату референдуму про вихід Британії з ЄС.

У доповіді Інституту Reuters та Prime Research (Borchardt, Simon and Bironzo 2018) група науковців досліджують, які питання турбують сусідні держави Великобританії. Науковці вважають, що торгівля та економіка є основними темами для висвітлення на європейському медіапросторі, ірландські ж ЗМІ зосереджуються на проблемах північно-ірландського кордону, при цьому значно менше акцентують увагу на питаннях міграції. Заслуговує на увагу також звіт Британського дослідницького Інституту вивчення журналістики Reuters спільно з Оксфордським університетом та в співпраці зі спеціалістом із досліджень засобів масової інформації PRIME Research (2018).

Також серед європейських наукових праць варто відзначити Дослідницький центр Pew, який займається опитуванням громадської думки, демографічними дослідженнями, аналізом контенту та іншими соціологічними дослідження на основі отриманих даних. Особливої уваги вартують здобутки науковців цього центру Б. Стокс, Р. Вайк та Д. Маневич (Stokes, Wike and Manevich 2017), які пишуть, що європейці прихильніші до ЄС, хоча багато хто підтримує повноваження національних урядів щодо міграції та торгівлі, і вони хочуть власного голосування щодо членства в ЄС.

Висновки до розділу 1

Проаналізувавши концептуальні засади європейських інтеграційних/дезінтеграційних процесів та джерельну базу дослідження, простеживши особливості британського підходу до процесу інтеграції, можна зробити висновок та зазначити, що на сьогоднішній день існує велика кількість теоретичних напрямів дослідження процесів євроінтеграції та дезінтеграції.

Позаяк кожен із теоретичних підходів зосереджує свою увагу на конкретному визначеному аспекті процесу інтеграції, то це призводить до того, що у своїй діяльності наднаціональні організації не можуть впроваджувати неприхованої ідеї, категорії та постулати якогось одного теоретико-концептуального підходу.

Однак, з-поміж розглянутих найвідоміших теорій, на нашу думку, найбільшої значущості сьогодні набувають теорії диференційованої інтеграції, оскільки вони краще адаптовані до тлумачення практичних кроків реагування на виклики, які супроводжують Європу ХХІ століття. Далі своє місце займають неофункціоналістські підходи до розвитку європейського федералізму. Проте, варто підкреслити, що неможливо однозначно й категорично стверджувати про правильність чи хибність зазначених концепцій. Тим не менше, можна стверджувати, що саме теоретичні надбання представників неофункціоналістської теорії розвитку інтеграційних процесів та прихильників концепцій диференційованої інтеграції впродовж останніх років все більше віддзеркалюється в документації, та, що важливіше, у практичній політиці Європейського Союзу, і саме тому ці теоретичні напрацювання стають особливо важливими й у контексті цього дисертаційного дослідження.

Дослідження шляху та особливостей британського підходу до процесу євроінтеграції показало, що з початком інтеграційних процесів на європейському континенті своєрідність геополітичної позиції Великої Британії в прагненні зберегти особливий статус, переважання національних інтересів над спільними європейськими зумовили її невпевненість щодо вступу до європейського об'єднання та справили специфічний вплив на формування унікального політичного ставлення. Однак і після приєднання до ЄС розвиток відносин Великобританії з країнами Західної Європи характеризувався ускладненнями пошуку напрямів оптимальної взаємодії, суперечностями й боротьбою за лідерство.

Аналіз перебігу ключових фаз європейської інтеграції Великобританії дає підстави говорити, що, незважаючи на чималі економічні прерогативи, які Сполучене Королівство отримало з початку приєднання до Європейського

Співтовариства, місцеві громади й політичні еліти держави повсякчас висловлювали стриману позицію щодо поглиблення інтеграційних процесів.

Особливість геополітичної думки Великої Британії виходить з відмінностей у політичній та правовій системах, структурі зовнішньополітичних та зовнішньоекономічних пріоритетів, ставленні до культурної ідентичності. Основний зміст протиріч у британській позиції зводився до низки проблем, які спричинили Брекзит, зокрема: стримане ставлення до процесу поглиблення; розбіжності у формуванні спільної зовнішньої політики; суперечності у функціонуванні бюджетної системи ЄС; принципові заперечення у функціонуванні Єврозони; імміграційна політика ЄС.

Дослідження проблематики Брекзиту у медійному дискурсі тільки набирає обертів, враховуючи новизну тематики. Зарубіжна та вітчизняна політична наука накопичила потужну теоретико-концептуальну базу інтеграційних/дезінтеграційних процесів, що стала основою для виконання дисертаційного дослідження. Проте можна констатувати, що до цього часу не було здійснено серйозних спроб комплексно дослідити проблему Брекзиту в контексті медійного дискурсу на теренах Європи, США та Канади, а також з'ясувати можливий вплив медіа на результати референдуму про вихід Британії з ЄС. Відштовхуючись від предмету нашого дослідження, з метою всебічного аналізу, ми використали значну кількість матеріалів засобів масової інформації, новинних агентств, національних періодичних видань, таблоїдів, соціальних медіа, аналітичних центрів, соціологічних досліджень. Отже, було сформовано підґрунтя для дослідження європейського медійного дискурсу процесу виходу Сполученого Королівства Великої Британії з Європейського Союзу.

Вважаємо, що проведене дослідження, дозволить чіткіше з'ясувати передумови, характер та наслідки Брекзиту, зрозуміти, яку роль у цьому процесі відіграли медіа, та як провідні країни Європи висвітлювали своїм громадянам цей історичний етап, який сколихнув увесь світ.

РОЗДІЛ 2. ВІДОБРАЖЕННЯ ПРОЦЕСУ БРЕКЗИТУ У МЕДІЙНОМУ ДИСКУРСІ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ

2.1. Дезінтеграційні тенденції в медійному дискурсі Великої Британії:

передумови та причини

Членство Великої Британії в ЄС є одним з найбільш суперечливих питань у британській політиці. У порівнянні з громадянами будь-якої іншої країни-члена ЄС, британці не воліють ідентифікувати себе європейцями, навіть частково. Можна припустити, що ці факти тісно пов'язані між собою, оскільки саме національна ідентичність сильно корелюється з низьким рівнем підтримки ЄС.

Свого часу, коли в 1957 році очільниками Бельгії, Німеччини, Франції, Італії, Люксембурга й Нідерландів було підписано один із Римських договорів, який стосувався створення спільного ринку, Британія відмовилась стати частиною Європейської економічної спільноти, пояснюючи це тим, що не готова прийняти фундаментальні наднаціональні елементи Римського договору. Проте в 1961 р. уряд Г. Макміллана оголосив про своє прагнення подати заявку на вступ до ЄС. Зміна ставлення була пов'язана з низкою чинників, у тому числі з тим фактом, що Франції, Німеччині, Італії та країнам Бенілюксу насправді вдалося створити успішне об'єднання і з тим, що почалась британська переоцінка її ролі та впливу в світовій політиці, зокрема, відносно США та інших країн Співдружності, стало зрозуміло, що Британія не зможе стати рівним партнером СРСР та США на світовій арені (Гісса 2017, 52).

Британці ніколи не були дуже популярними членами Європейського Союзу. Задовго до того, як вони стали членами європейської співдружності, багато континентальних держав Європи вважали, що Британія дуже відрізняється від них, щоб бути конструктивними членами тодішнього Європейського економічного співтовариства (ЄЕС). У січні 1963 року французький президент Шарль де Голль провів пресконференцію, з метою аргументувати своє прагнення накласти вето на заявку Гарольда Макміллана на членство в співтоваристві. Варто зауважити, що деякі його аргументи резонують

і сьогодні. Генерал де Голль наголошував, що Великобританія Британія острівна, морська держава, пов'язана своєю торгівлею, ринками, продовольчими запасами, з найрізноманітнішими та часто найвіддаленішими країнами. Її діяльність, по суті, промислово-комерційна, а не сільськогосподарська. Вона має усталені оригінальні звички та традиції. Він підкреслював, що природа, структура, соціально-економічний лад та політичні вподобання, властиві Британії, дуже відрізняються від інших континентальних європейських держав, і це може в подальшому спричинити непорозуміння і труднощі в розбудові спільної європейської конструкції (De Gaulle, 1963). Саме цими переконаннями керувався французький президент, коли двічі ветоував вступ Великої Британії в ряди країн-учасників ЄЕС.

Переговори про вступ таки були відновлені, але вже після відставки Шарля де Голля в 1969 році. Сполучене Королівство змогло довести серйозність своїх намірів щодо приєднання до співдружності, тим більше, що в той час зростала французька стурбованість навколо необхідності протистояти зростаючому політичному впливу Західної Німеччини.

Рівно через десять років, у 1973 році Британія приєдналася до ЄЕС. Проте громадяни держави завжди неохоче бажали ділитися своїм суверенітетом, це стосувалося також економічної сфери. Суспільна підтримка членства Британії в ЄС ніколи не була стабільною (див. Додаток Б). Разом з тим, британцям ніколи не було спокійно, вони завжди вороже ставляться до ЄС порівняно з будь-яким іншим європейським народом. Британські уряди дуже часто використовували свій вплив, щоб уповільнити європейську інтеграцію. Таким чином Великобританія відмовилася від спільної валюти – євро, від Шенгенської угоди, запобігла поширенню голосування кваліфікованою більшістю на такі сфери діяльності, як податкова, зовнішня політика та оборона.

Зневага та негативне, упереджене ставлення британців до ЄС знаходить своє віддзеркалення і в Європі серед країн-учасниць. Чимало британців були здивовані, дізнавшись, наскільки багатьом європейцям набридло їхнє ставлення до ЄС. Практично увесь час участі в ЄС, більшою чи меншою мірою, британські

лідери намагалися нав'язати своє бачення економічної моделі, зовнішньої політики, яке часто було скоординовано та підпорядковано лідерами США.

Регулярні дослідження громадської думки Євробарометром, які проводить Європейська комісія, свідчать про те, що британці є найбільш євроскептично налаштованими в Європі. Опитування Євробарометра, опубліковане ще в червні 2008 року, мало на меті запитати громадян, як вони сприймають членство їхньої країни в ЄС. Було визначено, що 52 % опитаних вважають, що Європейський Союз позитивно впливає на їхню державу. Водночас цей показник у Великобританії значно відрізнявся й сягав лише 30% (Eurobarometer 69, 2008).

Для повного розуміння причинно-наслідкового зв'язку євроскептицизму Сполученого Королівства варто розглянути цю проблему з різних ракурсів. Доцільно зачепити царину географії, культурної концепції «британства», політичної системи держави та стилю управління в ЄС, ролі медіа та історичних факторів. Більшість з цих елементів належить до основних елементів євроскептичного дискурсу (Grant 2008).

Великобританія розділена океаном і протоками практично зі всіма країнами-членами ЄС. Вона має спільний наземний кордон тільки з однією учасницею ЄС – Ірландією. Великобританія є острівною державою на краю континенту й завжди омивалась океаном. Самі британці часто називають Європу «континентом», маючи на увазі відстань та їхню відокремленість. Для прикладу, публікація присвячена питанню британського євроскептицизму Групи Брюгге (відомої групи євроскептиків, яка отримала свою назву від знаменитої промови в Брюгге колишнього прем'єр-міністра Великобританії Маргарет Тетчер) відразу наголошує про роздільність між Сполученим Королівством та «континентом» Європейського Союзу (Kasonta 2015).

Історія Великобританії дуже відрізняється від історії більшості континентальних держав. Її колонії, торгівля, інвестиції та моделі еміграції й імміграції були зосереджені на Північній та Південній Америці, Африці, Азії та Європі зокрема. Хоча Британія брала участь у незліченних європейських війнах, її історія була більшою мірою орієнтована на інші континенти порівняно з

іншими континентальними державами. Навіть Франція, яка мала колонії по всьому світу, проте, зосереджувала свої амбіції на Європі впродовж більшої частини своєї історії.

Славетна участь Великобританії в Другій світовій війні відіграє важливу роль у підживленні євроскептицизму. Серед британців існував фактор післявоєнної національної гордості. Міністерство закордонних справ свого часу стверджувало, що Великобританію варто розглядати як світову владу другого рангу після США, а не просто одиницю федеративної Європи (James 2000). Можна припустити, що будь-якій іншій великій європейській нації є за що соромитися в цій війні. Багато країн підтримували та були на боці нацистів. Інші були завойовані. Деякі були прибічниками нейтралітету. Для багатьох британців Друга світова війна залишається «визначним часом» держави. Інші країни пішли далі й підтримали ЄС як гарантію того, що жах нацистського періоду ніколи не повториться. Але британці не хочуть забувати історію, якою пишаються. Спогади про війну дають їм самовдоволене відчуття моральної переваги над більшістю інших народів Європи. Маргарет Тетчер часто говорила, що європейський континент був джерелом значної частини британських недуг, і що англосаксонські нації, американці зокрема, неодноразово рятували Британію від цих недуг (Thatcher 2000). Нині з цим твердженням погодилися б багато британців, особливо старше покоління.

Наступні повоєнні десятиліття благополуччя країн Європейського економічного співтовариства значно зросло й Великобританії довелося переосмислити ставлення до нього. Вже в 1963 р. уряд Великобританії вирішив подати заявку на вступ до ЄЕС. Після двох нерезультативних спроб, у 1973 р. Великобританія таки стала країною-членом співтовариства. Незважаючи на це велика частка політиків та населення висловлювали невдоволення щодо такого рішення. Зрештою, це й стало причиною проведення референдуму для підтвердження підтримки членства Британії у Європейському Співтоваристві (Ormston, and Curtice 2015).

З приходом до влади уряду скептичної Маргарет Тетчер з'явився термін «євроскептицизм» після її славнозвісної промови в Брюгге. Прем'єр-міністр була переконана, що цей союз перетворюється в «нерозумну бюрократію». Всі роки свого прем'єрства Тетчер провела в постійній боротьбі проти інтеграційної спорідненості, спричиненої зростанням експансії ЄС (Thatcher 1998).

Ще одним аспектом, на який варто звернути увагу при дослідженні британського євроскептицизму, є економіка. З середини 1990-х років економіка Великобританії за більшістю показників перевершувала провідні економіки Західної Європи – Францію, Німеччину та Італію. У період кінця 1990-х і на початку 2000-х років рівень безробіття в Іспанії, Італії, Франції та Німеччині був приблизно вдвічі вищим, ніж у Великобританії. Контраст в економічній ситуації між Британією та єврозоною став найбільшою причиною, чому уряд Тоні Блера так і не знайшов сміливості боротися з референдумом про приєднання до євро. Допоки Європа, здавалося, охоплена економічними проблемами, а Британія процвітала, було надзвичайно важко переконливо стверджувати британцям, що приєднання до євро принесе користь Великобританії. Якщо би британська економіка протягом тривалого періоду мала нижчі результати порівняно з економіками інших країн-учасниць, одна з причин британського євроскептицизму сьогодні була б усунена.

Протягом 1990–2000-х рр. євроскептичні настрої набирали обертів серед політиків, що й загостило конфлікти між консервативною та лейбористською партіями. Як наслідок, у 2005 р. лідер консервативної партії та майбутній прем'єр-міністр Великобританії Девід Камерон пообіцяв за умови перемоги на виборах переглянути членство Великобританії в ЄС. Згодом у 2016 р. він повністю дотримав свого слова та привів Великобританію до кінцевої цілі євроскептиків: референдуму щодо виходу з Європейського Союзу (McCray 2016).

Не менш важливим аспектом євроскептицизму в Сполученому Королівстві Великобританії є тема управління. На початку зародження Європейського Співтовариства, прообразу сучасного ЄС, виникали суперечності

та непорозуміння, які стосувалися структури та стилю управління. Європейський Союз є наднаціональним утворенням, тобто його країни-учасниці делегують частину свого суверенітету у всеосяжний спільний інститут прийняття рішень. А це, зі свого боку, означає, що закони, прийняті на наднаціональному рівні, зобов'язуються виконувати всі члени організації. Такі наднаціональні тенденції ЄС завжди сприймалися вороже британцями. Й останнє десятиліття наочно показало, як загострюють євроскептичні настрої не тільки в сучасній Британії, а й навіть серед прихильників ЄС. У доповіді NatCen Social Research, що є найбільшим незалежним інститутом соціальних досліджень у Великобританії за 2015 р., підраховано, що 43% респондентів, які вважають себе європейцями, заявили, що бажають зменшити повноваження ЄС. У період з 1994 по 2014 рр. опитування засвідчило, що громадяни хочуть залишитися в ЄС, проте скоротити його повноваження в середньому на 34%. У 2015 р. цей показник зріс до 38% (Park et al, 2012).

Досліджуючи витoki, суть, природу та причини євроскептицизму у Великобританії варто звернути увагу на такий аспект як ЗМІ та медіа. Британія має надзвичайно потужну та євроскептичну популярну пресу. І саме тому висвітлення євроскептичних настроїв можна знайти в британських друкованих ЗМІ й, зокрема, у правій пресі. Це має вирішальне значення, враховуючи, що ЗМІ є основним джерелом інформації для громадян про справи ЄС, а також істотним доказом того, що медіафреймування впливає на ставлення суспільства до ЄС.

У євроскептичному дискурсі можна виокремити два основні виміри: ЄС як іноземна держава та ЄС як місце для переговорів. Перший з них зображує ЄС не як міжнародну організацію, державою-членом якої є Великобританія, а як державне утворення, з якого Великобританія виключена і з якою вона вступає у двосторонні відносини. У цьому контексті ЄС розглядається як ворожа, квазіімперська сила, яка становить екзистенційну загрозу для Великобританії.

Другий вимір євроскептичного дискурсу показує ЄС як майданчик для переговорів, на якому інтереси Великобританії протиставляються інтересам інших держав-членів, зокрема Франції, Німеччини та змінної коаліції союзників.

Крім того, вважається, що політика та інституції ЄС працюють проти інтересів Великобританії. Франція та Німеччина, як «основні» країни-члени ЄС, керують темпом і напрямком європейської інтеграції, і, зрештою, внаслідок цього мають різні дивіденди. Велика Британія, навпаки, перебуває на периферії ЄС з обмеженим впливом на прийняття рішень і отримує незначні переваги від того, що вона є державою-членом. Очевидна маргіналізація Сполученого Королівства від європейського мейнстріму посилює ідею про те, що ЄС самим своїм існуванням становить загрозу національним інтересам Великобританії, від якої необхідно захищатися.

В основі обох цих вимірів лежать теми відокремлення та загроза підкорення потужними зовнішніми силами. Отже, роль британського уряду полягає в тому, щоб захистити національні інтереси, уникаючи або відкладаючи будь-яку подальшу інтеграцію. Опис досвіду Британії в ЄС у цих часових межах залежить від привілеювання нації як політичної спільноти та національної держави як форми правління. В обох напрямках євроскептичного дискурсу ЄС представлений як національна держава або як майданчик для міждержавних переговорів, або як супердержава, що формується. Ці припущення про націю становлять націоналістичний мета-наратив, що лежить в основі євроскептичного дискурсу.

Іронічно, але одні з найбільших медіахолдингів, які транслюють та висвітлюють інформацію про ЄС, такі як Financial Times, The Economist і Reuters, базуються у Великобританії. Аналітик Чарльз Грант говорить, що три чверті з тридцяти мільйонів осіб, які читають британські газети, читають матеріали саме євроскептичного характеру. Решта віддають перевагу, загалом, проєвропейським виданням, але вони все ж друкують багато критики ЄС (Grant 2008). У публікаціях таких впливових видань як the Times та the Daily Telegraph, майже ніколи не друкують статті на підтримку ЄС, чи, хоча б про те, що він намагається зробити. Варто відзначити, що в заголовках газети the Sun (однієї з найвпливовіших газет Великобританії) у період проведення референдуму про

вихід з ЄС часто звучали заклики «залишатися у Великобританії й проголосувати за вихід з ЄС» та «позбутися диктаторського режиму Брюсселя» (The Sun 2016).

Порівняно з іншими державами ЄС, національна преса Великобританії має вагомий вплив на формування суспільної думки своїх громадян. Головні популярні видання сконцентровані у власності кількох осіб. Умовно їх можна поділити на чотири газетні групи: the Daily Mail і ті, що контролюються Рупертом Мердоком (The Sun і Times), Річардом Десмондом (The Express та the Star) і братами Барклай (The Daily Telegraph). Ці видання нав'язують своїм журналістам жорстку євроскептичну лінію, і на них припадає близько 75% проданих щоденних газет. Зрозуміло, що конкуренція серед них також дуже сильна. Таке середовище стимулює сміливі, яскраві й часто неточні перші сторінки.

Разом з тим такі видання, як The Guardian, Observer і The Mirror є апологетами контрдискурсу євроскептичної преси. Статті цих газетних видань спрямовані на різні припущення, на яких власне й будується євроскептичний дискурс. Вони віддають належне ЄС за безпрецедентний період миру, стабільності та демократії в Європі за останні півстоліття. Зміни договорів розглядаються як впровадження необхідних реформ, які дозволять Союзу з всім її державам-членам функціонувати ефективніше. Проте й тут також є багато тем з євроскептичного характеру. Серед проєвропейських заголовків нерідко можна натрапити на відверто євроскептичні висловлювання та матеріали. Отже, хоча ліва преса пропонує більш збалансований і менш уніфікований опис процесу європейської інтеграції, вона демонструє ширший вплив євроскептичного дискурсу на формування дебатів серед громадськості.

Такі висновки можуть мати велике значення для дослідників процесу європейської інтеграції. Враховуючи стриманість Британії у ставленні до ЄС, що проявляється як в опитуваннях громадської думки, так і в політиці британського уряду щодо ЄС, чіткіше розуміння дискурсивного простору, на якому ведуться дебати про ЄС, має вирішальне значення.

Щоб бути справедливими до британських таблоїдів, варто зазначити, що ЄС іноді робить все можливе, щоб допомогти пресі Сполученого Королівства представляти Союз у негативному світлі. Часто інституції ЄС звинувачували в нездатності просто й чітко пояснити, чому вони роблять саме так, і як політика та програми ЄС допомагають простим громадянам. Водночас ні в одній іншій європейській країні не прийнятно, щоб провідні журналісти періодично повідомляли негатив чи навіть відверто брехали читачам про ЄС.

Для наочності можна згадати випадок 2008 року. Едвард Хіткоут-Емори написав у Daily Mail, що конституційний договір означає, що британці «мусять відмовитися від свого життєво важливого місця в Раді Безпеки ООН, якщо про це попросить міністр закордонних справ ЄС» (Heathcoat-Amory 2016). Журналістка Мелані Філліпс у тому ж виданні писала про Європейський суд та стверджувала, що його «явна мета — створити супердержаву» (Phillips 2007).

Звичайно, всі ці твердження абсолютно неправдиві. Фактично кожного тижня протягом багатьох років з'являлися подібні фальшиві історії про ЄС. На думку Девіда Ренні, кореспондента The Economist у Брюсселі: «ЄС став еквівалентом товстого хлопчика в окулярах, над яким знущаються щоразу на перерві» (Mut Bosque 2016). Цілком очевидно, що журналісти безкарно оприлюднюють отакі фактичні неточності, оскільки вони не підзвітні нікому, крім своїх керівників, і їм не загрожує жодна санкція. Британська система регулювання преси, якою керує Комісія зі скарг на пресу, є добровільним органом, який не накладає відповідальність за неправдиву, перекручену чи сфабриковану інформацію й практично нічого не робить, щоб заохочувати видання публікувати достовірні, надійні та перевірені дані.

Показово, що деякі безглузді історії, які з'являються в британській пресі, дійсно впливають на те, що говорять і роблять політики. Наприклад, незадовго до засідання Європейської Ради в червні 2007 року, на якому було схвалено пакет документів, який згодом став Лісабонським договором, видання The Sun особливо активно висловлювало положення договору щодо зовнішньої політики. У статті під заголовком «Британія поступається місцем в ООН» йдеться, що

новий договір передбачатиме «нового міністра міжнародних справ, який диктуватиме політику Великобританії в ООН» (Grant 2008). Гордон Браун, який тоді в останні дні перебував на посаді міністра фінансів Сполученого Королівства, втрутився в роботу парламенту, з пропозицією посилити позицію Великобританії щодо нових зовнішньополітичних інститутів. У результаті тодішня міністр закордонних справ Маргарет Беккет поїхала до Брюсселя, з метою висловити жорстку лінію Великобританії, та намір використати право вето на створення Служби зовнішньополітичної діяльності, нового органу, який був би призначений для об'єднання дипломатів з країн-членів, що займаються зовнішньою політикою. Вже згодом, на самому саміті прем'єр-міністр Тоні Блер змушений був виправити цей конфуз і підтримав створення Служби зовнішньополітичної діяльності в ЄС.

На щастя, такі приклади, коли популярна преса змінює політику уряду Великобританії щодо ЄС є одиничними. Проте, очевидно, що преса має великий вплив на те, як міністри представляють політику. Таблоїди на регулярній основі інформують громадськість про боротьбу з підступними схемами Єврокомісії чи інших країн-членів ЄС. Все це демонструє споконвічну непокірну боротьбу заради британських інтересів. Однак, часто такі історії практично не пов'язані з висловлюваннями політиків чи міністрів. Британські ЗМІ – і не лише таблоїди, а й BBC – люблять представляти Брюссель як історію про епічні битви, перемоги та поразки. Діяльність ЄС націлена на досягнення компромісів, які вигідні всім або майже всім державам-членам. Але ця, часто нудна правда, не робить журналістику захопливою.

На диво, британські видання, які найбільш євроскептично налаштовані – ті, які стверджують, що брюссельські бюрократи користуються все більшою владою над Великобританією – не турбуються про те, щоб мати постійних кореспондентів у Брюсселі. Вони пишуть статті про ЄС з Лондона, де, звісно, менше шансів отримати правдиві факти.

Теле- та радіомовлення, зокрема BBC, підтримують тенденцію щодо точнішого інформування, ніж таблоїди. Але журналісти BBC часто

представляють матеріали під впливом таблоїдних видань. Євроскептики часто звинувачують в елітарності кореспондентів та журналістів ВВС. Для уникнення звинувачень і задоволення популістських та євроскептичних поглядів, ВВС згладжує недоліки поширюваної інформації.

Звичайно, не всі вірять всьому, що читають у пресі та бачать на телебаченні. Але безперервна пропаганда проти ЄС протягом багатьох років, яка глибоко проникла в політичну культуру Великобританії, зробила значний внесок у зміну британської громадської думки з кінця 1980-х років: країна стала більш євроскептичною.

Цілком справедливим є питання, чому британські лідери, політики допускають таке свавілля, яке вкорінилось у популярній пресі. Частково відповідь полягає в тому, що дуже мало політиків, побоюючись реакції ЗМІ, вважають, що це в їхніх інтересах. Насправді відповідь є значно глибшою. Основні політичні партії більшості країн-членів є, у цілому, «проєвропейськими». Однак Британія інша. Значна частина її правлячого класу – антифранцузька, антинімецька і, особливо, антибрюссельська. Навіть серед політично поміркованих і високоінтелектуальних людей іноді можна почути зневажливі коментарі про французів і німців, які вважалися б неприйнятними, на адресу інших національностей. Однією з визначальних характеристик Консервативної партії Великобританії є її ворожість до ЄС та його інституцій.

У пошуках відповідей на те, чому британські громадяни не були позитивно налаштовані щодо позиції Великобританії як країни-члена ЄС, необхідно зрозуміти складний взаємозв'язок між ставленням громадян і ширшими соціальними дискурсами. Аналогічно ми повинні враховувати, як громадська думка та дебати в ЗМІ впливають на зміст і презентацію урядової політики щодо ЄС. Досліджуючи структуру євроскептичного дискурсу можна чітко виокремити паралелі, які існують між ставленням громадян і представництвом ЄС у друкованих ЗМІ.

Червень 2016 ознаменувався воістину епохальною подією – так званим Brexit (від англ. Britain's exit – буквально: «вихід Великобританії») –

референдумом, за підсумками якого 52% населення проголосували за вихід Сполученого Королівства зі складу Європейського союзу й тільки 48% – проти. Докорінні зміни, що відбулися у Великобританії влітку 2016 року, остаточно розкололи британське суспільство на тих, хто за і проти виходу з Євросоюзу. Майданчиком для політичних дебатів і дискусій з ключового для Британії питання перебування в ЄС виступили британські ЗМІ. Найпотужніший медійний конгломерат, безумовно, вирішальною мірою вплинув на настрої тих, хто голосував, посиливши суспільну поляризацію, що й стало результатом доленосного референдуму. Актуальність цієї теми й нині обумовлена фундаментальними змінами в британському суспільстві пов'язаними з процесом Брекзиту, а також важливістю для політиків і громадськості розуміння думки суспільства та ЗМІ щодо Брекзиту. Крім цього, важливо простежити як змінювалася думка про Брекзит. Для цього потрібно з'ясувати переваги, пріоритети й розуміння людьми різних сценаріїв, рушійних сил, які стоять за цими установками, того, як реагують вони на заяви й репліки політиків та громадських діячів. Вихід Великобританії з Євросоюзу має значення для всього світу, оскільки впливає на зміну геополітики всієї Європи. Тема дослідження вагома для розуміння вивчення політичних уподобань британського суспільства й британських медіа під час процесу Брекзит.

Особливо актуальним важливим для науковців, аналітиків та політиків стало висвітлення виходу Великобританії з Євросоюзу в британських ЗМІ та виявлення тенденцій зміни політичних уподобань під час Брекзиту у британському медійному просторі. Ціла когорта наукових публікацій, досліджень та аналітичних матеріалів присвячена темі Брекзиту. Більшість з них має на меті розглянути політичні настрої в британському суспільстві, а також політичні уподобання британських ЗМІ; проаналізувати висвітлення виходу Великобританії з Євросоюзу в якісній пресі Британії; визначити динаміку змін політичних поглядів під час Брекзиту у виданнях національної масової преси.

В останнє десятиліття, за даними різних соціологічних служб, кількість прихильників більш поглибленого не тільки економічного, а й політичного

інтегрування серед населення країн-учасниць Євросоюзу стало зменшуватися. Дедалі більше європейців почали не довіряти керівництву ЄС. Дослідження, що проводяться «Євробарометром» на замовлення Європейської комісії, ретельно відстежують зміни рівня довіри/недовіри громадян як своїм національним урядам, так і Союзу в цілому. Так, навесні 2013 року в умовах розпочатого виходу зі світової фінансово-економічної кризи (2008-2009 рр.) рівень довіри громадян політичним інститутам Євросоюзу склав 31% проти 41% навесні 2011 року й 47% навесні 2009 року (Standard Eurobarometer, 2014).

Колишній голова Європейської комісії Жозе Мануель Баррозу пояснював тоді ситуацію так: «В момент, коли багато європейців стикаються з безробіттям, невизначеністю й нерівністю, виникає щось на зразок «втоми від Європи», на яку накладається нерозуміння й зневіра. Хто що робить, хто що вирішує, хто ким і чим керує? І в якому напрямку ми рухаємося?»

Елементи британської преси зіграли ключову роль у дебатах навколо референдуму щодо членства країни в Європейському Союзі. На голосування за вихід вплинула тривала кампанія проти самого ЄС та проти міграції з країн ЄС. Протягом всієї кампанії практично всі основні канали медіа неодноразово грубо порушували журналістські норми щодо об'єктивності, справедливості та точності, ставши, по суті, органами пропаганди.

Насамперед варто дати коротку характеристику тій категорії громадян Королівства, які проголосували за перегляд відносин з Брюсселем. Аналіз статистики, зібраної Агентством лорда Ешкрофта, показує, що Брекзит підтримали жителі англійської сільської місцевості з низьким або середнім рівнем доходу, віком 35 років і старші, з них понад 37% заявили, що невдоволення членством у ЄС «назріло в них давно» (Lord Ashcroft Polls 2016). Закономірна й партійна приналежність тих, хто проголосував за вихід з Європейського союзу становила 96% прихильників UKIP (Партії незалежності Великобританії), 58% – Консервативної партії (торі) й лише від 30 до 37% – лейбористів. З них 66% ідентифікували себе як «ті, що вважають себе більше англійцями, ніж британцями» (Lord Ashcroft Polls 2016).

Отже, середньостатистичний прихильник виходу Великобританії з ЄС – це корінний мешканець провінції з традиційною системою цінностей, який не сприймає ліберальний стиль розвитку подій. Підсумки Брекзиту, які висловили позицію «раніше ігнорованого» робітничого класу, передбачили й результати виборів президента США 2016 р., визначивши зростаюче невдоволення глобалістським, ліберально-демократичним проєктом розвитку і як наслідок – заклик від нього відмовитися.

Каталізатором для подібних настроїв багато в чому стали британські ЗМІ. Хоча у Великобританії більшість масмедіа залишається платформою ліберальної інтелігенції з відповідною політичною орієнтацією, вони успішно сприяли поляризації населення, завдяки чому Брекзит став можливий. Як традиційні ЗМІ, так і спільноти в соціальних мережах, які підхопили тренд, оперативно розділили громадян Сполученого Королівства на прихильників членства в ЄС та його противників. В інформаційний простір було запущені й успішно «розкручені» дихотомії In/Out, а також Camp Remain/Camp Leave (команда «Залишитися» і команда «Піти»).

Безперечно, важко недооцінити вплив тривалої британської прес-кампанії на підготовку ґрунту до часу, коли нарешті був призначений референдум. На той момент не було сумнівів, що такі газети, як Mail, Daily Express, The Telegraph і The Sun, будуть радше її учасниками, аніж репортерами. Проте, навіть знаючи це, важко було підготуватися до таких гучних, провокативних, гнівних заголовків. Коли референдум наблизився, видання DailyMail опублікувало статтю із заголовком: «Брехня, жадібна еліта. Або велике майбутнє за межами розбитої, вмираючої Європи. Якщо ви вірите в Британію, голосуйте «Залиште» (Reuters Staff 2016), тоді як на першій сторінці The Sun було запропоновано «Віримо у Великобританію» (Martinson 2016). Кожен з цих заголовків з'явився на першій сторінці, на якій читачі традиційно очікують побачити новини. Як ми згодом побачимо, агітації за Брекзит в британській пресі вийшли далеко за межі простих коментарів: висвітлення новин, яке (принаймні згідно традиційних журналістських конвенцій) повинно прагнути до рівномірності та точності,

заразилося упередженістю, спотворенням, брехнею та маніпуляцією. Висвітлення новин про Брекзит у пресі набуло абсолютної зневаги до професійної етики та норм. Значна частина британської преси була настільки віддана кампанії «Залиште», що стала основною частиною її пропагандистської діяльності.

У перші три тижні червня, коли наближалася дата проведення референдуму, шпальти видань майоріли заголовками з про-Брекзит та анти-ЄС статтями, які одна за одною кричали про міграцію.

Солідне видання Daily Express писало: «Мігранти платять лише 100 фунтів стерлінгів для в'їзду до Британії» (Sheldrick 2016), «20000 мігрантів готуються прокрастись до Британії» (Sheldrick 2016), «Мігрантська криза коштуватиме 20 млрд. фунтів стерлінгів» (Little 2016), «Новий податковий вступ Євросоюзу на Великобританію: перебування там може коштувати кожному домогосподарству ще 2600 фунтів» (Little 2016).

Перші сторінки видання Daily Mail також світилися провокативними заголовками: «Вбивці та гвалтівники з ЄС, яких ми не змогли депортувати» (Drury and Slack 2016), «Який спосіб подолання мігрантської кризи! ЄС планує контролювати приплив, запрошуючи більше мігрантів з Африки та Близького Сходу з метою стримати нелегальну міграцію» (Stevens 2016), «Опитування щодо Брекзиту показує як зростають міграційні страхи» (Slack, Groves and Brown 2016), «Ми з Європи – впустіть нас!» (Slack and Groves 2016).

The Telegraph пропонував: «Іммігрантів слід змусити вивчати англійську мову, каже Борис Джонсон» (Hore, Michailova and Johnson 2019), «Референдум в ЄС: Міністр безпеки заявляє, що Великобританія має кращі можливості для боротьби з терористами поза ЄС» (Dominiczak, Hore 2016), «Міграція Камерона – обман» (Slack, Sculthorpe and Deputy 2016).

Міграція стала головною темою дискусій, хоча вона була (і все ще залишається) сумнівною: чи не залишиться ситуація такою ж і яким стане вплив Європи на кількість мігрантів. Кампанія «за вихід» невблаганно зосереджувалась на міграції, публікуючи низку оголошень, плакатів та фотографій, які в

результаті викликали звинувачення в расизмі. Наприклад, газета Daily Mail була змушена вибачитися за свою публікацію, що вийшла друком у червні – «Ми з Європи – впустіть нас!» (Khomami 2016), на якій було зображено мігрантів, що виходять з вантажівки в Есексі, але як з'ясувалося, мігранти були з Близького Сходу, а не з Європи (стаття з таким самим заголовком була і виданні The Sun). Daily Mail також була змушена виправити історію, яка помилково стверджувала, що мігранти з ЄС скоюють 700 злочинів на тиждень. Виправлення, як це завжди буває, викликали ще більший резонанс оригінальної публікації. З цього випливає, що покладаючись виключно на пресу того часу, читачі могли легко дійти висновку, що Великобританія – острівна держава, яка вороже ставиться до іноземців. Хоча насправді, реальність зовсім інша: Великобританія має вищі показники соціального лібералізму, ніж такі країни, як Франція та Бельгія. Те, що це не посприяло більш ліберальній позиції преси, частково пояснюється демографічною віковою різницею, яка підсилює та допомагає пояснити антиєвропейські упередження газет. З розповсюдженням цифрових ЗМІ молодь все менше звертається до друкованих ЗМІ. Читачі, які все-таки віддають перевагу друкованим виданням, як правило, старшого віку, а власники та редактори газет є соціально консервативними та вороже налаштовані до Європи.

На референдумі проголосували понад 80% людей старше 65 років, порівняно з 40% вікової групи 18-25 років (незважаючи на гучну громадську кампанію із заохочення молоді до участі). Якщо газети читають менше 40 % населення, це група, яка має непропорційний вплив на політичний процес.

Це не єдина причина, чому, незважаючи на стрімкий спад тиражів, британська преса продовжує впливати та формувати політичні дебати. Важливим фактором є щоденний цикл новин, який закріплений у політичному та медіапроцесі й підігриває зацікавленість в теперішній ситуації в країні.

Підсумовуючи, можна сказати, що євроскептичні настрої на Туманному Альбіоні поняття стали та глибоко укорінені. Значною мірою на поширення та розвиток антиєвропейського вектору впливали особливості історичного розвитку, імперське минуле, політична система, національна ідентичність. На

першому місці в британців завжди були власні амбіції, тому вона всіляко демонструвала своє невдоволення перспективою існувати під владою наднаціональної структури. Особлива позиція британського уряду, зрештою, призвела до категоричної відмови від «євро», потім це спричинило до відмови Великобританії від Єврозони. Згодом невдоволення проявилось в засудженні Конституції ЄС, стверджуючи про її недемократичність. Британці також не розділяли наміри глибшої інтеграції в Євросоюзі. Це все стало наслідком ще більшого поширення євро скептицизму та референдуму про вихід із ЄС.

Медіа та ЗМІ відіграли особливо важливу роль у розповсюдженні євроскептичних настроїв у Великобританії. Безумовно, загальна вульгаризація, таблоїдизація, висвітлення референдуму в ЗМІ поглибили поляризацію британського населення й спрацювали на збільшення прихильників виходу країни зі складу Євросоюзу.

2.2. Медійний супровід референдуму про вихід Британії з ЄС

Проблема Брекситу за останні кілька років сколихнула не лише Європу, а й весь цивілізований світ. Ця тема стала топовою для політиків, аналітиків, медійників, економістів і розглядалась з різних поглядів. Важко переоцінити здатність засобів масової інформації викликати публічні дебати, визначаючи порядок денний новин. Саме тому наше дослідження має на меті визначити вплив британських медіа, зокрема, таблоїдів, на результати референдуму про вихід Британії з ЄС.

Більшість британських ЗМІ представляла думки в межах двох агітаційних кампаній – «Leave» (за Brexit) та «Remain» (за членство в ЄС), відіграючи історичну роль у формуванні результатів референдуму Великобританії щодо ЄС. Медіа стали місцем, де кожна кампанія концентрувала свої основні зусилля й відіграли вирішальну роль для визначення політичної програми. Але кампанія «Leave», вочевидь, використовувала ЗМІ ефективніше протягом усієї боротьби,

ніж їхні суперники, які агітували залишитися в складі Євросоюзу та були на стороні «Remain».

Під час передвиборної кампанії всі масмедіа виступали в двох іпостасях. По-перше, це було середовище, де представники двох сторін намагалися виграти битву за громадську думку. Учасники кампанії «Leave» користувалися класичною стратегією KISS (Keep it simple stupid). Вони зосередилися на простому повідомленні – «Повернути контроль», яке успішно повторювалося за будь-якої нагоди. Повідомлення було ефективним, оскільки доступне різним соціальним групам і відкрите для різних інтерпретацій. Відображаючи успішну стратегію соціальних медіа, застосовану консерваторами на загальних виборах 2015 року, кампанія «Leave» розробила різноманітні повідомлення, адресовані конкретній аудиторії.

Натомість, у кампанії «Remain» бракувало чіткого, простого, зрозумілого пояснення про переваги членства в ЄС, яке могло би резонувати як на національному, так і на емоційному рівні з різною аудиторією. Ключовою причиною цього стало те, що лейбористи та консерватори вели паралельні агітаційні кампанії з суперечливими повідомленнями щодо ключових питань, зокрема імміграція та економічні наслідки Брекзиту. Ця нездатність координувати основні повідомлення також перешкоджала рекламним агентствам виробляти ефективний, дієвий продукт. Незважаючи на офіційну спільну міжпартійну команду «Stronger In», яка найняла провідні агентства, такі як Saatchi & Saatchi та WPP, внутрішні суперечки призвели до такого результату, який ми маємо на сьогодні.

По-друге, ЗМІ відіграли ключову роль у формуванні порядку денного під час кампанії, зосереджуючись на конкретних політиках та питаннях. Беззаперечним фактом є те, що більш потужний вплив засобів масової інформації насправді відбувається через довгострокові процеси політичної соціалізації, при яких громадяни багаторазово піддаються впливу конкретних, добре продуманих посилів інформації. Утім, тут неодмінно треба врахувати те, яким чином і в якому світлі впродовж багатьох років велася антиагітаційна

кампанія, яка створювала негативний образ ЄС, ключові питання, пов'язані з оцінкою ЄС, зокрема це стосувалося питання імміграції.

Дослідження взаємозв'язку політичної інформації і соціальних медіа нині стає необхідним, оскільки важко спростувати потужний взаємовплив обох цих категорій одна на одну. Іспанський науковець, фахівець політичної комунікації та журналістики в цифровому середовищі А. Казеро-Ріполлес визначає ключові моменти трансформацій, які породили соціальні медіа в сфері політичної інформації. Він вважає, що консолідація соціальних медіа сприяє появі нового, більш гібридного комунікативного середовища та логіки, заснованої на нових принципах та критеріях дії, які впливають на весь інформаційний процес. Тому вплив цифрових платформ на виробництво, розповсюдження та споживання політичної інформації досліджується за допомогою критичного огляду літератури (Casero-Ripollés 2018).

Хоча зв'язок між цифровізацією та демократією є предметом все більшої уваги громадськості, природа цього взаємозв'язку рідко розглядається систематично. Загальноприйняте розуміння полягає в тому, що цифрові медіа є рушієм політичних змін, з якими ми стикаємося сьогодні. Соціальні медіа все більше формують публічний дискурс, що має далекоглядні наслідки для демократії. Соціальні мережі надають громадянам нову форму комунікативних важелів й водночас використовують їх комунікативну поведінку як джерело інформації. Парадокс посилення та підриву прав людини є ключовим чутливим етапом у відносинах між демократичним самовизначенням й цифровими бізнес-моделями (Hofmann 2020).

Британська преса завжди славилася своєю манерою висвітлювати важливі події та гучними заголовками, які впадають в око перехожих громадян. Здебільшого вся інформація про ЄС висвітлювалася в негативному руслі. Поза межами таких видань як *The Independent*, *The Guardian* та *Mirror* велась активна, та, як виявилось, дієва антипропаганда Європейського Союзу. Аналізуючи дослідження Cardiff School of Journalism, Media and Cultural Studies (Wahl-Jorgensen, et al. 2013) можна стверджувати, що і Британське телебачення не

змігло запропонувати належну контратаку, щоб нівелювати негативний образ ЄС в очах громадян королівства. В ефірних репортажах переважно домінують саміти, суперечки між ЄС та Великобританією або внутрішньополітичні конфлікти. Тобто, здебільшого, коли повідомляється про ЄС, то, як правило, це робиться так, щоб формувати конфліктний, нестабільний образ.

Тому, щоб зрозуміти, як засоби масової інформації вплинули на результат референдуму, важливо визнати, що ще до початку кампанії про вихід Великобританії з ЄС велика частина громадськості вже була підготовлена медіа аби стати якими євроскептиками. Кампанія «Leave» змігла набудувати свою стратегію на вже давно встановлених, болючих та актуальних для британців тем суверенітету та імміграції. Це безперечно було ключем до перемоги, бо їхні повідомлення, аргументи сприймалися абсолютно позитивно. На противагу цьому, кампанія «Remain» не змігла створити позитивний образ для Європи частково тому, що такий образ не був згенерований в минулому засобами масової інформації та політиками. Тому навіть якби лідери кампанії «Remain» постійно висували аргументи про соціальні та культурні переваги членства в ЄС, вони б не отримали ефективного резонансу, оскільки їм бракувало соціальної валюти. Таким чином ЗМІ зіграли потужну довгострокову та короткострокову роль у впливі на результат референдуму.

При цьому, антиєвропейська позиція більшої частини британської преси, як не дивно, має добре науково обґрунтований фундамент. Наприклад, у статті, опублікованій у 2012 році, Олівер Деддоу написав, що риторика британської преси наголошує на деструктивному інакомисленні, заснованому на сприйнятій загрозі суверенітету та ідентичності Британії, що походить з німецького континенту (Daddow 2012). Таблоїдна преса відіграла ключову роль у радикалізації британських дебатів щодо ЄС. Фактично, дослідження Press Gazette (раніше відомий як UK Press Gazette (UKPG), – британський журнал торгівлі медіа, присвячений журналістиці та пресі) показало, що очевидна більшість читачів чотирьох національних газет, що найактивніше

висловлювалася на користь виходу Британії з ЄС – Daily Express, Daily Mail, Daily Telegraph та The Sun – проголосувала за її вихід з ЄС (Ponsford 2016).

Важливо наголосити, що британська таблоїдна преса має давню традицію євроскептичної та єврофобської редакційної позиції, враховуючи пропаганду різних «хрестових походів» навколо безлічі євроміфів та сумнозвісних заголовків на перших сторінках. У цілому, таблоїди несуть відповідальність за тривіалізацію («таблоїдацію») європейської політики – процесу, який, безперечно, сприяв тому, що британська письмова преса заслужено вважалася найбільш недовірливою стосовно Європи.

Британські газети чекали до останнього тижня періоду кампанії, щоб офіційно оголосити свою позицію. Зрештою «Daily Mail», «The Sun», «Daily Telegraph» та «Daily Express» відкрито заявили про свою підтримку виходу Британії з ЄС. Але протягом багатьох років заголовки цих видань, особливо активно зображували Великобританію як жертву космополітичної змови Брюсселя. Оскільки більшість таблоїдів висвітлювала кампанію референдуму щодо Брекзиту як прихильники сторони «Leave» (за винятком пролейбористської «Daily Mirror», «Mail on Sunday», «The Guardian», «Financial Times» які зайняли протилежну позицію та виступили на підтримку табору «Remain») то вони вже могли опиратися на раніше сформовану позицію своєї аудиторії. Це безперечно допомогло ефективно легітимізувати Брекзит ще до офіційного призначення референдуму. Лише видання «Daily Star» не висловило офіційної політичної ініціативи з приводу дебатів щодо референдуму.

Британський лівий таблоїд «The Mirror» прояснив свою позицію лише за три дні до референдуму, заявивши: «The Mirror, безумовно, має свої претензії до ЄС, але після найбільшого розколу, мерзенної та найнеприємнішої політичної кампанії, яку ми пам'ятаємо, закликаємо: голосуйте, «Remain» (Voice of the Mirror 2016). Так само «The Guardian» офіційно оголосила про підтримку «Remain» 20 червня 2016 року із заголовком, який закликав Британців єднатися, але не ворогуючи тримати дистанцію з Європою (The Gurdian 2016).

«The Sun», найбільш читана друкована газета Великобританії, виступила за Брекзит у середині червня, стверджуючи: «Ми повинні звільнитися від диктаторського Брюсселя. Протягом нашого 43-річного членства в Європейському Союзі він ставав жадібнішим, марнотратним та абсолютно некомпетентним під час кризи» (The Sun 2016).

Таблоїдний популізм та легітимація Брекзиту у британській пресі – це ті чинники, які відіграли ключову роль у тому, як таблоїди змогли організувати дебати щодо референдуму навколо типової популістської динаміки. Зокрема, висвітлення торкнулося політики втрат і обурення через міграцію, через аргументи соціального тиску та розподілу ресурсів, а також через аргументи ризику та безпеки, які подекуди випадках переходили в явну ксенофобську моральну паніку. Наприклад, «Daily Express» 30 березня 2016 року опублікувала коментар Найджела Фаража про те, що масові сексуальні напади, подібні до тих, які сталися в Кельні, відбудуться у Великобританії, якщо країна не проголосує за вихід з ЄС (Culbertson 2016).

Подібно відбувалася масова інформаційна кампанія для «звичайного британського народу», динаміка якої полягала в посиленні почуття національної гордості. Гасла таблоїдів майоріли закликами потребу протистояти «знуцанням» з боку МВФ, самого Девіда Кемерона та Джорджа Осборна чи «корумпованих» бюрократів ЄС і саме вони стали загальною валютою у багатьох статтях Daily Mail.

Ключовий момент, на який варто звернути увагу, це те, що таблоїди не просто діяли як комунікативні платформи, підсилюючи (або замовчуючи) основних діячів та аргументи кампанії референдуму, а навпаки, вони ефективно (де)легітимізували Брекзит за популістською логікою відповідно до власного ідеологічного порядку денного. Крім того, не слід вважати, що така популістська спрямованість обмежується лише виключно самою кампанією референдуму щодо Брекзиту. Як ми вже зазначали, велика частина британської преси відігравала вирішальну роль у розповсюдженні антиєвропейської пропаганди на

основі хибних новин, євроскептичних та євробобських настроїв. Крім того, ця популістська течія продовжила висвітлення Брекзиту й після референдуму.

Масмедіа охоче надавали майданчик і для дискусій навколо проблематики британської/англійської ідентичності. Тема національної ідентичності лягла в основу агітаційних кампаній як противників Брекзиту, так і його прихильників значною мірою тому, що вона тісно пов'язана з одним із найгостріших питань у сучасній Європі – проблемою недостатньо контрольованої міграції. За таких обставин особливої популярності набрала UKIP (Партія незалежності Великобританії і її екслідер Н. Фарадж), яка використала для агітації на підтримку виходу країни з ЄС платформу Youtube, де викладала ролики патріотичного, проанглійського змісту. Відео відображали, зокрема, хроніку Другої світової війни, символи королівської династії, кадри з Фолклендських островів, футболу, крикету, заводів, сільських пейзажів. Під гаслом «Брекзит – День незалежності!» такі відео апелювали до англійської аудиторії, підриваючи наратив «всебританської» і «всеєвропейської» єдності.

Очевидно, що загравання з націоналістичними настроями загрожує активізацією сепаратизму в Великобританії, до якого Брекзит створив додаткові передумови. Шотландія неодноразово заявляла про бажання залишитися в складі Євросоюзу й обіцяла підняти питання про проведення нового референдуму про незалежність у кінці 2018 р. – початку 2019 р. Більшість населення Північної Ірландії також проголосувала за членство в ЄС, і в ситуації Брекзиту для Ольстера продовження членства стане можливим якраз за умови возз'єднання з Республікою Ірландією.

Напередодні референдуму для всіх агітаційних кампаній в ЗМІ була характерна спроба привернути електорат за допомогою резонансних виступів, емоційних дискусій, скандальних гасел і провокацій. Тут перемогу також здобули противники членства Британії в ЄС, оскільки вони змогли ефективніше скористатися багатьма інформаційними приводами, що генеруються навколо гострих проблем міграції та фінансово-юридичних витрат перебування в Євросоюзі.

За результатами Брекзиту, масмедіа віддали перевагу емоційним і яскравим ораторам на кшталт того ж Н. Фараджа, провокаційні виступи якого стали гарантією високого рейтингу. Екс-лідера UKIP як представника «альтернативного погляду» активно запрошували на популярні політичні шоу Today, Peston's Politics, новини BBC, внаслідок чого противники членства Британії ЄС в особі Партії незалежності проявили велику інформаційну активність і вийшли на ширшу аудиторію (Denham 2017).

Очевидні зміни політичних поглядів під час Брекзиту у національних масових виданнях The Daily Mail та The Sun відбулися після невдалих перших переговорів щодо угоди про Бекзит Терези Мей з парламентом. З кожною проваленою угодою в пресі наростала і збільшувалась агресія. Видання незалежно від своєї стабільної політичної позиції почало критикувати дві провідні партії – консерваторів та лейбористів, але найбільше претензій пред'являли лідерам цих партій, особливо до Терези Мей та Джеремі Корбіна. Політиків критикували за неможливість досягти спільного знаменника щодо рішенням подальшої судової діяльності Великобританії, тому преса звинувачувала державне управління.

Так, права газета The Times за час доленосного періоду стала відносно солідарною з правим крилом політиків. Однак згодом на сторінках цього видання було опубліковано цілу низку статей, у яких звинувачували прем'єр-міністра в невмінні вести переговори.

У ліберальній газеті «The Guardian» під час кампанії Брекзиту політична перевага була на стороні Джеремі Корбіна й відповідно партії лейбористів. Газета часто критикувала Т. Мей. Після подальших етапів переговорів про угоду з ЄС критика на адресу прем'єр-міністра лише підсилювався. Також почали виходити критичні статті зі звинуваченнями Джеремі Корбіна. Однак критика лідера лейбористів була відносно незначною порівняно з тими, які видання висловлювало на адресу Терези Мей.

Це дає підстави говорити про зміну політичних уподобань у процесі розширення Брекзиту у британській національній пресі. Кожне видання до і під

час референдуму зайняло свою позицію та підтримувало офіційну позицію правих або лівих партій. Однак у зв'язку з тим, що політичні лідери двох партій зазнали краху у спробах досягти до єдиного консенсусу щодо Брекзиту, преса перестала підтримувати ту чи ту партію та зайняла критичну позицію щодо відносин з урядом Великобританії в цілому.

Цінним та цікавим є дослідження Інституту із вивчення журналістики «Рейтер» (Reuters Institute for the Study of Journalism) під назвою «UK Press Coverage of the EU Referendum» (Levy, Aslan and Bironzo 2016). Цей звіт ґрунтується на дослідженні, метою якого є вивчити висвітлення британською пресою історії референдуму про вихід ЄС.

Результати звіту дослідників David A.L. Levy, Billur Aslan, Diego Bironzo Інституту із вивчення журналістики «Рейтер» свідчать про те, що висвітлення преси щодо питання Брекзиту в основному проходило в «ігровій формі» подачі матеріалу з сильним фокусуванням на суперечках та стратегіях. У центрі уваги були політики та представники виборчої кампанії, чи експерти, науковці, іноземні політики, чи громадяни, про яких раніше було недостатньо інформації. Варто зазначити, що така стратегія медійного висвітлення добре підходить для виборців, які вже мали сталі сформовані погляди, але менш дієвою є для тих виборців, які прагнуть отримати достовірну інформацію, щоб визначитися зі своєю позицією. Висвітлення пресою питання Брекзиту, краще відображало емоційні та ігрові аспекти кампанії, ніж тематичні.

Після референдуму в ЄС у червні 2016 року, а тим більше після перемоги Дональда Трампа на виборах у США, експерти не втомлюються стверджувати про значний вплив соціальних мереж на політику. Без сумніву, соціальні медіа змінили наше спілкування, джерела доступу до інформації та взаємодію з нею. Зрозуміло також, що змінилися опосередковані стосунки між політиками, громадянами та журналістами, а також спілкування та взаємодію між ними.

Розглянемо докази впливу соціальних медіа як джерела інформації. У звіті про цифрові новини Reuters Institute з'ясувалося, що в 2016 році просування розповсюдження мереж як джерела новин значно зросло порівняно з

друкованими виданнями. У результаті як преса, так і соціальні мережі слугували джерелом інформації для приблизно 35% громадян Великобританії. Після спеціалізованих новинних сайтів соціальні мережі посідають друге за впливовістю місце, звідки люди черпають інформацію в Інтернеті (Newman 2016).

Згідно зі звітом Ofcom за 2016 рік, 43% тих, хто отримує новини з Інтернету, дізнається про них із соціальних мереж. Цей показник зростає до 61% серед молодих людей 16–24 років, 16% з яких довіряють виключно соціальним мережам в отриманні новин (Ofcom 2016). Але, звичайно, соціальні медіа – це не просто канал донесення новин до аудиторії. Користувачі діляться, публікують та коментують новини, а також можуть спілкуватися безпосередньо з політиками та журналістами.

Зростаюча важливість соціальних медіа як джерела новин та інформації, їх популярність серед журналістів і політиків, а також способи, за допомогою яких вони змінюють екосистему, через яку поширюються новини та доступ до них, сприяють нашому усвідомленню їхньої ролі в референдумі про вихід Великої Британії з ЄС.

Так само, як загальні вибори 2015 року були охарактеризовані як перші «цифрові вибори» в Британії, так і референдум ЄС 2016 року можна охарактеризувати як перший «цифровий референдум». І в офіційних кампаніях «Вийти» («Голосуйте за відмову») й «Залишитися» («Британія сильніша в Європі») використовувалися ключові аспекти успішної моделі Обама, розробленої під час президентських виборів у США 2008 та 2012 років, зокрема точніший аналіз даних, мікротаргетинг і соціальні медіа – у намаганні знайти, а потім мобілізувати своїх прихильників.

З цією метою в травні 2016 року прем'єр-міністр Девід Кемерон зустрівся з представниками 30 провідних технологічних компаній, у тому числі Facebook, Instagram, The Lad Bible, Snap Fashion, Twitter і Uber, намагаючись заохотити реєстрацію виборців. Об'єктом уваги стали молоді люди, які раніше не були в списках виборців і які з більшою ймовірністю голосували за «Remain» кампанію.

Дослідження, проведені в Сполучених Штатах, і дані, що стосуються британських загальних виборів 2015 року, свідчать, що операції з цифрової реєстрації виборців є дуже високоефективними.

Використовуючи інтелектуальний аналіз даних – на основі результатів агітації, трафіку в соціальних мережах, записів виборців та інших джерел (наприклад, баз даних споживачів про читачів газет, звички покупок тощо) – обидві кампанії також використовували Інтернет та соціальні мережі для збору інформації. для створення детальних і персоналізованих профілів виборців. Залучаючи аналітичне програмне забезпечення – систему ідентифікації та контактів виборця, розроблену власними силами, у разі кампанії «Leave» та NationBuilder, у разі кампанії «Залишитися» – зі своїми вбудованими алгоритмами, відповідні кампанії змогли призначити кожному виборцю бали (за шкалою від одного до п'яти), щоб дізнатись, наскільки ймовірним буде їхнє голосування та на чию користь буде їхній голос. Ці дані потім використовувалися для складання цільових списків для цифрової реклами.

Кожен з конкуруючих таборів використовували Інтернет та соціальні мережі для поширення повідомлень. Ключовими повідомленнями кампанії «Leave» були «Поверни контроль», зокрема йшлося про міграційну політику, у той час як ключовими повідомленнями кампанії «Remain» були економіка та ризики, пов'язані з Брекситом. Кампанія «Leave» набрала 554 297 «лайків» у Facebook, а кампанія «Remain» — 561 277 «лайків». Обидві кампанії витратили мільйони фунтів на Facebook та онлайн-рекламу. Керівник Labor In for Britain, окремої кампанії від кампанії Britain Stronger у Європі, підтвердив, що лише Лейбористська партія витратила понад 1 мільйон фунтів стерлінгів на рекламу у Facebook та онлайн і успішно охопила 13 мільйонів людей у цьому процесі (Mullen 2016). Хоча UKIP (політична партія Британії, що вимагає виходу країни з ЄС і дотримується консервативних поглядів), Найджел Фарадж (політик, засновник і колишній лідер UKIP) і Leave.EU (політична кампанія, яка була створена для підтримки виходу Сполученого Королівства з Європейського Союзу) були виключені з кампанії «Leave», вони відіграли значну роль у

просуванні ідей Брекзиту. Тим часом поки ці гравці здебільшого ігнорувалися основними ЗМІ, UKIP уклала контракт з Facebook на розповсюдження промов Фараджа, а також відеоматеріалів кампанії – і такі ролики дивилися мільйони людей.

Теоретично кампанія «Remain» мала низку переваг. По-перше, збереження членства в ЄС означало статус-кво Британії, а вихід – вибір радикальних змін. По-друге, велика частина істеблішменту, як у Британії, так і на міжнародному рівні їх підтримувала. По-третє, прем'єр-міністр Девід Кемерон міг розгорнути політичну комунікаційну техніку держави на підтримку «Remain». По-четверте, хоча консерватори були офіційно нейтральними, кампанія використовувала принаймні деякі ресурси партії (наприклад, активістів, інформацію виборців тощо), а також офіційну підтримку Лейбористської партії та її політичної комунікаційної машини. Кампанії «Leave», яка не мала підтримки жодної політичної партії та якій було відмовлено в доступі до державних ресурсів, довелося розбудовувати свою інфраструктуру переважно з нуля. З погляду політичної комунікації, обидві кампанії були доволі рівномірними, використовуючи подібні цифрові підходи. Однак критична відмінність полягала в тому, що кампанія «Leave» була значно успішнішою в таргеті – просуванню в соціальних мережах, ніж кампанія «Remain». Хоча результат був близьким, це стало ще однією перевагою в боротьбі за голоси британців за доленосне рішення.

Боротьба точилася не тільки в Facebook але й на просторах Twitter. Протягом кампанії референдуму ЄС прихильники «Leave» були більш активними в цій соціальній мережі. До кінця кампанії цей баланс дещо змінився: на останніх етапах твіти, які виступають на користь «Remain» стали частішими, але результати настроїв все одно вказували на більшу прихильність до конкурентів. Прихильники «Remain» мобілізувалися в Twitter наприкінці, оскільки вони зрозуміли, що Брекзит дійсно можливий і кампанія «Leave» досягла піку популярності та підтримки, та все ж кількість людей, мотивованих твітнути на користь «Remain», так і не сягнула рівня опонентів.

Кампанія «Leave» швидко вийшла за межі Twitter і домінувала, навіть коли ще програвала в опитуваннях громадської думки. Вона продовжувала бути попереду в Twitter упродовж усієї кампанії. Це, ймовірно, відображало піднесеність мотивації тих, хто виступав за вихід з ЄС. Незважаючи на дуже публічні розколи в таборі «Leave», його прихильники виявляли палку відданість своїй справі. З'ясувалося, що це, зі свого боку, також мотивувало тих, хто зазвичай не голосує й не проявляє себе в політичній системі.

На противагу цьому кампанія «Remain» стартувала набагато повільніше в Twitter, але так і не спромоглася наздогнати суперників. Незважаючи на значно покращену присутність офіційної кампанії @StrongerIn у Twitter, вона так і не досягла такого рівня впливу, якого досягла «Leave». Менша частка дописів, що виступають за «Remain», порівняно з тими, які виступають за вихід, можна пояснити відсутністю сильної мотивації відстоювати справу членства в ЄС.

Користувачів Twitter, які підтримували вихід з ЄС, було більше, а євроскептики загалом були активнішими (вони твітували частіше), ніж користувачі Remain. За нашими оцінками, користувачів Leave було більше та активніше в Twitter у 1,75-2,3 рази. Інші дослідники, вивчаючи тенденції пошуку Google, публікації в Instagram та Facebook, виявили, що схожі моделі євроскептичних поглядів інтенсивніше передаються великою кількістю користувачів на цих платформах (Herrman 2016, Polonski 2016).

Користувачі Twitter, які підтримували Leave, як правило, ділилися євроскептичними доменами, зокрема «The Express», «Daily Mail» і «Breitbart». Вони також частіше посилаються на Bloomberg і Reuters, на відміну від їхніх опонентів. Прихильники «Remain», як правило, ділилися посиланнями на «The Guardian», BBC, «The Independent» і рідше «The Mirror», «The Financial Times» та «The Economist». Загалом, найчастіше згадувалися домени «The Guardian», YouTube, BBC та «The Express».

YouTube став другим найпомітнішим доменом, що вказує на важливість відео як способу поширення інформації про кампанію. Найбільш поширене відео

було на кліп комедійного новинного шоу Джона Олівера Last Week Tonight, який підтримував збереження членства в ЄС.

На просторах популярного відеохостингу Youtube британські гіганти Sky News та Vice News завантажили відеоролики, зміст яких полягав в тому, що британців запитували, яким буде їх вибір на референдумі. На відео можна побачити чимало активістів в агітаційному одязі різного кольору з написами Remain і Leave, що роздають агітаційні брошури й проспекти. У такій напівігровий формі за допомогою ЗМІ істеблішмент задіяв принцип «розділяй і володарюй», підтримуючи асоціацію з бунтом британських синіх комірців проти ліберально налаштованих елементів і недалеких політичних еліт. Як пише британський дослідник ЗМІ М. Беррі, для цієї кагорти громадян були представлені прості повідомлення, що стали елементами формули «поверніть собі контроль» – похідну зазначеної класичної медійної стратегії KISS (Keep it simple, stupid), щоб домогтися підтримки в максимально широкого охоплення аудиторії (Berry 2016). Крім того, такого типу повідомлення дозволяють використовувати великий діапазон інтерпретацій. Така ж стратегія була успішно задіяна Консервативною партією під час передвиборної кампанії 2015 року.

Іншими словами, ЗМІ мотивували політично пасивних громадян, що відчують себе «обділеними», прийти на дільниці й «нарешті» визначити майбутнє Великобританії, «змусити» істеблішмент почути свій голос, сформувані «альтернативне» майбутнє. Ставка на таких громадян стала виграшною для підтримки Брекзиту: так, на референдумі була зафіксована висока явка британців, які зазвичай рідко ходять на вибори. За статистикою, 7 з 10 тих, хто проголосував за вихід Королівства з ЄС звикли ставитися до виборного процесу скептично.

Загалом, користувачі Twitter, які підтримували вихід з ЄС, були набагато активнішими та мотивованішими в просуванні своєї справи, ніж ті, які виступали за продовження членства в ЄС. Одним з можливих пояснень домінування «Leave» в Twitter, є те, що такі гасла, як «Голосуй за вихід», «Бери контроль» або навіть «Brexit» більше підходять для простих повідомлень, ніж гасла та

аргументи кампанії «Remain» (що особливо корисно, враховуючи обмеження символів твіту). Висвітлення референдуму в пресі також виступало за вихід із ЄС. Зважаючи на тираж, 82% газетних статей напередодні референдуму підтримували вихід з ЄС (Deacon 2016). Таким чином, баланс євроскептичної інформації, поглядів і думок у Twitter, схоже, рухався в тому ж напрямку, що й баланс інформації в пресі. А це, зі свого боку, означає, що громадяни як онлайн, так і офлайн частіше стикалися та піддавалися впливу євроскептичних настроїв.

Оскільки, нині спостерігається стійка тенденція до зміни способів розповсюдження, доступу та взаємодії з новинами та інформацією соціальними медіа, ми змушені враховувати їх наслідки як для ролі журналістської діяльності у формуванні публічного дискурсу, так і для способів передачі інформації між громадянами та політичною системою.

Підсумовуючи все сказане, можна однозначно стверджувати, що британські ЗМІ відіграли вирішальну роль у формуванні громадської думки стосовно Брекзиту. Кампанія «Leave» стала більш успішною за кампанію «Remain», зокрема за допомогою британських масмедіа. Євроскептичні настрої в ЗМІ змогли висвітлити ЄС в негативному світлі й допомогли більшості громадян прийняти рішення стосовно виходу Британії з ЄС.

2.3. Переосмислення Брекзиту в громадській думці британців

Британія змінюється. У світлі подій останніх п'яти років необхідно сказати, що Брекзит ввірвався та кардинально змінив стабільність на невизначеність у політичному розкладі, а сам референдум, який його породив, порушив інші численні аспекти громадської думки.

Великобританія зробила свій вибір на референдумі 23 червня 2016 року, але це не означає, що дебати на цю тему завершилися. Громадяни все ще стурбовані, чи був зроблений правильний вибір, так як окремі виборці могли змінити свою думку, яким чином вони мали б проголосувати того знакового дня. Після референдуму частина виборців, які підтримували кампанію «Leave», стали

Brexiters і навпаки. Але що змусило їх так радикально змінити свою точку зору? А це, зі свого боку, неминуче викликає питання про те, чи більшість, яка підтримала вихід з Євросоюзу в червні 2016 року, витримала б випробування часом.

У 2016 році 17,4 мільйона людей проголосували за вихід Великобританії з Європейського Союзу. Але є тисячі людей, які змінили свою думку й проголосували б по-іншому під час другого опитування. Для багатьох у Британії це славетний день. Вихід з ЄС для тих, хто цього хотів, є моментом відновлення незалежності, повернення суверенітету та повернення контролю. Вони сподіваються, що це викреслить європейський аргумент із життя Британії. Для інших 1 січня – це просто момент полегшення. Війни щодо Брекзиту тривали вісім довгих років, з того моменту, коли Девід Кемерон привів консерваторів до референдуму в січні 2013 року. Вихід Великобританії залишається трагічною національною помилкою для майже половини британського електорату. Роль антиєвропейської преси в реалізації цього сценарію була вирішальною, тому і наслідки стали очевидними. Брекзит закритий, але він не закінчений. Напруженість у суспільстві стосовно цього питання зростає, дебати тривають як у самій Британії, так і за її межами, і це зумовлює актуальність нашого дослідження.

Виходячи з цього, можна стверджувати, що дослідження змін британської громадської думки стосовно виходу Сполученого Королівства з ЄС сьогодні займає особливу нішу для науковців та політиків Європи і всього світу.

Для об'єктивного досягнення визначеної мети ми використали низку загальних та спеціальних методів. Зокрема, у межах застосування неоінституційного підходу до дослідження еволюції громадської думки британців після виходу з ЄС використали методи порівняння, індукції та дедукції, контент-та івент-аналізу, ретроспективний та статистичний.

Згадаємо, що думки щодо членства Великобританії в ЄС не мають стабільного характеру. Наприклад, 53,8% британських громадян хотіли, щоб Великобританія вийшла з ЄС у червні 2011 року, цей відсоток скоротився до 37,0

у травні 2015 року й знову зріс у понад 50% у 2016 році, коли відбувся референдум.

П'ять років після референдуму про Брекзит, Великобританія залишається глибоко розділеною стосовно теми виходу з Європейського Союзу. Деякі дослідження стверджують, що повторне голосування мало би протилежний результат, і більшість отримали б прихильники залишення у союзі.

Згідно з дослідженнями, опублікованими в червні 2021 року Національним центром соціальних досліджень, автором якого є політолог Джон Кертіс, 82% людей проголосували б так само, як і в червні 2016 року (Curtice 2021).

Дослідження, засноване на 12 опитуваннях за хаотичною вибіркою з 2000 дорослих у період з вересня 2016 року до січня 2021 року також виявило, якщо б референдум провели тепер, то кампанія «Remain» виграла отримавши 53% голосів британців. Але якби питання було поставлено чи варто знову приєднуватися до ЄС, результат був би 52%-48% не на користь возз'єднання з Європейським Союзом.

Згідно з даними дослідження «Has Brexit been a success? The public's perspective» (Curtice 2021) більшість тих виборців, які голосували на референдумі за вихід з ЄС, переважно не змінили свою думку (див. Додаток В). Хоча, були і певні вагання в кількості тих людей, які проголосували би так само, як першого разу. Це простежується восени 2016 року, коли 96% виборців віддали б свій голос за те щоб залишитися в ЄС, а 88% прихильників «виходу» з союзу заявили, що знову проголосували б так само. І навіть останні цифри за січень 2021 року становлять 86% та 78% відповідно. Але, незважаючи на такі дані, це все ще означає, що понад чотири з п'яти (82%) тих, хто проголосував у 2016 році, голосуватимуть так само.

Водночас, протягом останніх п'яти років «Leave» виборці дещо рідше, ніж їхні противники «Remain», заявляли, що знову проголосують так само. Це певною мірою пояснюється тим, що «Leave» виборці частіше говорили, що не проголосують вдруге, та частіше ніж виборці «Remain», сказали, що зараз проголосують навпаки. Саме тому актуальним залишається питання про те, чи

більшість, яка підтримала референдум про Брекзит у червні 2016 року, з часом не змінила б своєї думки.

Інші підстави переконатися в тому, чи це так можна, вивчивши дані про тих, хто не голосував у 2016 році. Приблизно 25–30% цієї групи стверджували, що не проголосують на другому референдумі про вихід з ЄС, серед решти голосів існує послідовна перевага «Remain» – 46% над «Leave» – 23% (Curtice 2021). Правда, розрив в останньому опитуванні дещо менший, ніж це було впродовж останніх трьох років. Але все ще виникає питання, чи насправді результат референдуму 2016 року відображав погляд більшості.

Сер Джон Кертис, старший науковий співробітник Національного центру соціальних досліджень та професор політики Університету Стратклайда, зазначив: «П'ять років минуло, та все ще складно стверджувати, що референдум про Брекзит мав беззаперечний успіх. Схвалення угоди, досягнутої з ЄС, має свої обмеження. Незважаючи на те, що частина виборців «Leave» шкодують про своє рішення, зрештою, така ж кількість виборців «Remain» переконані, що Брекзит – все-таки хороша ідея після всіх труднощів і зтяжлого процесу виходу. Британія все ще більш-менш рівномірно розділена з цього питання, так само, як це було п'ять років тому (The National Centre for Social Research 2021).

Такі результати свідчать, що нинішньому прем'єр-міністру Борису Джонсону та його уряду ще потрібно чимало зробити, аби переконати «Remain» виборців у перевагах виходу з блоку після періоду переломних ситуацій з часу референдуму, який зачепив фінансові ринки та торгівлю. Відносини Великобританії з ЄС стають все складнішими після того, як розлучення було завершено наприкінці минулого року, що супроводжувалося напруженістю щодо Північної Ірландії, правами риболовлі та доступом до фінансових послуг.

Однак достеменно невідомо, хто змінив її погляд щодо членства Британії в ЄС, і що стало вирішальним у цьому прагненні змінити свою позицію. Чи це були, в першу чергу, незаангажовані, нейтральні виборці, які почали більше вникати в ідеологію кампанії про вихід? Або це стало характерно для категорії добре поінформованих та залучених громадян, які докорінно перейшли від

підтримки кампанії «Remain» до підтримки опонентів «Leave»? Розуміння цього допоможе нам зробити достовірні прогнози щодо майбутніх тенденцій сприйняття Брекзиту. Якби ті, хто змінили свої переваги в основному були залученими, активними виборцями, які уважно стежили за новинами, можна було б говорити про те, що підтримка кампанії про вихід почне спадати, якщо розпочнеться економічна криза і причиною цього стане Брекзит. На відміну від цього, якщо зміна поглядів є проявом іншої категорії виборців, які легко піддаються агітації та не мають власної чіткої позиції, передбачити майбутній розвиток подій може бути складніше.

Науковці оцінювали цю зростаючу зміну поглядів дуже по-різному. Деякі вважають, що це призвело до неефективного уряду, короткострокової політики та популізму, оскільки політики повинні постійно й негайно реагувати на примхливих виборців. Політологи здебільшого зображують нестабільних виборців як незацікавлених та неінформованих людей, які реагують на примхи та опираються на власні інтереси (Walgrave, Lefevere, and Hooghe 2010).

Інша когорта науковців сприймають це явище позитивніше. Вони розглядають мінливого виборця як поінформовану та зацікавлену особу, яка хоче проголосувати за складання повноважень уряду, якщо цей уряд вважається неефективним або не виконує обіцянок. На їхню думку, демократія потребує, щоб ці вільні від юридичних, соціальних чи політичних обмежень громадяни залишалися чуйними, прихильними до свого виборчого корпусу і не перетворювалися в склеротичну політичну систему, що обслуговує лише еліту (Dalton 2004).

У своєму нещодавньому дослідженні «Why Britain voted to leave the European Union» Кларк, Гудвін і Уайтлі простежують ставлення до ЄС ще до 2004 року і нагадують нам, наскільки нестабільна думка населення була щодо цієї теми. Використовуючи щомісячні опитування ECMS, які запитували респондентів, чи схвалюють вони членство Великобританії в ЄС, Кларк та інші виявили, що за 12 років у середньому 44,7 % схвалювали, а 42,9 % – не схвалювали. Однак у ставленні населення Великобританії до ЄС відбулися

значні коливання. Схвалення коливалося від мінімуму в 34,7% у червні 2011 року до максимуму в 52,3% у червні 2005 року. Несхвалення ж варіювалося від мінімуму в 34,4% у березні 2005 року до максимуму в 53,5% у червні 2011 року (Clarke, Goodwin and Whiteley 2017).

При аналізі факторів, що впливають на ці коливання, автори скептично ставляться до пояснень на основі змін у сприйнятті національної ідентичності, які, на їхню думку, є відносно стабільними. Натомість вони базують свої пояснення на «теорії валентності», висунутої Батлером та Стоксом у 1969 році, яка стверджує, що голосування насамперед визначається тим, наскільки виборці вірять, що різні партії вирішують політичні питання, які викликають широкий консенсус щодо бажаних результатів. Тому автори стверджують, що підтримка ЄС значною мірою залежить від сприйняття ефективності ЄС у досягненні бажаних цілей, таких як процвітання, безпека та співвідношення ціни та якості. Другий постулат «валентності», на думку авторів, стосується ефективності уряду в контролі за імміграцією. У такий спосіб люди більше підтримують ЄС, коли економіка Великобританії працює добре, і менше підтримують його, коли в союзі виникають проблемні ситуації не зручні для Британії, та коли імміграція стає неконтрольованою. З огляду на це зростання антиєвропейських настроїв після 2011 року найкраще пояснюється поширеним переконанням, що Єврозона переживає численні кризи, з якими вона погано справляється, зокрема борги, безпеку та біженців, і тим що уряд Великобританії зазнає невдач у спробах контролювати імміграцію. Теорію валентності можна вважати однією з «оптимістичних перспектив».

А втім, на початку кампанії з референдуму щодо виходу з ЄС підтримка виходу та залишення виявилася відносно рівномірно збалансованою. Тому найважливішим для цього аналізу змін у моделях підтримки між січнем 2016 року та січнем 2017 року є те, що сталося під час та після кампанії референдуму. Дослідницька література з цього питання все ще досить обмежена, але звіт NatCen на тему «Understanding the Leave Vote» дає корисну відправну точку (Swales 2017). У їх аналізі зазначається, що неодноразові опитування

британського суспільного настрою між 1992 та 2016 роками свідчать про довгострокове зростання євроскептицизму, яке зросло з 10% у 1992 році до 28% у 2015 році. Аналіз цих даних також показує, що переломний момент стався після травня 2016 року. Основне пояснення криється в наслідках самої кампанії референдуму. Виборці не були переконані економічними аргументами проти виходу з ЄС, висунутими кампанією «Залишитися», і це призвело до явного зменшення їх підтримки під час кампанії. З іншого боку, кампанія «Вихід», збільшила свою підтримку, створивши ширшу коаліцію виборців, що віддають їй перевагу, з різних причин, зокрема й через занепокоєння щодо імміграції.

Опитування провідним дослідницьким консалтингом, що спеціалізується на корпоративній репутації, державній політиці та комунікаціях Savanta ComRes показало, що 51% респондентів проголосували б за «Залишитися», тоді як 49% проголосували б за «Вихід» (Savanta ComRes 2021).

Опитування також показало, що дуже невелика кількість виборців змінили свої погляди після референдуму 2016 року. Лише 6% Remainers заявили, що зараз проголосують за «Вихід», а 7% виборців тепер змінили б свій голос на «Залишитися».

Кріс Хопкінс, політичний дослідник компанії Savanta ComRes, сказав: «Це опитування, приурочене до п'ятирічної річниці голосування за Брекзит показує, що країна, настільки ж розділена, як вона була під час кампанії» (Savanta ComRes 2021).

Опитування також виявило, у випадку, якщо це питання звучатиме інакше, і запитати виборців про можливість повторного вступу до ЄС – то більшість людей вважатиме кращим залишитися за межами торгового блоку, а не приєднатися до нього. Однак результат так само був би з мінімальним відривом, і лише 51 % респондентів висловилися за те, щоб залишатися поза ЄС.

Цікаво, що трохи більше 30% респондентів вважали Брекзит успішним політичним ходом, а 34% заявили, що це була невдала ідея.

Єдина сфера, де опитувані громадяни, схоже, погодилися, – це єдність – 51% респондентів сказали, що Брекзит зробив країну більш розділеною,

порівняно з 13%, які вважають, що Великобританія є більш об'єднаною зараз, ніж це було п'ять років тому.

Сьогодні ключовим джерелом гіпотетичної зміни розстановки нових результатів голосування стають ті, хто не голосував у 2016 році. Але відкритим залишається питання, з якою ймовірністю потенційні виборці забажають брати участь у будь-якому майбутньому голосуванні.

Окрім того, є ще присутнє поняття про ідентичність. Дослідження NatCen (Swales 2017) показало, що за вихід проголосували 66% тих, хто має соціально-консервативні погляди, і лише 18% соціал-лібералів. Цікаво, що близько 80% голосів, поданих у червні 2016 року, можна було передбачити позицією виборців щодо ЄС, на основі опитування у 2010 році.

На основі чималої кількості даних опитування про поведінку виборців, демографічні показники та соціально-політичні настрої, що були проведені в British Election Study, NatCen Panel та British Social Attitudes Survey виділяють три групи виборців, які проголосували за вихід (Swales 2017, 27):

- Економічно обділені, антиімміграційні. Це націоналістичні, найбільш антиімміграційно налаштовані громадяни, що мають найменші економічні ресурси. Вони є основою підтримки UKIP і в минулому були політично відстороненими.

- Заможні євроскептики. Ця група більш консервативна, ніж UKIP і середній клас. Так, вони є антиімміграційними, але вони також зацікавлені в незалежності Великої Британії.

- Старші робітничі класи. Вони мають низькі доходи та мало формальної кваліфікації, але не відчувають себе бідними чи погано освіченими. Вони стурбовані імміграцією та зміною ідентичності, але соціально відрізняються від першої групи. У такий спосіб голосування за вихід було підкріплено здатністю кампанії зібрати широку коаліцію.

Світова організація, що займається дослідженням міжнародних даних та аналітики YouGov регулярно ставить людям запитання: «Як Ви вважаєте, вихід

Великобританії з Європейського Союзу був правильним чи неправильним рішенням?».

За останні три місяці 2020 року в середньому 39% респондентів сказали, що це рішення було правильним, а 49% – неправильним (YouGov 2020).

Ці цифри подібні до тих, які були записані YouGov за три місяці до офіційного виходу Великобританії з ЄС наприкінці січня. Тоді 40% сказали, що рішення було правильним, а 49% – неправильним.

Розподіл поглядів виглядає ще більш різким, коли виборців запитують, як би вони голосували зараз, у відповідь на питання, яке з'явилося в бюлетені для голосування на референдумі 2016 року: «Чи має Сполучене Королівство залишатися членом ЄС чи вийти з ЄС?».

В останні місяці кілька опитувань ComRes, Deltapoll та YouGov знову поставили це питання. У середньому вони виявили, що 53% проголосували б «Remain», а 47% – «Leave».

Звичайно, з огляду на те, що Великобританія зараз вийшла з ЄС, «Remain» більше не є варіантом. Така ситуація породила інше питання, чи варто Великій Британії залишатися поза ЄС або подати заяву про її приєднання.

У кількох своїх останніх опитуваннях Kantar (провідна світова компанія з питань даних, аналізу та консалтингу) запропонувала респондентам вибрати між цими двома варіантами. У результаті – 51% підтримали перебування поза межами ЄС і 49% підтримали варіант з приєднанням (Taylor 2020). Це вказує на те, що країна все ще розділена посередині Європи.

Після референдуму мало виборців змінили свою думку. Згідно зі статистичними даними цього опитування 86% тих, хто проголосував «Залишитися» у 2016 році, заявляють, що знову проголосували б за те, щоб Великобританія залишилась у складі Євросоюзу, тоді як 81% тих, хто підтримав «Вихід», заявили, що проголосували б за Брекзит ще раз.

Так само 89% виборців кампанії «Remain» вважають, що це рішення було неправильним, а 81% виборців «Leave», зі свого боку, притримуються думки, що

зробили правильний вибір проголосувавши за вихід Британії з Європейського Союзу.

Згідно з результатами опитування Kantar, лише кожен восьмий (12%) прихильників «Remain» схильний думати, що Велика Британія повинна залишатися поза ЄС, тоді як лише 8% прихильників «Leave» вважають, що Великобританія має подати заяву про приєднання (Kantar 2020).

Референдум ЄС викликав великі розбіжності, підкреслюючи широкий спектр соціальних, географічних та інших відмінностей серед громадськості Великобританії. Цей етап сучасної історії скоріше не про традиційні битви між лівими та правими, а більшою мірою про ідентичність та цінності (лібералізм проти авторитаризму). Це сильний знак того, що так звані «культурні війни» США мали серйозний вплив на розвиток подій у Великобританії.

Перемога «Leave» стосувалася не лише демографії, хоча очевидно, що вік, рівень освіти, дохід та зацікавленість у пресі – все це пов'язано з вірогідністю голосування за вихід з ЄС. Питання ідентичності було абсолютно точно пов'язане з голосуванням про вихід, бо так зване почуття зміни чи навіть часткової втрати національної ідентичності стало критично відчутним у Британії з плином часу.

Кампанія «Вихід» набула більшого резонансу в громадськості. Змогла дати більшої впевненості в тому, що вихід із ЄС матиме неабиякий вплив на імміграцію та незалежність. Зосередженість кампанії «Залишитися» на економічних ризиках у результаті стала менш переконливою.

Цілком закономірно, що найневідкладнішим питанням щодо Брекзиту, яке неабияк турбувало як пересічних громадян, так і діячів на державному рівні, стало питання, яке полягало в тому, чи погодиться Велика Британія на майбутні відносини з ЄС, або вийде з єдиного ринку ЄС без угоди.

Опитування наочно демонструють, що більшість виборців воліла б, щоб відносини з ЄС були підкріплені угодою, але все одно не готові були піти на поступки і за будь-яку ціну, за не вигідних для Британії умов погодитись на

підписання договору. Меншість готова була залишити блок навіть без угоди. Крім того, прихильники Remain and Leave сприйняли вибір дуже по-різному.

YouGov виявив, що 66% виборців віддали перевагу складанню угоди, тоді як 15% погодилися на вихід без неї. Опитування Kantar, зі свого боку, показують підтримку угоди на більш скромні 44%, та транслюють, що 21% респондентів не підтримують угоди. Решта опитуваних не змогли визначитись і не знали, чи краще з угодою, чи без неї. Такі цифри оприлюднив BBC на сторінках статистичного дослідження провідного наукового співробітника NatCen Social Research та UK in a Changing Europe Джона Кертіса (2020).

Світові та британські аналітичні центри, агентства та організації активно моніторять коливання змін у громадській думці британців щодо розлучення Сполученого королівства з ЄС. Інші опитування пропонували респондентам складніший вибір, але значною мірою виявили таку саму картину.

Savanta ComRes є провідним дослідницьким консалтингом, що спеціалізується на корпоративній репутації, державній політиці та комунікаціях. Дослідження ComRes показує, що в середньому 37% опитуваних вважають за краще укладання угоди з ЄС, а 21% респондентів вважали б за краще не укладати угоду. Також 19% учасників опитування схиляються до думки, що необхідним є продовження перехідного періоду до укладення угоди (Savanta: ComRes 2020).

Тим часом відзначене нагородами провідне агентство зі стратегічної аналітики, яке проводить політичні опитування Opinium показує, що лише 16% вважають за краще не укладати угоду, тоді як 26 % підтримували угоду, яка означала б «чистий розрив» з ЄС. Водночас 18% хотіли угоди, яка дозволила б Великій Британії тісно співпрацювати з ЄС, тоді як 26% вважали, що приєднання Британії до ЄС буде найкращим варіантом (Opinium. 2020).

Проте підтримка виходу без угоди була набагато вищою серед виборців Leave кампанії.

Дані Kantar свідчать, що 35% виборців «Leave» вважають за краще залишити ЄС без угоди, тоді як 34% підтримали укладання угоди з Євросоюзом (Kantar 2020). Дослідження під назвою «Centre for Brexit Policy, Brexit Deal Red

Wall Poll – 1 December 2020», автором якого є ComRes (2020), показує, що опитувані громадяни висловлюють підтримку обох варіантів в однаковій кількості 38%.

Потрібно констатувати той факт, що більшість виборців в опрацьованих опитуваннях віддала перевагу виходу з Євросоюзу за умов підписання угоди, хоча це не обов'язково означало той факт, що громадяни проти того, аби залишити Європейський Союз без укладання угоди, в разі якщо вона пропонується до підпису на неприйнятних, невігідних для британського уряду та суспільства умовах.

У запитанні до громадян Opinium поцікавилися, яким буде кінцевий результат, якщо Великобританія та ЄС не зможуть досягти угоди до кінця 2020 року, 35% усіх виборців та 69% прихильників «Leave» відповіли, що Великобританія має залишитися без угоди. Про це йдеться вже в результатах опитування дослідницького агентства Opinium (2020).

Це свідчить про те, що для людей вибір подальшого майбутнього Британії залежав від ціни, яку потрібно заплатити, вони не готові погоджуватись на будь-які умови, що суперечать вигоді та перспективі розвитку самої Британії.

Deltapoll – це незалежна консалтингова компанія, заснована в 2017 році. За даними їх опитувань 38% усіх виборців вважали, що Великобританія повинна бути готова йти на компроміс, щоб укласти угоду, але більше 41% стверджують, що Великобританія не повинна більше йти на компроміси (Deltapoll 2018).

Отже, хоча де-юре процес виходу Великої Британії з ЄС завершився, дискусії навколо вірності і виваженості такого кроку досі тривають. Фактично британське суспільство сьогодні поділене навпіл, а медіа відіграють визначальну роль у формуванні громадської думки навколо цього гострого для британців питання.

Численні опитування громадян Сполученого Королівства впродовж останніх п'яти років різноманітними впливовими дослідницькими інститутами свідчать, що Британія донині залишається розділеною в питаннях щодо Брекзиту та його наслідків. З мінімальним відсотковими коливаннями залишається поділ

суспільства на тих, хто «за» і «проти». Звичайно, є й відсоток людей які змінили свої преференції, обдумали і тепер підтримують колишніх опонентів. Але такі зміни є в обох таборах, тому в кінцевому результаті ситуація залишається такою самою, як і була в 2016 році. Саме тому існує великий потенціал для продовження дебатів щодо Брекзиту.

Висновки до розділу 2

Сучасний світ переживає складні процеси політичної трансформації та глобалізації, які відображаються на макрополітичному та регіональному рівнях. Зокрема тривалий процес формування об'єднаної Європи супроводжувався низкою переговорних процесів та компромісних рішень, які повинні були зняти суперечності та знайти найоптимальніший алгоритм взаємодії європейських партнерів.

Відносини Великої Британії з партнерами з ЄС завжди мали особливий характер. Це було обумовлено як геополітичними цілями Об'єднаного Королівства, так і власне економічними та ідеологічними розбіжностями. Усі ці накопичені позиції особливого підходу британців до процесів європейської інтеграції зумовили початок дискусій щодо її виходу з ЄС, які досягли апогею у 2016 році внаслідок національного референдуму, на якому з невеликою перевагою перемогли прихильники Брекзиту.

Проведений аналіз медійного супроводу Великобританії з ЄС, показує, що як Брекзит, так і згодом передвиборна кампанія в США 2016 року показали черговий приклад вмілої спекуляції фактами і цифрами, успішного створення і поширення неперевіреної «вірусної інформації» за допомогою ЗМІ, які в епоху телекомунікаційних технологій перетворилися в особливо ефективний інструмент для маніпуляцій громадськими настроями. Приклад Брекзиту продемонстрував, як вивести успішність подібних кампаній на новий рівень, залучаючи всі види масмедіа (від традиційних до електронних, у тому числі соціальних мереж), за допомогою яких можна впроваджувати в соціум бінарні

опозиції, що розділяють його, вводити в інформаційний простір певних політичних фігур, популяризувати потрібні настрої і гасла, спрощувати політичний процес до рівня шоу.

Хоча прихильники Брекзиту не отримали значного відриву у відсотковому співвідношенні, але цього цілком вистачило, щоб реалізувати по-справжньому історичне рішення про вихід Сполученого Королівства зі складу ЄС. Очевидно, що більшість британських ЗМІ, що традиційно підтримує лібералів, змогла адаптуватися до мінливих реалій, вловивши і популяризувавши наявні в британському суспільстві євроскептичні настрої. Отже, без впливу медійного конгломерату Великобританії Брекзит навряд чи відбувся б.

Вихід Великої Британії з ЄС похитнув не лише концепцію об'єднаної Європи, але й завдав низки проблем самим мешканцям Туманного Альбіону.

Сьогодні й досі важко стверджувати, що референдум про Брекзит був беззаперечним успіхом для британських громадян. Безумовно, люди мали сумніви і були стурбовані, коли ситуація з переговорами зайшла в глухий кут. Очікування та сподівання виборців, які голосували за вихід з ЄС щодо того, як Брекзит вплине на питання імміграції та економіки не відрізняються від тих, якими вони були в 2016 році. Проте ентузіазм населення щодо угоди, досягнутої з ЄС, є помірним. Принаймні меншість хотіла б піти без угоди, тоді як інші виборці очікують, що угода призведе до більш віддалених відносин, ніж вони хотіли б. Але мабуть, варто відзначити, що британці завжди сумнівалися щодо того, яким буде результат самого Брекзиту, і чи вдасться таки позбавитися впливу ЄС, від якого вони сподівалися врятуватися.

Аналіз безлічі опитувань провідних аналітичних центрів дають змогу сказати, нині немає жодних ознак того, що результат Брекзиту спонукав багатьох виборців кампанії «Remain» прийняти і погодитись із тим, що сталося. Хоча багато з них підтримують перспективу скорочення імміграції, сьогодні виборці, які прагнули щоб Британія залишилась в ЄС, навіть більш скептично ставляться

до економічних наслідків, ніж п'ять років тому. Вони розуміють, що угода, досягнута з ЄС, все-таки є кращим варіантом, аніж вихід без угоди. Однак досить великий відсоток опитуваних стурбовані тим, що майбутні відносини Великобританії стануть більш відстороненими, ніж вони хотіли б. У підсумку, хоча деякі з них зараз проголосували б за те, щоб залишитися поза ЄС, переважна більшість Remain виборців, не тільки проголосувала б «Залишитися», але й віддала б свій голос за приєднання до ЄС.

Зрештою, якими б не були сумніви щодо угоди, більшість Leave виборців все одно знову віддала б свій голос так само, як і в 2016 році. Не можна стверджувати, що багато з них шкодують про те, що віддали свій голос за підтримку виходу Великобританії з блоку.

Однак все ще залишається питання, чи мав би Брекзит такий самий успіх сьогодні, як і на момент виходу Великобританії з ЄС. Такі сумніви виникають не просто тому, що деякі виборці «Leave» змінили свою думку, а й тому, що ті, хто не голосував у 2016 році згідно сучасних опитувань є більш схильними до підтримки «Remain», ніж «Leave».

РОЗДІЛ 3. МЕДІЙНИЙ СУПРОВІД ПРОВІДНИХ КРАЇН ЗАХОДУ ЩОДО ДЕЗІНТЕГРАЦІЇ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ

3.1. Брекзит у медійному дискурсі ключових європейських ЗМК

Велика Британія довгий час вважалася одним з найбільш євроскептичних членів ЄС, багато британських лідерів і громадян традиційно обережно ставилися до передачі занадто великого суверенітету Брюсселю. Брекзит – або вихід Великої Британії з ЄС – розпочинається з публічного референдуму в червні 2016 року у Великобританії щодо того, чи має країна залишатися членом ЄС. Виборці Великобританії підтримали вихід з ЄС з 52% проти 48%. Вважається, що основними факторами, які спонукали британців проголосувати за вихід були: економічне невдоволення, побоювання щодо глобалізації та імміграції, а також настрої проти еліти та істеблішменту. Уряд Великої Британії ухвалив результати референдуму щодо Брекзиту у березні 2017 року, скориставшись статтею 50 Договору про Європейський Союз. Згодом Великобританія та ЄС почали переговори щодо умов виходу Великобританії.

Переговори Великобританії та ЄС щодо угоди про вихід виявилися складними та тривалими. Основними каменями спотикання були проблеми, пов'язані зі збереженням відкритого кордону між Північною Ірландією (частина Великобританії) та Республікою Ірландія (державою-членом ЄС). У жовтні 2019 року, щоб забезпечити відкритий кордон на острові Ірландія та зберегти мирний процес, Велика Британія та ЄС домовилися, що Північна Ірландія фактично залишиться в єдиному ринку ЄС та в митному союзі після Брекзиту. Ця домовленість усуне потребу в регуляторних та митних перевірках торгівлі товарами на сухопутному кордоні Північної Ірландії, але вона також, по суті, створила митний кордон в Ірландському морі між Північною Ірландією та рештою Сполученого Королівства (тобто Великобританією), щоб захищати правила єдиного ринку ЄС.

За кілька днів до завершення перехідного періоду в грудні 2020 року Велика Британія та ЄС уклали Угоду про торгівлю та співпрацю (ТСА) на 1200

сторінках і підписали ще дві угоди щодо ядерної співпраці та захисту безпеки секретної інформації. Проте домовленості щодо Північної Ірландії після Брекзиту набули чинності тільки в січні 2021 року. Труднощі з впровадженням цих домовленостей порушили торгівлю між Північною Ірландією та Великою Британією, посилили політичні та соціальні розбіжності всередині Північної Ірландії та значно напружили відносини Великобританії та ЄС. Євросоюз відкидає заклики уряду Великобританії та деяких політичних діячів Північній Ірландії переглянути пост-Брекзит правила для регіону, але веде переговори з Великою Британією, щоб подолати оперативні проблеми та послабити напруженість у Північній Ірландії.

Незважаючи на Брекзит, лідери ЄС стверджують, що «Союз 27 країн продовжиться» (European Council 2016). Однак Велика Британія була другою в блоці за величиною економіки і поряд з Німеччиною та Францією, вважалася однією з «великої трійки» ЄС. Багато спостерігачів вважають, що ЄС зайняв жорстку позицію в угоді про вихід і подальші переговори щодо торговельної угоди, відмовляючись дозволити Сполученому Королівству обирати переваги ЄС, не взявши на себе необхідних зобов'язань. Така тактика була використана частково для того, щоб відбити бажання інших держав-членів і євроскептично налаштованих громадян від роздумів про розрив з ЄС, який ще більше розколить блок. Деякі члени ЄС продовжують висловлювати занепокоєння, що Велика Британія може стати економічним конкурентом, особливо якщо Велика Британія значно відхилиться від стандартів ЄС щодо охорони навколишнього середовища, праці чи державної допомоги, що уможливить перевагу британських підприємств у торгівлі. Інші експерти стверджують, що Брекзит може зменшити вплив ЄС на світовій арені, враховуючи, що ЄС зараз виявляється без дипломатичного, військового та економічного впливу Великобританії. У той самий час дехто стверджує, що Брекзит в кінцевому підсумку може призвести згуртування проєвропейсько налаштованих елементів ЄС, що сприятиме глибшій інтеграції без протидії Великобританії (Mih et al. 2021).

Увага всіх медіатрансляторів у Європі і далеко за її межами вже кілька років зосереджена на ситуації, пов'язаній із виходом Великобританії з Європейського Союзу. Брекзит донині породжує суперечки у Сполученому Королівстві, але і реакція світу та, зокрема, країн-учасниць ЄС на цей доленосний крок острівного Королівства, також є різною.

Стикнувшись з етапом політичного хаосу у Вестмінстері, європейські лідери часто стверджували, що британська сторона не змогла розділити Європу під час переговорів щодо Брекзиту з 2016 року. Хоча 27 країн-членів ЄС дійсно зайняли спільну позицію щодо угоди про вихід, враховуючи ірландську підтримку. Стурбованість та занепокоєння в кожній з них проявлялася по-різному. Хоча сприйняття Брекзиту було дуже критичним серед усіх європейських лідерів загалом, Париж більше зосередився на тому, щоб попередити та перешкодити потенційним прагненням виходу інших країн з союзу. Тим часом політична структура Берліна та вираження економічних інтересів, зокрема, змусили німецький уряд висловити свою стурбованість торговельними та фінансовими наслідками розриву з Лондоном.

Однак це питання глибше, ніж проста різниця пріоритетів між економікою та політикою. Після того як британський парламент відхилив підтримувану Берліном угоду про вихід, Німеччина відчувала неабияке занепокоєння щодо будь-яких пропозицій про явний розрив із Сполученим Королівством, враховуючи поспішний вихід без угоди. Цей дискомфорт виходить за межі простого економічного рівняння. Цілком природньо, що це спонукало Німеччину гальмувати хід подій, щоб спробувати знайти політичні засоби безболісного Брекзиту. Тобто, хоча лідери Франції та Німеччини прагнуть уникнути спіралі розпаду Союзу, їхні погляди на проблему відрізняються своєю чутливістю чи тим самим історичним горизонтом.

Між Францією та Німеччиною спостерігається відносна зміна ролей, якщо ми порівнюємо їхню позицію щодо Брекзиту з позицією щодо Grexit (сценарій виключення Греції із зони євро до липня 2015 року). Тоді французький уряд був схильний закликати Берлін до поміркованості, щоб уникнути системного зриву,

а в ситуації з Брекзитом відбувається протилежне. Після голосування в Британії Яніс Варуфакіс, грецький економіст, ексміністр фінансів Греції 2015 року, виступив у британському *The Guardian*, щоб попередити бажання Німеччини ставитися до Великобританії, як до Греції в свій час, звинувачуючи Берлін у нерівноправності та навіть ієрархічній природі відносин влади в конкретному функціонуванні ЄС (Johnston 2016).

Окрім ситуації навколо Брекзиту, франко-німецькі відносини дещо загострилися. Європейські проекти реформ президента Франції Еммануеля Макрона, зосереджені на архітектурі єврозони, були по суті відкинуті Берліном, оскільки вони суперечили принципам та правилами німецької політичної культури щодо фінансової солідарності з її партнерами, особливо щодо південної частини єврозони. Ідея європейської армії, відновлена після цієї розбіжності, була недовговічною, і її просування не дає можливості подолати відсутність конвергенції щодо основних політичних та економічних рішень.

Вирішення завдань щодо Брекзиту відбувається в цьому складному кліматі. Бурхлива реакція Німеччини на позицію Еммануеля Макрона на європейському саміті щодо відкладення Брекзиту свідчили про напруженість в двосторонніх відносинах Парижа та Берліна. Враховуючи ставки, пов'язані з економічними інтересами та політичною ідентичністю Німеччини, здається, що відновити поняття «франко-німецька пара» буде нелегко. Задля балансу всередині Європи дуже важливим завданням стало дійти згоди не лише для збереження зв'язків із Сполученим Королівством, а й, по суті, для запобігання погіршення стосунків між рештою держав-членів.

Ключовим політичним актором у центрі дебатів щодо Брекзиту, безперечно, є засоби масової інформації. Як і обрання Дональда Трампа, Брекзит викликав великий інтерес міжнародних ЗМІ. Тому розуміння того, як та з яким акцентом медіасфера транслює повідомлення про Брекзит у Великобританії, ЄС та за його межами, стало ключовим питанням для дослідників міжнародної політичної комунікації.

Глибше розуміння того, як Брекзит представлений у європейських національних виданнях, дає можливість сформуванню більш-менш чіткої позиції населення країн-учасниць ЄС та передбачити можливі негативні настрої всередині Європейської Спільноти.

З часу проголошення наміру провести референдум щодо виходу Сполученого Королівства з Європейського Союзу, протягом всієї кампанії та тривалих переговорів щодо урегулювання юридичних моментів та підписання нової Торгової угоди з ЄС науковці зі всього світу уважно відстежували, що вважають важливим ЗМІ інших країн-членів ЄС, оскільки Великобританія перша країна, яка вийшла з ЄС? На скільки рішення про Брекзит впливає на збільшення власного національного інтересу кожної з країн? Що європейські ЗМІ думають про Брекзит та які способи налагодження подальшого розвитку відносин бачать обидві сторони? Ось деякі з питань, на які ми даємо відповіді в цьому дослідженні.

Дослідження показало, що хоча європейські ЗМІ уважно моніторять кожен крок обох сторін процесу та стежать за дебатами про Брекзит у світі, більшість журналістів демонструє відсутність занепокоєння внаслідок впливу Брекзиту на національні інтереси власної країни. Проте теми торгівлі та економічних питань залишаються основними для висвітлення на теренах європейського медіапростору. Ірландські ЗМІ зосереджуються на болючих проблемах північно-ірландського кордону, хоча й не концентрують увагу на питаннях міграції.

Після референдуму в 2016 році публічна сфера ожила бурхливими дискусіями щодо Брекзиту. Умовно можна виокремити три сфери сприйняття виходу Великобританії з Європейського Союзу. Перша – це ідентичність. Як Брекзит формує національну та європейську ідентичність у різних національних умовах? Друга – як Брекзит формує розуміння геополітичної реальності. Третя – глобальна економіка. Як Брекзит працює в інтерсуб'єктивних рамках щодо природи глобального економічного порядку?

ЄС був заснований на спільних економічних інтересах, але його бачення завжди було політичним. От і тепер, коли Британія залишила Євросоюз, погляди,

дебати, стратегічні плани є важливою темою в медіасфері європейських національних просторів.

Нині доля Європейського Союзу значною мірою залежить від здатності політичних еліт Великої Британії та європейських партнерів знайти рецепт безболісного розлучення.

Європейські ЗМІ дуже цікавляться долею Великобританії та сучасним станом переговорів між країною та ЄС. Проте, незважаючи на вихід Великобританії, ЗМІ Європи здебільшого не виявляють стурбованості щодо виходу Великобританії з блоку. Однак з недавньої доповіді Інституту досліджень журналістики Reuters зрозуміло, що європейська преса уважно ставиться до Брекзиту, але його не збурює. Незважаючи на те, що висвітлення визначається національними перспективами, головне враження викликає в основному однорідне та об'єктивне ставлення до одного з найважливіших подій у новітній європейській історії.

У світлі цих подій вважаємо необхідним продемонструвати хід та характер висвітлення виходу Великобританії з Євросоюзу в європейських ЗМІ та виявлення тенденцій зміни політичних уподобань під час Брекзиту у європейському медійному просторі. Для досягнення об'єктивних результатів роботи необхідно розглянути політичні настрої в європейському суспільстві, а також політичні симпатії конкретних країн-учасниць щодо виходу Британії з ЄС; проаналізувати висвітлення виходу Великобританії з Євросоюзу в ЗМІ Європи; визначити динаміку змін політичних поглядів європейських держав протягом кожного етапу Брекзиту у виданнях національної преси.

Європейські ЗМІ з самого початку уважно стежать за дебатами про Брекзит, але, схоже, не турбуються щодо виходу Великобританії з Європейського Союзу.

Британський дослідницький Інститут вивчення журналістики Reuters спільно з Оксфордським університетом та у співпраці зі спеціалістом із досліджень засобів масової інформації PRIME Research у березні 2018 року опублікували матеріали дослідження висвітлення цього питання в ЗМІ за останні шість місяців. Аналітики виявили, що люди, які мешкають за межами

Великобританії, не вірять, що Брекзит роз'єднає Європейський Союз. Загалом цей аналіз також показав, що європейські репортажі та публікації про Брекзит переважно базуються на фактах. Більшість (78%) проаналізованих новин не займає жодної позиції щодо Брекзиту. Лише 22% висловили чітку думку. Це попередні висновки порівняльного аналізу змісту висвітлення у ЗМІ у восьми європейських країнах (Франція, Італія, Німеччина, Греція, Польща, Іспанія, Швеція та Ірландія). Для кожної країни було вивчено повне висвітлення за п'ятьма основними джерелами засобів масової інформації – двома щоденними газетами, вебсайтом, журналом, телевізійними новинами – на загальну вибірку 3516 матеріалів (Reuters Institute for the Study of Journalism 2018).

ЗМІ в більшості країн зайняли нейтральну позицію, повідомляючи про переговори щодо Брекзиту. У середньому лише кожна десята доповідь висвітлювала це питання з погляду національних інтересів. Однак існували помітні відмінності між країнами. Наприклад, французькі ЗМІ повідомляють про Брекзит як виклик для Сполученого Королівства, а не для Франції та ЄС; інтерес до майбутнього ЄС, його подальшого існування найбільше представлений серед медіа Швеції та Греції. Натомість іспанські та ірландські ЗМІ висловили рішучу позицію проти Брекзиту, тоді як італійські та французькі ЗМІ були трохи ближче до подання поєднання аргументів на користь виходу Британії з ЄС та проти цього.

Медіаконтент цієї теми в Ірландії свідчить про тісну участь країни в процесі Брекзиту: репортажі та публікації в ірландських ЗМІ розділялися між ірландською та британською перспективами, що чекає на обидві держави після завершення виходу Великої Британії з ЄС.

Аналіз та вивчення всіх даних дослідження дозволяє говорити про загальну відсутність тривоги щодо майбутнього ЄС та впливу Брекзиту на Європу або на окремі країни ЄС, за винятком Ірландії. Якщо не враховувати висвітлення інформації в Ірландії, більшість (68%) європейських новин концентрує свою увагу на ситуації в Британії, тоді як трохи менше кожної п'ятої статті (19%) обговорювали наслідки для

Майже половина (42%) публікацій у всіх досліджуваних країнах охоплювала прогрес та невдачі в переговорах щодо Брекзиту. Решта матеріалів (58%) була зосереджена на більш конкретних питаннях. З них половина стосувалася економіки, бізнесу та торгівлі (див. Додаток Д).

Нормативно-правовим питанням та бюрократії ЄС було приділено дуже мало уваги серед вивченого змісту.

Цікаво, що політиків з інших країн ЄС рідко цитували з питань Брекзиту. Це контрастує з враженням, яке іноді створюється у висвітленні британських ЗМІ, що європейські політики «втручаються» у британські справи. Натомість це відповідає образу «єдиного фронту», який побутує в ЄС під час переговорів.

Французьких, німецьких та інших національних політиків ЄС майже не цитували (у менш ніж 1% усіх матеріалів). Найбільш цитованою особою серед усіх дійових осіб була прем'єр-міністр Великобританії Тереза Мей.

На відміну від загальноприйнятих припущень, що засоби масової інформації є упередженими та не завжди коректно висвітлюють події, у цьому випадку можна стверджувати, що європейський медіаконтент щодо Брекзиту переважно базується на фактах. Більшість (78%) проаналізованих новин не займала жодної позиції щодо Брекзиту. Лише 22% висловили чітку думку. З них майже три чверті (74%) висловились проти Брекзиту (див. Додаток Е).

31 січня 2020 року, Великобританія офіційно вийшла з Європейського Союзу, закінчивши 47 років та один місяць участі у великомасштабному континентальному проєкті. Коли буря вщухла, реакція ЗМІ в Європі різнилась, можливо, залежно від політики того чи того медіа, типу статті, чи власних переконань автора.

Не тільки для британських ЗМІ Брекзит став дуже емоційною темою. Німецький державний мовник «Deutsche Welle» дозволив своєму брюссельському кореспонденту Бернду Рігерту говорити від щирого серця. «Взагалі то я вважаю себе стійким до емоційних переживань..., – каже досвідчений журналіст, – ... але події цього тижня сильно збентежили мене, всю нашу країну, та і впевнений, що всю Європу теж. Через 47 років співпраці заради

Європи, вихід такої прагматичної та успішної країни в Брюсселі зустріли з почуттям меланхолії, що межує зі смутком» (Riegert 2021). Зі скорботою приходить розгубленість і злість. «Навіть після безлічі обговорень з прихильниками Брекзиту, я ніколи не зрозумів, якими саме мають бути реальні переваги виходу з ЄС, ізоляції», – пише Рігерт.

Автор переконаний, що для деяких політиків Брекзит – це тип релігії, із вбудованою обіцяркою ілюзорного порятунку; популізм переміг. Коли британці побачать, як політичний вплив Великобританії ослабне, то повернення до ЄС через 10 років неможливо уявити.

Італійська щоденна газета «Corriere della Sera» пише «Нещасний шлюб, який тривав 47 років, розпався сьогодні вночі» (Ippolito 2020). Автор статті Луїджі Іпполіто наголошує на тому, що це був звивистий і тернистий шлях. Голосування про вихід з Європейської Спільноти, три з половиною роки тому, не послабило опозиції між проєвропейським та антиєвропейським таборами: навпаки, воно лише посилило його. Перемога на виборах Бориса Джонсона нарешті дала його уряду чіткий мандат на завершення виходу з ЄС, але справа не завершена, бо ризик полягає в тому, що в кінці року відбудеться різка і остаточна перерва. Британський прем'єр-міністр безперечно зіткнеться з тиском проєвропейської Шотландії та намірами возз'єднання Ірландії. Зрештою, ціна, яку потрібно заплатити за Брекзит, може виявитись дуже високою.

Особливість австрійського ліберального медіадискурсу полягала в тому, що він дуже сильно фокусувався на внутрішніх вимірах Великобританії та онтології Брекзиту як кризи. Отже, основна аргументація в австрійському політичному, ліберальному виданні «Der Standard» (ST) зосереджена на конституційній та демократичній кризі Великобританії. Здебільшого публікації були присвячені внутрішнім пертурбаціям всередині країни, що доводили дефектність та напруженість конституційної системи Великобританії. Писали, що Брекзит є симптомом для цілком ймовірного подальшого майбутнього «розпаду» ЄС. Наприклад, в одній із публікацій цього видання йдеться, що Велика Британія може розпастися. У складі Сполученого Королівства може залишитись лише

Англія та Уельс. Прибічники Брекзиту мали на меті знову зробити Британію незалежною, проте це може виявитися ілюзією, коли переговори про вихід приведуть її до асоційованого статусу, згідно з яким британці повинні прийняти правила ЄС, не маючи можливості допомогти їх формуванню. Також метафорично згадується, що «найгіршою іронією в історії» буде ситуація, коли процес Брекзиту сприятиме падінню Сполученого Королівства та незалежності Шотландії або возз'єднанню Ірландії (Der Standart 2016).

У досліджуваній австрійській ліберальній пресі акцент зроблено на соціально-політичній та економічній кризі Великобританії, що дозволило відверто описати Брекзит як потенційну «катастрофу», коріння якої мало переважно економічний та політико-економічний характер. Вихід стане економічною катастрофою для Великобританії. На думку експертів, переміщення виробничих майданчиків і втрати в міжнародній торгівлі кинуть Великобританію в глибоку рецесію (Szigetvari 2016).

Нарешті, окрім внутрішніх фокусів у Великобританії, австрійський ліберальний дискурс також зосереджується на вимірі ЄС/Європа, зокрема розглядаючи Брекзит в контексті європейської/ЄС політичної кризи та кризи ідентичності. На відміну від багатьох прикладів консервативних медіадискурсів, увага тут була зосереджена не на помилках та недоліках ЄС, а на загальноєвропейській пандемії правого популізму та євроскептицизму, названого «пан-Європейським націоналістичним ревізіонізмом» (Müller-Funk 2016), який несе головну відповідальність за створення кризи європейського інтеграційного проекту, симптомом якого став Брекзит. За спиною цієї кризи стояли, з одного боку, вплив (таблоїдних) ЗМІ, а з іншого, відродження досі незламного історичного націоналізму в ЄС.

У той час як австрійська ліберальна преса чітко зосереджувала увагу на різних онтологіях Брекзиту як національної/європейської кризи, її консервативні колеги здебільшого будували свій дискурс навколо сценаріїв майбутніх криз, уособлених у голосуванні за Брекзит. Тут фокус австрійського видання Die

Presse (PR) зосереджується в основному на економічній кризі, спричиненій голосуванням щодо Брекзиту.

У статті для згаданого видання Ніколаус Їлч говорить, що Брекзит став причиною «застигання» міжнародних ринків. Так сталося тому, банківський сектор був значною мірою неготовим до ринкових мінімумів, спричинених голосуванням щодо Брекзиту (Jilch 2016). Загальна небезпека, на яку вказувалося, полягала в ненадійності або відсутності ясності, які, як відомо, мають вирішальне значення для стабільності ринку.

Можна чітко відчуту стурбованість та хвилювання через втрату сильного та потужного партнера в особі Британії. Німецькомовна щоденна газета Die Presse пише: «Європейський Союз втрачає одного з найважливіших членів, одну з найсильніших країн, другу за величиною економіку, восьму країну за чисельністю населення ... одну з країн-моделей для успішної інтеграції мільйонів іммігрантів. Союз втрачає один із своїх основних стовпів» (Nowak 2020). Головний редактор цього видання Райнер Новак побоюється, що 27-державний ЄС буде слабшим, тому що тепер Європі бракуватиме британського ідеалу: Лондон завжди був західною столицею поколінь, оскільки англійська культура є ядром європейського життя, а Британія – плацдармом трансатлантичної дружби. Зі слів автора, той, хто вважає, що Великобританія зараз впаде в політичну агонію і буде економічно обмеженою, помиляється. Новак попереджає, що через Ла-Манш з'явиться новий економічний конкурент для союзу.

Ліберальний дискурс німецького видання «Tagesspiegel» (TS) значною мірою продовжував аргументацію Брекзиту як європейської/ЄС політичної кризи та кризи ідентичності. Велика Британія своїм рішенням вийти з співтовариства занурила Європейський Союз у найгіршу кризу у своїй історії (Sturm 2016).

Схожу редакційну лінію продовжили в публікації цього ж видання під назвою «Brexit – das sind die nächsten Schritte», коли Брекзит було названо «кризою всіх криз» (Meier and Scheffer 2016). Цікаво, що метафори щодо кризи стосувалися не лише згадки про Брекзит, але й також продовжувалося в дискурсі

через майбутню європейську кризову зустріч з канцлером Ангелою Меркель, головою Ради ЄС Дональдом Туском, прем'єр-міністром Італії Маттео Ренці та президентом Франції Франсуа Олландом.

Однак, на відміну від австрійського дискурсу, який був відносно «фіксований» у межах конкретних аргументів, німецький ліберальний дискурс також ввів комбінацію аргументів щодо Брекзиту як європейської/ЄС політичної кризи та кризи ідентичності в поєднанні Брекзиту як міжнародної соціально-політичної кризи. Це, зі свого боку, дає змогу глибше розуміти коріння кризи Брекзиту. Тут міжнародна криза полягала в зростанні правого популізму та націоналізму (раніше в основному розглядалася як європейська проблема), що стали причиною криз, пропагуючи нові націоналістичні та ізоляціоністські тенденції.

Таке поєднання аргументів навколо Брекзиту як соціально-економічної кризи Великобританії і конституційної/демократичної кризи Великобританії також використовувалося поза внутрішньодержавними публікаціями, коли німецькі ліберальні медіадискурси намагалися зобразити Великобританію як «розділене королівство» і до референдуму про вихід з ЄС, так і в результаті голосування за Брекзит. У кінці червня 2016 року в статті під назвою «Das gespaltene Königreich» (Diening and Schuller 2016) йшлося, що Сполучене Королівство розділене – бідні проти багатих, молоді проти старих, міста проти сільської місцевості: після референдуму Великобританія опинилася під загрозою розриву за демографічними ознаками.

Проаналізовані аргументаційні комбінації були також специфічними для консервативного дискурсу німецького видання «Die Welt», який, поєднував різні набори аргументів (зокрема такі: міжнародна економічна криза європейська соціальна та економічна криза). У статтях цього ЗМІ домінували майбутні сценарії різних вимірів майбутньої економічної кризи, зокрема «Рецесія у Великобританії, хаос у ЄС, мільярди втрачені в Німеччині також» (Beutelsbacher, Sommerfeldt and Zschäpitz 2016). Але, з іншого боку, на перший план висунуто

питання «витрат» і, зокрема, визначення економічного тягара рішення Великобританії щодо Брекзиту для інших європейських держав та їх громадян.

Наведені аргументи також слугували задля впровадження кризових подій пов'язаних з Брекзитом у внутрішньодержавний порядок денний, демонструючи їх як справу рук німецьких політиків. Тут Ангела Меркель часто виводилася на перший план, коли, дещо несподівано для німецької консервативної преси, її критикували за те, що вона стоїть біля витоків ширшої європейської кризи, втіленої в результатах референдуму щодо Брекзиту у Великобританії. У контексті нещодавньої європейської «кризи біженців» висвітлювалося, що імміграційна політика Меркель сприяла «європейській катастрофі у Великій Британії» (Schümer 2016). Меркель також піддалася критиці за втручання у внутрішні проблеми інших європейських країн, зокрема Греції, водночас без потреби перетворюючи їх на «ключове питання Берліна».

Окрім того, німецький щотижневий журнал *Der Spiegel* опублікував статтю, у якій автор стверджує, що Британію «захопили азартні брехуни та легковажні клоуни» (Read 2020).

Ніколас Блом, пишучи для *Der Spiegel* (Blome 2020), досить різко висловив свій «гнів» щодо Брекзиту та заявив, що Борис Джонсон та його соратники «брехуни та аматори», які взяли на себе керівництво країною, стали вічною ганьбою для всіх консерваторів.

Він пояснив: «Брекзит ніколи б не стався, якби ексцентричні консервативні політики не обманювали і не брехали своїм людям досі невідомим способом. Великі британські ЗМІ стали співучасниками цієї ганебної кампанії, постійно перекручуючи факти та нехтуючи справедливістю».

Говорячи про медійний дискурс польської щоденної газети «*Gazeta Wyborcza*», можна зазначити, що він ознаменувався найбагатшим з погляду набору аргументів та висловлювань, які використовувалися для формування звітів та інтерпретацій референдуму щодо Брекзиту. Хоча багато окремих і складних аргументів тут були трансльовані через внутрішньодержавну призму, вони відносно одноголосно показали, що Брекзит має стати кризою в усіх сферах

життя, починаючи від повсякденної, соціальної та аж до ширшої міжнародно-економічної та кризи європейської геополітики. У публікації «13 ważnych pytań o Brexit. Ważą się losy Polski i Unii» йдеться, що Брекзит стане метафоричним «шоком» для Союзу, Польщі та всього світу (Koguci 2016). Такі слова аргументуються припущенням що, зростуть ставки за кредитами у швейцарських франках і подорожчає відпустка для поляків, а в майбутньому британський ринок праці стане недосяжним для поляків.

Як у наведеному прикладі, так і в більшості медіаконтенту ліберальних видань Польщі, тема польських мігрантів у Великобританії часто виводилися на перший план як проблема, що символізує можливі наслідки Брекзиту. Польські заробітчани у Великобританії розглядалися такі, які несуть «на місцях» основний тягар британського націоналізму та антиімміграційної ідеології, втілено рішеннями щодо Брекзиту. У межах цього ланцюга аргументації часто цитувалися індивідуальні життєві історії (не)приналежності польських мігрантів, які «потрапили» в скрутне становище через Брекзит. Наприклад, використовуючи аргументацію такого характеру, процитовано, як польський резидент у Великобританії сказав, що «голосує за вихід з ЄС, британці проголосували проти мене» (Żbikowska 2016).

Проте видання «Gazeta Wyborcza» також пропонувало ширші макрополітичні лінії мислення, зокрема, описуючи Брекзит як історично найбільш значущу кризу останніх років. Розкриваючи тему європейської кризи в щоденному виданні говориться про Брекзит, як про «подію, що має найбільші наслідки з часів падіння Берлінської стіни», який матиме довгострокові негативні наслідки для європейської політики, особливо через подальше зростання правого популізму та антиімміграційних настроїв (зокрема проти польських мігрантів) (Bielecki, M. Czarniecki 2016). Окрім того, Брекзит зміцнить євроскептиків та опонентів ЄС у багатьох країнах (наприклад у Нідерландах).

Хоча згаданий польський ліберальний дискурс, дійсно, репрезентує дуже різносторонні аспекти з погляду розгорнутих аргументів і стратегій (та їх комбінацій), консервативний аналог преси у вигляді видання «Nasz Dziennik»

використовував стратегією висвітлення Брекзиту через призму внутрішньо-польського політичного процесу. Так був сконструйований євроскептичний контент, що ґрунтувався на тезі, що польські політичні суб'єкти були вирішальними у створенні, а не запобіганні Брекзиту.

Наведена стратегія була досягнута, зокрема і за допомогою цитат із заяв Ярослава Качинського (голови польської урядової правопопулістської партії PiS), який висловлював критику щодо свого багаторічного політичного ворога, президента Ради ЄС Дональда Туска. Як стверджував Качинський, Туск несе особисту відповідальність за кризу ЄС, уособлену в Брекзиті, оскільки ніколи не пропонував британцям «нічого» і в такий спосіб вигнав їх із ЄС та спричинив нинішню кризу (Nasz Dziennik 2016).

Варто зазначити, що медіадискурс газети «Nasz Dziennik» також вміщував тактичні елементи, що притаманні для польських євроскептиків. Наприклад, було задіяно антинімецькі аргументи, які доводили, що тривала криза в ЄС була спровокована політикою Німеччини, яка розвалює побудову «твердого ядра ЄС». Як стверджувалося, така стратегія мала потерпіти крах і не буде працювати, оскільки багато країн – зокрема і Франція, країни Бенілюксу, країни з півдня та півночі ЄС – нібито виступали проти подібних проєктів ЄС, очолюваних Німеччиною, для того, щоб уникнути домінування Німеччини (Ambroziak 2016).

Далі було показано, що ЄС нібито діє проти своїх держав-членів у «небезпечний спосіб», як це було, наприклад, квоти ЄС для біженців під час нещодавньої «кризи біженців». Водночас ЄС також критикували за те, що він займається «мільйонами дрібниць, не в змозі займатися справді важливими», таким чином звинувачуючи керівництво ЄС у помилковій тривіальній політиці.

Розглянемо, у який спосіб та з якого погляду шведські ЗМІ висвітлювали події що стосувалися розлучення Британії з ЄС. Щоденна газета «Dagens Nyheter» значною мірою зосередилася на аргументах національної та особливо міжнародної економічної кризи, яка і спричинена голосуванням щодо Брекзиту. На сторінках цього видання було розглянуто різні варіанти та сценарії розвитку подій, визначено сфери на які Брекзит може найбільше вплинути. Закцентовано

на географічному масштабі кризи, спричиненої Брекзитом. Також припущено, падіння британського фунта стане прямим наслідком Брекзиту (Dagens Nyheter 2016).

Разом з економічною аргументацією наслідків виходу Великобританії з ЄС, у шведському варіанті висвітлення теми Брекзиту? Була приставлена тенденція, притаманна типово для шведської преси, традиційного інтересу до демократії. Тут висвітлений відносно розгорнутий погляд уряду та державних діячів на питання щодо Брекзиту у Великій Британії, у межах британської конституційної, політичної та демократичної кризи. У центрі уваги тут були саме британці, які своїми діями стали руйнівною силою для ЄС та спричинили перелом у Союзі. Припускають, що такі руйнівні дії можуть мати зворотний ефект, та стати причиною «перелому у Великобританії» (йдеться про прагнення Шотландії до незалежності та претензії Ірландії на возз'єднання) (Dagens Nyheter 2016).

Однак фокус на демократію в «Dagens Nyheter» було досягнуто не лише через згадану внутрішню перспективу Великобританії, але й через зовнішню перспективу ЄС, що розглядається з погляду кризи ЄС, його політики та ідентичності. Однак основна увага змістилась зрештою до «народу», прирівнюючи британців, які підтримують Брекзит, до всіх інших громадян, які втратили довіру до ЄС. Також чітко можна було відслідковувати стратегію диференціації вибраної «еліти в Брюсселі» з простими громадянами (Dagens Nyheter 2016).

Інше шведське видання, яке позиціонує себе як консервативна щоденна газета «Svenska Dagbladet» наслідувало шаблон більшості консервативної європейської преси, зосереджуючи увагу, зокрема, на економічних наслідках референдуму щодо Брекзиту у Великобританії. Однак це видання показало специфічний, іноді саркастичний підхід, принаймні на початковому етапі. Ідеться про публікацію, у якій присутній опис менш масштабних економічних наслідків, таких як так звана «паніка просекко», яка спалахне серед італійських виноградарів, як тільки ринок Великобританії вийде з ЄС (Svenska Dagbladet 2016).

Але така квазіанекдотична форма подання новин, насправді, типова й для консервативних щоденних газет в інших європейських країнах, була не єдиним тоном шведської консервативної преси. Газета «Svenska Dagbladet» розвиток подій щодо Брекзиту розглядала в ракурсі міжнародної економічної кризи, яка, як передбачалося, сильно вплине на економіки держав країн-членів ЄС, у тому числі й на Швецію.

Важливий акцент на внутрішні проблеми держави, спричинені Брекзитом, у консервативному дискурсі шведської преси також проявляв себе щоразу, коли видання намагалося будувати майбутні сценарії кризи, задаючи риторичні запитання та проводячи аналогії з Швецією щодо подальшого напруження та розвитку євроскептичних настроїв всередині держави. Проводяться паралелі між Великобританією та Швецією як країнами, які раніше нібито «вибрали гальмувати федералістський розвиток ЄС», залишаючись поза зоною євро. Тому було висловлено припущення, що інші країни ЄС, які не входили до єврозони – наприклад, Швеція (а в перспективі й інші скандинавські країни, такі як Данія) можуть з часом «зникнути» із Союзу або принаймні мати набагато «слабший політичний вплив» (Svenska Dagbladet 2016).

Звичайно, не всі європейські медіа в негативному ключі висловлюються на тему виходу Британії з ЄС. Наприклад, оглядач голландської газети «De Volkskrant» Берт Вагендорп радісно відгукнувся про нашумілий Брекзит: «Ура! Мені подобається, що британці виходять з ЄС». Історична помилка 1973 р. нарешті виправлена. Чому це зайняло так багато часу? Ми могли одразу зрозуміти, що помилково було зателефонувати на зрадницький Альбїон» (Wagendorp 2020). Вагендорп пригадав також, що в 1946 році Вінстон Черчілль виступав за створення Сполучених Штатів Європи. Але бачив цей Союз без власної країни як однієї з держав-учасниць – Великобританія виступала б як друг і спонсор. Така була ситуація протягом перших десятиліть європейського проєкту, і вона мала б залишатися такою. Однак протягом 47 років британці робили все можливе, щоб саботувати, уповільнити, розбавити Європу, замінивши в такий спосіб свою втрачену колоніальну імперію.

Європа, каже автор, завжди залишалася чужою для англійської душі. Зараз, однак, британці повернулися туди, де їм належить, і де вони так спрагло воліють бути – зовні. І це буде на шкоду Великій Британії та на користь ЄС. «Щоб завдавати клопоту ЄС – британці повинні були бути його частиною, але, щоб створити безлад у Великобританії, потрібно просто дозволити британцям піти своїм шляхом. Жодна країна так майстерно не стріляє собі у ногу» – пише Берт Вагендорп (2020).

Сьогодні існує незліченна кількість досліджень та міжнародних економічних звітів, які в один голос говорять про те, що Великобританія зазнає сильного удару від ЄС через Брекзит. Але чи постраждають обидві сторони? У Греції, де економічні негаразди глибоко вкорінені, щоденна газета «Kathimerini» опублікувала статтю провідних економістів німецького банку Berenberg – Хольгера Шмідінга та Каллума Пікерінга, які попереджають, що «Брекзит – це крок назад для Європи» (Schmieding, Pickering 2020). У публікації йдеться про те, що Вихід Великобританії з ЄС має вирішальне значення для Європи. Уперше в своїй історії 70-річний процес європейської інтеграції, який створив період миру та процвітання в Європі, робить крок назад. Справді, перебуваючи в ЄС, Великобританія стала однією з найбільш енергійних та добре регульованих економік світу.

Однак Великобританія після Брекзиту все-таки збереже свою інвестиційну привабливість і буде хорошим місцем для пошуку роботи. За підрахунками економістів Хольгера Шмідінга та Каллума Пікерінга, темпи зростання добробуту Великобританії впадуть, але не згубно, з 2-2,1% до 1,6-1,7 % (Schmieding, Pickering 2020).

Оскільки розмір шкоди буде залежати від майбутніх транскордонних відносин Великобританії та ЄС, економісти прогнозували, що обидві сторони таки досягнуть абсолютно базової згоди щодо торгівлі та тісної співпраці в певних сферах, а це, ймовірно, призведе до м'якших економічних відносин.

У Європі не всі цілком впевнені в завтрашньому дні. Цей «перший» вихід із союзу може викликати сецесіоністські думки по всьому континенту – або, як

застерігає Єнджей Белецький у польській щоденній газеті *Rzeczpospolita*, «Брекзитів може бути більше» (Bielecki 2020). Відтепер інтеграція – найкраще підсумована в декларації європейських лідерів 1993 року – перестане бути єдиним можливим напрямком розвитку історії, шляхом, до якого не можна буде повернутися.

Британці роками надсилають попередження Брюсселю. Це стосується розбіжностей щодо єврозони, Шенгену, Хартії основних прав та Європейського суду. Таких дзвіночків було дуже багато, однак до самого референдуму про вихід у 2016 році Брекзит на континенті не сприймали серйозно.

Єнджей Белецький визнає, що Великобританія завжди була державою, яка, найімовірніше, може вийти з блоку: «Жодна з 27 країн-членів, які залишаються в ЄС, не має таких переваг, які має Великобританія – її глобальна мова, культурний вплив, географічне розташування та підтримка Америки» (Bielecki 2020). Але якщо урок Брекзиту в Брюсселі не буде ґрунтовно вивчено, досить легко уявити, що якась інша країна зазнає подібної зміни в суспільному ставленні до інтеграції.

«Політична ціна угоди може виявитись набагато вищою за економічну, оскільки королівство рветься по своїх швах», – зазначає консервативна польська газета «*Rzeczpospolita*» (Bednarz 2020). Також видання пише про подальші кроки щодо незалежності в Шотландії та можливе об'єднання Ірландії.

Ліберальна польська щоденна газета «*Gazeta Wyborcza*» зазначає, що ефект доміно в ЄС, який прогнозували у 2016 році, не здійснився: прямо навпаки – консенсус на користь європейських інституцій зріс; безперечно Брекзит ослаблює європейський союз, але принаймні це дозволяє нормалізувати відносини, і, коли буря вщухне, у ЄС буде не ворог, а відносно дружній і платоспроможний сусід (Brand 2020).

Польща як найбільший мережевий одержувач коштів ЄС, очевидно, має занепокоєння щодо Брекзиту – і часто заявляє, що вважає за краще, щоб Великобританія не виходила з союзу. Уряд стурбований прозріваючим отвором у бюджеті ЄС, який залишиться з виходом Великобританії, долею великої

польської громади у Великобританії, тим фактом, що її правляча партія «Право і справедливість» опиниться без свого головного партнера в Європейському парламенті (Rankin, Gostyńska-Jakubowska & Krupa 2020).

Багато європейських коментаторів сходяться на думці, що Британія могла уникнути подорожчання цін та зриву без домовленостей, але попри те вони стверджують, що Великобританія все одно повинна пройти цей торговий канат, щоб уникнути подальших мит.

Арно де Ла Гранж у правоцентристській французькій газеті «Le Figaro» (2020) каже, що Великобританія повинна боротися за досягнення торгових угод з іншими країнами. «Для Великобританії 2021 рік є стрибком у невідомість», – пише він.

Мартін Вулф у The Irish Times (2020) пише, що підписана угода позитивно сприяє і підтримує робочі відносини з найближчими сусідами Великобританії та основними економічними партнерами. Він вважає, що це приносить ЄС перевагу в тому, що так ЄС може швидше рухатися до своїх спільних цілей.

За його словами, Великобританія пішла на «важкі поступки з 2016 року, зокрема за гроші, які вона заборгувала ЄС, кордон в Ірландії та вимоги ЄС щодо рівних умов» (Wolf 2020).

«Все погіршиться, швидше, ніж налагодиться», – говорить італійська фінансова щоденна газета «Il Sole 24 Ore» (2020). Новий рік перевірить британську концепцію, яка базується на сподіваннях, що Британія, вийшовши з ЄС в комерційних угодах з рештою світу отримає все те, що втрачає.

Фактично, незначна кількість аналітиків і коментаторів позитивно відгукувались про вихід Великобританії з Євросоюзу, хоча угорський ліберальний щоденник «Nepszava» каже, що ЄС також виграє з Брекзитом, оскільки він попросився з державою-членом, яка постійно крутила носом на шляху до більш тісної інтеграції (R. Nahn 2020).

Медійний супровід британської кампанії про вихід з Європейського Союзу в європейських ЗМІ, як не дивно, передавався переважно нейтральним повідомленнями, що були фактично підтвердженими. Більшість аналізованих

новин, заголовків та повідомлень не займала жодної позиції щодо Брекзиту, лише їх п'ята частина висловили чітку позицію та думку щодо ситуації, яка на слуху у всього світу.

Обсяг новин про Брекзит був найбільшим в ірландських ЗМІ, за ними слідували Німеччина, Греція, Іспанія, Італія, Франція, Польща та Швеція. Грецькі, іспанські, шведські та ірландські ЗМІ були єдиними в своїй позиції проти Брекзиту, тоді як італійські, польські та французькі медіа балансували серед поглядів таборів прихильників та противників рішення виходу Британії з ЄС. Інтерес до майбутнього ЄС був найбільшим у Швеції та Греції.

З тих засобів масової інформації, які висловили чітку позицію щодо Брекзиту, менше 10% позитивно відгукувались про Брекзит, на відміну від 74% тих представників європейського сегменту медіа, що були проти та критикували це рішення. Відповідно, коли європейські ЗМІ зайняли позицію щодо Великобританії та уряду Великобританії їх погляд був переважно негативним і критичним.

Загалом дослідження показує, що більшість (59%) медіаконтенту щодо Брекзиту на теренах ЄС стосувалися викликів, з якими зіткнеться сама Великобританія, а не того, що означає вихід Британії з Європейського Союзу для кожної із 27 країн-учасниць, що перебувають у складі ЄС.

За винятком ірландських ЗМІ, медійний супровід на території євроні відображає фактичну відсутність тривоги щодо впливу Брекзиту на Європу та майбутнє самої асоціації. Якщо виключити ірландські ЗМІ, 69% аналізованих європейських новин повідомляють про ситуацію на «туманному» Альбіоні, загрози, страхи, перспективи та наслідки для всіх сфер життєдіяльності Сполученого Королівства поза межами Європейського Союзу.

3.2. Позиція союзників щодо нової ролі Великої Британії у Європі (на прикладі США та Канади)

Розташована в географічному та політичному відношенні між Америкою та Європою, Британія вже давно позиціонує себе дипломатичним мостом, що

з'єднує два континенти. Впродовж років після завершення Другої світової війни відносини між США та Великобританією завжди відзначалися безпрецедентно високим рівнем взаємної довіри та співпраці практично у всіх сферах діяльності цих держав. В офіційному та академічному дискурсах сформулювався спеціальний термін «особливі відносини», що використовується для опису феномену американсько-британських відносин на всіх рівнях співпраці. У постбіполярний період зовнішня політика лейбористського уряду Тоні Блера (1997-2007 рр.) надала цим відносинам ще більш тісного зв'язку, так як прем'єр-міністр підтримував цілу низку аспектів зовнішньої політики США. Участь Великобританії у вторгненнях до Афганістану 2001 р. та Іраку 2003 р. спричинили шквал різкої критики всередині ліберально налаштованого британського суспільства та власне учасників партії. Водночас спірні результати такої співпраці між їхніми урядами, а також низка подій 2010-х років зробили необхідним переосмислення значущості цього союзу. Пізніше волевиявлення громадян Британії на референдумі про вихід з ЄС увінчалось перемогою прихильників Брекситу. Це спричинило запуск процедури виходу Великобританії з ЄС та стало початком нової епохи для зовнішньополітичних відносин з Європою та Сполученими Штатами. У той самий час стійке бажання нового американського президента Д. Трампа змінити механізм та загальні принципи взаємодії США з Європою стали причиною поширення скептичних настроїв збереження «особливих відносин».

Адміністрація колишнього президента Сполучених Штатів Барака Обама зіграла напрочуд інтервенційну роль у британському референдумі про членство в Європейському Союзі, стверджуючи, що голосування за вихід завдасть шкоди європейській безпеці. Насправді ж, є підстави говорити, що ставлення США до ЄС як до суб'єкта безпеки та ролі, яку відіграє в ньому Сполучене Королівство, було набагато складнішим, ніж намагалися зобразити Сполучені Штати. Хоча Америка говорила мовою партнерства, вона поводитися так, ніби ЄС був проблемою для політики США. Сполучене Королівство використовувалося як частина механізму для вирішення цієї проблеми. У такий спосіб Америка

зробила, хоча й ненавмисно, внесок у результат Брекзиту. За допомогою протиставлення теоретичних точок реалізму та інституціоналізму ми дослідили, як відносини Америки з Великобританією допомогли створити таку ситуацію, якої Сполучені Штати хотіли уникнути.

У період проголошення британськими урядом наміру провести референдум про вихід Британії з Європейського Союзу в американських партнерів відчувалось занепокоєння з приводу втрати впливу Великобританії в Європейському Союзі. Ця тривога насправді була дещо перебільшеною і за нею крилося більш важливе міркування про економічну спроможність Великобританії після Брекзиту продовжувати «платити ціну» спеціального доступу та співпраці з Вашингтоном. Очевидно, що кожна реакція Вашингтона, його дія чи бездіяння під час переговорів про Брекзит були важливим фактором у тому, як Британія виходила із Союзу. Активне американське формування середовища, у якому велися переговори та відбувався Брекзит, неабияк посилили перспективи Британії. І навпаки, якби Білий дім знехтував Брекзитом чи не впорався з ним, це стало би загрозою посилення нестабільності в трансатлантичних відносинах і подальшого руйнування найбільш спроможного та надійного союзника Америки.

Дональд Трамп, перебуваючи в статусі кандидата в президенти США, провів паралелі між станом справ у Великобританії та США: «Я вважаю, що Євросоюзу слід очікувати та інші подібні випадки. Люди знову хочуть мати можливість контролювати свої кордони, мати свою валюту. Вони багато хочуть повернути назад. Я бачу чимало збігів між тим, що відбувається тут і тим, що відбувається в США. Люди хочуть бачити кордони і зовсім не бажають, щоб до них в країни приїжджали люди, про яких невідомо, хто вони такі і звідки вони взялись» (Hardy 2016). Трамп припускав, що інші європейські країни отримають приклад Великобританії та організують референдуми, на яких більшість проголосує за вихід з Євросоюзу.

До 2016 року, з приходом Дональда Трампа в Білий дім, багато спостерігачів за зовнішньою політикою Великобританії визнали, що п'янкі часи

партнерства Тетчер-Рейган або Блера-Буша залишились у минулому. У короткостроковій перспективі пріоритетами Британії були переговори щодо Брекзиту і побудова відносин з Д. Трампом. Хоча стосунки між Т. Мей і Д. Трампом, можливо, не були ідеальними (як і стосунки між Б. Джонсоном і Д. Трампом), вони принаймні тримали на плаву англо-американські партнерські відносини.

Рішення про вихід із ЄС ставить під питання роль Великобританії як трансатлантичного мосту між Вашингтоном та Брюсселем. З одного боку, за А. Меркель і Н. Саркозі Берлін і Париж цілком обходилися без такого посередника, з іншого – США цінували вплив Великої Британії в ЄС з урахуванням її політичної та економічної ваги в об'єднанні й того факту, що їхні погляди на більшість питань зовнішньої політики збігалися (Archick 2017). Напередодні проведення референдуму про Брексит президент США Б. Обама взяв участь у відкритій дискусії з приводу подальшого майбутнього свого союзника, демонстративно підтримавши ті політичні сили, які виступали за збереження Великобританії у складі ЄС, та погрожуючи британцям у разі виходу не вигідними умовами торгівлі з Америкою (Asthana and Mason 2016).

Офіційний початок процедури «розлучення» з Брюсселем став основою для нових прогнозів щодо зниження значущості «особливих відносин». Дж. Стейсі, колишній чиновник Держдепартаменту в адміністрації Обами, колишній асистент-дослідник і спічрайтер сера Едварда Хіта, який працював над контактами з ЄС і НАТО, заявив про «розмивання» англо-американського союзу при Д. Трампі та Т. Мей і звинуватив Лондон у тому, що його політика сприяє підриву засад ліберального світового порядку (Stacey 2017). Зважаючи на це, Великобританія завдає шкоди власним інтересам, підтримуючи політику Д. Трампа, що веде до зниження міжнародної ролі США, а глава Білого дому також шкодить своєму союзнику, виступаючи за «жорсткий» Брексит.

Найважливішим аргументом для виходу Великобританії з ЄС стало те, що європейські бюрократи узурпували багато повноважень, які мають бути наділені демократично обраними посадовими особами у Вестмінстері. Закони в Брюсселі

приймаються не людьми, яких можна легко притягнути до відповідальності перед виборцями. Натомість лабіринт єдиної бюрократії повільно й неухильно підриває роль національних парламентів та інших політичних інституцій. Це переконливий аргумент для британських виборців. Однак для американців це не має значення. Для Сполучених Штатів важливим є вплив на економічну та національну безпеку рішення Великобританії вийти з блоку.

Серед економістів існує консенсус, що вихід Великобританії з ЄС призведе до серйозного економічного шоку, який матиме глобальні наслідки. Джанет Йеллен, голова Федеральної резервної системи, заявила, що Брекзит може мати «значні економічні наслідки» для США (Kasperkevic 2016). Відповідаючи на запитання, чи може економіка США повернутися до рецесії, якщо Британія вийде з ЄС, Єллен відповіла, що не вважає ймовірним такий розвиток подій. Крім того, з погляду національної безпеки, Брекзит позбавить США важливого вікна та важливого проамериканського голосу на загальноєвропейських зустрічах.

З часу обрання у 2021 році Дж. Байдена на пост президента Сполучених Штатів ми бачили дуже мало цієї «особливості» в стосунках між Байденем і Джонсоном, хоча напруженість та невдоволення громадськості щодо Афганістану все-таки зменшилися, і це відбулось завдяки двом нещодавнім ініціативам.

По-перше, це утворення нового військового союзу AUKUS між США, Австралією та Великобританією про надання атомних підводних човнів для використання в Тихоокеанському регіоні. Очевидно, що США мають можливість надати Австралії всю технологічну та матеріально-технічну підтримку для потреб розробки атомних підводних човнів. Проте Велика Британія взяла на себе провідну роль у втіленні цього партнерства в реальність.

Після Брекзиту Британія прагне відновити себе як глобальний гравець. Вона також прагне покращити свої відносини зі США, які були напружені через поспішне виведення американських військ з Афганістану.

AUKUS – це можливість для уряду Великої Британії переконати світ та його електорат, що Британії не потрібен ЄС, що «Глобальна Британія» може бути

ключовим гравцем на міжнародній арені. Крім безпосередньої фінансової вигоди для Великобританії, ця угода створює міцніші відносини з Австралією, де Великобританія дуже прагне підписати торгову угоду, і вона демонструє певну близькість між Великобританією та США.

Другим важливим моментом, стало послаблення обмежень на поїздки між США та Великобританією (і значною частиною ЄС) (Smith 2021). Над цим проєктом працювали Британія та ЄС, а успіх в Лондоні та Брюсселі вважався ознакою покращення відносин з Вашингтоном.

Однак уряду Великої Британії було б нерозумно вірити власному ажіотажу навколо цих подій. «Особливі відносини» для Лондона відіграють набагато особливішу роль, ніж для Вашингтона, і обрання Д. Байдена цього не змінить. В час коли Британія після Брекзиту потребує підтримки з боку США більше, ніж будь-коли, Америка відчуває залежність та потребу в Сполученому Королівстві значно меншою мірою.

Після зустрічі з Дж. Байденом Б. Джонсон заявив, що його не запитували про Північну Ірландію та питання Брекзиту (Landale 2021). Хоча офіційні медіа Білого дому не погоджуються, демонструючи, що США не бояться вимагати дій, а Великобританія натомість не має можливості заперечувати цим вимогам. Хоча, ймовірно, Б. Джонсон наодинці зможе ігнорувати вимоги Дж. Байдена, але це навряд стосується публічних заяв державного рівня.

Британія в 1950-х роках була «одружена» зі США, виступаючи в якості партнера, та не вона очолювала цей тандем. Зараз Велика Британія продовжує підтримувати США, її вплив здається незначним. Хоча відчувати себе партнером наддержави для Великобританії може бути комфортно, проте публічне приниження, яке виникає внаслідок того, щоб бути її маріонеткою, погано вписується в риторику сильної, «Глобальної Британії» після Брекзиту.

За словами аналітиків, зовнішня політика Джо Байдена в пост-Брекзит епоху змушена буде дещо змінити свою сутність та діяти як дипломатичний міст для Британії до відчуженого європейського континенту.

Згідно із твердженням Деймона Вілсон, виконавчого віцепрезидента Atlantic Council, зовнішньополітичного аналітичного центру, який базується у Вашингтоні, зусилля команди Джо Байдена будуть направлені в напрямку взаємодії Лондона з Брюсселем, Берліном та Парижем (Dettmer 2021).

У Лондоні побоюються, що адміністрація Байдена відкине Британію, вважаючи Німеччину та Францію більш важливими трансатлантичними партнерами. Головні радники президента Байдена з питань зовнішньої політики разом з його новим держсекретарем США Ентоні Блінкеном, франкофоном та франкофілом, який виріс у Парижі, і радником Байдена з національної безпеки Джейком Салліваном відкрито критикували Брекзит, розглядаючи його стратегічною помилкою британців, яка зменшує корисність Британії для Сполучених Штатів.

Як і Барак Обама, який відкрито підтримував збереження Британії в складі ЄС, Джо Байден також не схвалював Брекзит. У своїй промові в Дубліні на наступний день після референдуму щодо Брекзиту 2016 року Байден засудив «реакційних політиків і демагогів» за Брекзит, додавши: «Ми б вважали за краще інший результат» (Liptak 2016).

Побоювання правлячих консерваторів Великобританії щодо того, як можуть розвиватися англо-американські відносини на чолі з адміністрацією Байдена, були частково вгамовані в листопаді 2020 року, коли Дж. Байден після своєї перемоги на виборах вирішив спершу зателефонувати Б. Джонсону перед розмовою з французьким президентом Е. Макроном і канцлеркою Німеччини А. Меркель. Тоді ж лондонське видання «The Times» на перших шпальтах опублікувало статтю із заголовком «Особливі стосунки зберігаються, оскільки Джонсон перший у списку викликів Джо Байдена» (Wright, Zeffman and Courea 2020).

Проте британські страхи не зникли повністю. «Нова адміністрація Джо Байдена буде намагатися виправити відносини Америки з союзниками у Європі та Азії. Але пост-Брекзит Британії доведеться докласти зусиль, щоб мати мати важелі впливу щодо найважливіших трансатлантичних питань, у той час, коли

ЄС зараз є головним партнером США», – написав у коментарі Робін Ніблетт (2021), директор Королівського інституту міжнародних відносин Chatham House.

Вікторія Нуланд, дипломат-ветеран, призначений на високу посаду в Державному департаменті в своїй промові сказала: «Для всіх нас буде дуже важливо повторно потиснути руки з Великобританією та посприяти тому, щоб Лондон залишився сильним глобальним гравцем, який є рівним співрозмовником для США та ЄС в розмові про демократію, і насправді є глобальною Британією, якою, як вони сказали, хочуть бути» (Council on Geostrategy 2021).

Деякі аналітики сходяться на думці, що помічники Байдена представили сильні та переконливі аргументи щодо того, чому Брекзит не відповідатиме американським інтересам, але вони не будуть використовувати Брекзит проти британців.

Безпрецедентно важливу роль у сучасному політичному житті відіграють масмедіа. Саме ця площина комунікації політичних акторів та влади з громадянами та виборцями нині є найпотужнішим майданчиком для досягнення цілей. З моменту оголошення наміру Сполученого Королівства вийти зі складу Європейського Союзу розпочалась запекла боротьба двох таборів, що підтримували або категорично були незгодні з опонентами. Але не тільки британські ЗМІ висвітлювали, так зване «розлучення» з ЄС. Події зв'язані з цим процесом, довгі роки були топтемами заголовків всіх провідних світових видань. Америка, звісно, не залишилась осторонь.

Американська телекомпанія CNN була заснована 1980 року Тедом Тернером. CNN вважається першим у світі винятково новинним телеканалом. Логічно, що починаючи з червня 2016 року цей новинний ресурс був осередком безперервного висвітлення подій та фактів, що стосувалися виходу Британії з ЄС, в американському медіапросторі.

Отже, того рокового для Великобританії дня, 24 червня 2016 року, коли британці прокинулися від поштовхів політичного землетрусу, американські читачі прочитали заголовок статті «UK votes for Brexit: What just happened – and

what could be next?» на сторінках CNN (Jones 2016). У статті було сказано, що після однієї з найгірших політичних кампаній в новітній історії Великобританії виборці підтримали вихід Великобританії – «Брекзит» – із Європейського Союзу, відвернувшись від десятиліть мирної співпраці з сусідами через Ла-Манш на користь ізоляціонізму. Переможці в обличчі кампанії «Leave» тріумфували, лідер Партії незалежності Великобританії (UKIP) Найджел Фарадж сказав, що країна відзначає свій «День незалежності». Дехто відчував справжній страх з приводу очевидного рішення країни зачинити свої двері для всіх, кого вона вважає «чужими». Історик Саймон Шама назвав результати «катастрофою» і попередив про похмурі часи, якщо Великобританія офіційно відокремиться від ЄС. Зазначалося також, що Сполучене Королівство знаходиться на гострому лезі ножа щодо цілісності та злагодженості Європи.

Далі були повідомлення про те, що голосування за Брекзит спричинило відставку прем'єр-міністра Великобританії Девіда Кемерона та спричинило хаос на світових ринках (McKirdy, Neil and Visser 2016). У статті йдеться про те, що результат занурив Європу в невизначеність із закликами до подальших референдумів від сміливих ультраправих груп, які бачать у цьому стимул для своєї антиімміграційної політики щодо ЄС. Це також відбилося на фінансових ринках, спричинивши величезні збитки в Азії, Європі та Сполучених Штатах, оскільки трейдери зважували наслідки для найбільшої економічної зони світу.

Результат референдуму неминуче розглядають за океаном крізь призму своєї виборчої кампанії. Дональд Трамп підтримував Брекзит, тоді як Барак Обама та його колишній держсекретар Хілларі Клінтон заклинали британців залишитися в Євросоюзі, а Обама у квітні навіть лякав їх тим, що інакше їм доведеться «стати в кінець черги» на наступних торгових переговорах з Америкою (BBC news 2016).

Ця подія поставила Сполучені Штати перед загрозою для сили та згуртованості як свого найближчого історичного союзника, так і для 70-річного трансатлантичного партнерства, яке було основою миру та процвітання Заходу. Роздуми політичних аналітиків новинного ресурсу CNN (Gaouette and Collinson

2016) в публікації «Чому Сполучені Штати шоковані з приводу Брекзиту» демонструють стурбованість політичного істеблішменту через ймовірну політичну кризу, що накриє Європу, у випадку, якщо інші країни-члени захочуть вибрати вихід з ЄС. Така картина може створити новий головний біль для Вашингтона, оскільки ЄС останнім часом був життєво важливим для американських зовнішньополітичних ініціатив, враховуючи прагнення до ядерної угоди з Іраном і спроби покарати Росію за її вторгнення в Україну.

Загалом, як прихильники так і противники Брекзиту визнавали, що результат референдуму був на руку Дональду Трампу. «Як не крути, це перемога Трампа», – зауважив в інтерв'ю CNN професор університету Чикаго Остан Гулсбі (2016), у минулому головний радник президента Обама з економіки.

Точка відліку була намічена, і процес виходу зі складу ЄС почався, незважаючи на несприйняття такого рішення британцями західних та американських колег. Тривалий шлях переговорів з Євросоюзом, намагання дійти згоди в спільних питаннях та досягнення консенсусу в Угоді про вихід висвітлювалася на всіх провідних світових медіамайданчиках.

Більшість британців не задоволена торговельною угодою після Брекзиту, яку Борис Джонсон уклав з Європейським Союзом, згідно з опитуванням, яке дає перше детальне уявлення про ставлення нації до угоди з моменту її набуття чинності. Так заявляє CNN з посиланням на незалежний аналітичний центр British Policy Group, який виступає за посилення глобальної присутності Великобританії (McGee 2021).

Звіт, опублікований British Foreign Policy Group показує, що менше чверті опитаних вважають, що угода прем'єр-міністра є «найкращою для відносин з ЄС». У той час як 27% респондентів хотіли б набагато більш тісних стосунків з метою приєднання, а 22% хочуть більш тісних стосунків, але за межами блоку, 12% хочуть віддалитися від Європи (British Foreign Police Group 2020).

Опитування, проведене через тиждень після того, як угода набула чинності 1 січня, є першою серйозною перевіркою щодо того, що британці думають про реальність Брекзиту. Незважаючи на те, що Велика Британія офіційно вийшла з

ЄС 31 березня 2020 року, перехідний період забезпечив мінімум змін до кінця грудня.

«Зіпсована риба, втрачений бізнес і купи тяганини. Реальність Брекзиту вдарила по Британії» – це ще один заголовок аналітичного матеріалу журналістів CNN (McGee 2021). Попри весь оптимізм від прем'єр-міністра Бориса Джонсона щодо укладення торгівельної угоди з Брюсселем, неминуча реальність виходу з митної та регуляторної території Європейського Союзу вже почала боліче бити по британському бізнесу та промисловості. У матеріалі зазначається, що найяскравішим прикладом того, що Брекзит робить з британським бізнесом є рибна промисловість Шотландії. Виникли шалені проблеми та бюрократична плутанина, що не дає змоги британським промисловцям конструктивно співпрацювати з європейськими партнерами, а іноді й ставить під загрозу існування бізнесу. Хоча в цьому конкретному випадку, що стосується рибної промисловості, прем'єр-міністр Б. Джонсон заперечив, що проблеми, з якими стикаються експортери, були пов'язані з його угодою. Він заявив, що існує багато «проблем з прорізуванням зубів» у країні, яка пристосовується до життя за межами єдиного ринку Європейського Союзу, і бізнес-групи були попереджені, що незабаром ситуація може погіршитися.

Нові умови існування британського бізнесу після Брекзиту стали причиною стрімкого падіння експорту до Європи. Як повідомляє CNN зниження активності з її найбільшим торговим партнером призвело до найбільшого щомісячного зниження загального імпорту та експорту товарів Великобританії з 1997 року (Ziady 2021). У матеріалі йдеться, що за даними Управління національної статистики, Великобританія експортувала до Європейського Союзу товарів на суму 8,1 мільярда фунтів стерлінгів (11,3 мільярда доларів) за перший місяць за межами блоку, що на 41% менше, ніж у грудні. Імпорт з ЄС впав на 29% до 16,2 мільярда фунтів стерлінгів (22,6 мільярда доларів) у січні порівняно з попереднім місяцем.

Тенденції щодо невдоволення новою торговою угодою Британії з ЄС серед громадян Сполученого королівства зростала з арифметичною прогресією.

Минуло 100 днів відтоді, як Сполучене Королівство відокремилося від свого найбільшого торгового партнера, і Брекзит виявився катастрофічним для багатьох британських експортерів.

Реакція не забарилася, і медіа замайорили зверненням співвиконавчого директора Британської торгової палати Ханни Ессекс «Ми закликаємо Велику Британію та ЄС повернутися за стіл і виробити рішення, які зменшують торгові бар'єри та дають експортерам шанс на боротьбу. Труднощі, з якими стикаються експортери, – це не просто «проблеми з прорізуванням зубів». Це структурні проблеми, які, якщо вони й надалі залишатимуться без вирішення, можуть призвести до довготривалої, потенційно незворотної слабкості експортного сектору Великобританії» (Ziady 2021).

Уряд Британії всіляко намагався підбадьорити своїх громадян, не опублікував оцінку економічних наслідків Брекзиту та продовжує рекламувати його передбачувані переваги. Речник уряду затвердив CNN Business, що угода щодо Брекзиту захищає високоякісні робочі місця та інвестиції по всій Великобританії і гарантує, що підприємства продовжують ефективно торгувати та продавати своїм клієнтам у Європейському Союзі.

Проте згідно з опитуванням, проведеним EY та лобістською групою London First наприкінці лютого 2021 року понад 1000 бізнес-лідерів Великобританії, три чверті з-них зазнали порушення своєї операційної моделі після закінчення перехідного періоду Брекзиту, а половина очікує, що це триватиме в довгостроковій перспективі (London First and EY 2021).

П'ятиріччя виходу Британії з ЄС зі всіма наступними нелегкими етапами налагодження відносин з Європою, Америкою і світом загалом для самих британців виявилось не таким безхмарним, як вони вважали в ейфорії щодо свого звільнення від Брюсселю. Політичний тиск, економічні проблеми, суспільна незадоволеність даються в знаки. Опитування свідчать, що дуже мало людей вірить, що всі питання та проблеми, що виникли через Брекзит, вже вирішено або буде врегульовано найближчим часом. Хоча наслідки Брекзиту навряд чи

будуть повністю усвідомлені роками, Великобританія залишається такою ж розділеною сьогодні, як і тоді в день голосування.

У статті «Через п'ять років після голосування за Брекзит Велика Британія розколена як ніколи» (McGee 2021) описана не тільки зневіра британців щодо покращення свого майбутнього торгового потенціалу, але й одна з основних болючих проблем, що також є наслідком Брекзиту. Йдеться про Північну Ірландію. Понад рік після того, як Великобританія офіційно покинула Європу, Лондон і Брюссель продовжують сваритися з приводу логістичних реалій Північно-ірландського протоколу. Справа в тому, що провінція є частиною Сполученого Королівства і тому вийшла з ЄС, але має спільний сухопутний кордон з Республікою Ірландія, державою-членом ЄС. Домовленість щодо цього протоколу надає Північній Ірландії особливий статус на митній території ЄС, усуваючи необхідність перевірок товарів, що перетинають кордон. Зі свого боку, Велика Британія погодилася на фактичний морський кордон між Великою Британією та Північною Ірландією. Британська преса назвала це незрозуміле видовище «ковбасними війнами», що ще більше дестабілізує і без того напружену ситуацію в Північній Ірландії.

Всього через сім місяців після того, як прем'єр-міністр Великобританії Борис Джонсон дійшов згоди з європейськими партнерами та підписав торгову угоду про Брекзит, уряд Туманного Альбіону робить спроби, аби переписати її.

За словами американських експертів, це ризикований крок, який підірве довіру до Британії як надійного торгового партнера в той самий момент, коли уряд Великобританії прагне налагодити економічні альянси далеко за межами Європи, щоб виправдати свою «Глобальну Британію». «Чиновники ЄС вже відхилили заклик Великої Британії до повторних переговорів, який, за словами експертів з торгівлі, є нахабною спробою тиснути на Європейський Союз, щоб він погодився на вимоги, які раніше відхилив під час кількох раундів переговорів», – йдеться в матеріалі CNN 24 липня 2021 року. Л. Алан Вінтерс з Обсерваторії торговельної політики Великобританії вважає, що така ситуація спричинить обережне ставлення інших урядів світу до Сполученого Королівства.

«Це, безумовно, викликає питання щодо надійності цього уряду. Я не думаю, що це призведе до повного припинення переговорів між Великобританією та іншими країнами, але значно ускладнить стан справ», – сказав він CNN Business (Ziady 2021).

Очевидно, що примхлива поведінка уряду Великобританії виглядає погано, але це не обов'язково стане фатальним для майбутніх торгових альянсів. Однак це може послабити її позицію на переговорах. Потенційні партнери, такі як Нова Зеландія та інші Тихоокеанські країни, можуть просто наполягати на більш надійних способах вирішення суперечок у випадку, якщо Сполучене Королівство спробує відступити від угоди. Такої думки притримується Саймон Ашервуд, професор політики та міжнародних досліджень у Відкритому університеті в Англії, про це йдеться в матеріалі CNN Business далі.

Демократична преса Сполучених Штатів не шкодує важливих політичних діячів, та публікує сміливі заголовки на перших сторінках своїх медіаресурсів. «Суворая реальність Брекситу б'є по Великобританії. Це дорого коштує всім, крім Бориса Джонсона», – кажуть в CNN (Ziady 2021). Як йдеться далі в аналітичній підбірці журналістів, британський бізнес потерпає від браку працівників, зокрема водіїв вантажних автомобілів, сезонних працівників, які приїхали б на кілька місяців з таких країн, як Румунія та Болгарія для збирання овочів. Це призводить до втрати величезного капіталу для підприємців. Щоб уявити, наскільки серйозною є проблема, власники та директори найбільших супермаркетів Великобританії охарактеризували дефіцит продовольства як безпрецедентний. За словами одного із найбільших роздрібних торговців Великобританії, нинішня нестача продовольства, спричинена Брекзитом і Covid-19 знаходиться на найгіршому рівні, ніж коли-небудь (Willems 2021).

Кризи, які вразили економіку Великобританії, викликали розмови в ЗМІ і серед політиків про назріваючу «зиму невдоволення», посилення на хвилю страйків у 1978-79 роках, яка поставила британську економіку на коліна. Говорять навіть про стагфляцію, жахливе поєднання застійного зростання та високої інфляції (Ziady 2021). Незважаючи на дефіцит, затримки в ланцюжках

поставок і зростання цін на продукти харчування та енергоносії впливають на кілька великих економік, зокрема Сполучені Штати, Китай та Німеччину, Британія страждає через Брекзит більше, ніж всі.

Можна стверджувати, що найближчими роками цей безпрецедентно стійкий союз не втратить свого значення для обох країн, хоча існує помітна нерівноправність та потреба для Великобританії балансувати між атлантичним та європейським напрямками політики. Пошук цього балансу на тлі переговорів про Брекзит був як ніколи актуальним. Проте як британська, так і американська політика демонструє тривожні симптоми для двосторонніх відносин. Це стосується імпульсивності на міжнародній арені тодішнього президента Д. Трампа, його схильності до односторонніх дій та неабиякого тиску на традиційних партнерів Америки. Також, давно виточені Великобританією, механізми стимулювання підтримки особливих відносин можуть дещо похитнутись. Свого часу американці бачили у своєму союзнику «голос США в Євросоюзі», але, враховуючи сучасну геополітичну ситуацію, важко прогнозувати, яке місце Туманний Альбїон займатиме в трансатлантичному партнерстві після Брекситу, враховуючи те, що між традиційними партнерами й надалі зростатимуть непорозуміння. Очевидно, що процес виходу Британії з ЄС вимагатиме більшої концентрації уваги на внутрішній політиці, а це може неоднозначно розцінюватися у Білому домі.

Щодо американських медіа та їх участі у висвітленні найважливішої події британського суспільства – виходу із складу Європейського Союзу, то тут варто зазначити, що, на відміну від Великобританії, США здебільшого ігнорують більшість іноземних новин, замість цього тримають нас у курсі всіх основних подій всередині держави. Хоча США менше висвітлюють новини майже з усіх інших країн, американські ЗМІ приділяють помітно більше уваги розгортанню Брекзиту. Більшість американців цікавиться новинами про Великобританію. Проте ЗМІ продовжують приділяти значну увагу внутрішнім новинам США. Висвітлення новин, пов'язаних з Брекзитом значною мірою вмотивовано можливими наслідками відколу від Європейського Союзу для США.

Аналізуючи канадський медіапростір, позицію політичного істеблішменту та громадськості щодо ситуації навколо виходу Великої Британії зі складу ЄС, варто загадати, що Канада була заселена Англією та Францією, двома країнами, з якими канадці підтримували чудові відносини принаймні з Першої світової війни. Навіть сьогодні міцні політичні та культурні зв'язки Канади зі старою Європою частково компенсують торговельну та економічну залежність країни від США. Хоча в 1960-х роках канадський уряд був проти приєднання Великобританії до Європейського співтовариства, оскільки це поклато б край торговим преференціям Співдружності, міцні відносини з ЄС були побудовані з середини 1970-х років.

Як колишня частина Британської імперії, Канада зберегла тісні культурні, економічні та політичні зв'язки зі Сполученим Королівством. Ці постколоніальні відносини були одним з головних факторів, які сформували уявлення Канади про Європейський Союз.

І з того часу відносини Канади та Європи базувалися на двох основних засадах: колективній безпеці через членство в Організації Північноатлантичного договору (НАТО) та економічній співпраці шляхом двосторонніх угод з Європейським Співтовариством, а пізніше Європейським Союзом (ЄС). У контексті кожного з цих напрямків принциповим для Канади була співпраця зі Сполученим Королівством. Сьогодні для Канади Великобританія залишається найбільш довіреним партнером у Європі – її головним союзником у сфері безпеки, так званим посередником у політичній співпраці з ЄС, та головною точкою доступу до Єдиного ринку. Брекзит зумовив кінець цієї усталеної моделі взаємодії; це створить потребу Канаді знову окремо налагоджувати економічні, політичні та, можливо, навіть безпекові відносини з Великобританією та з ЄС (Кибіч 2022, 84).

«Немає сумніву, що Великобританія залишається найбільш надійним партнером Канади в Європі, але наші відносини з Великобританією закладені в європейській інтеграції з 1973 року», – говорить А. Хуррельманн, колишній директор Інституту європейських, російських та євразійських досліджень

Карлтона, співдиректор Центру європейських досліджень та доцент політичних наук. «Це означає, що ніколи не було суперечності між тісними відносинами з Великобританією та тісними відносинами з Європою. Брекзит покладе край цій усталеній схемі взаємодії» (Hurrelmann 2020).

У 1976 році Канада стала першою «індустріалізованою» країною, яка підписала Рамкову угоду про економічну співпрацю з тодішнім Європейським економічним співтовариством. У 2016 році Канада та ЄС підписали Всеосяжну економічну і торговельну угоду (СЕТА) та Угоду про стратегічне партнерство (SPA), які закріпили ці привілейовані відносини. На референдумі щодо Брекзиту того самого року Оттава висловила думку про значну перевагу кампанії «Remain».

Тож для Оттави основним європейським викликом у роки після Брекзиту стали переговори щодо нової торговельної угоди Канади та Великобританії. Обидві сторони спочатку домовилися «перенести» правила угоди СЕТА на перехідній основі, але планували вести переговори про нову всеосяжну двосторонню угоду, адже 40% канадської торгівлі товарами в рамках СЕТА відбувається з Великобританією. Між канадськими політичними партіями існує широкий консенсус щодо бажаності такого підходу. Ліберали традиційно багатосторонні, консерватори більше схиляються до Великобританії та Співдружності.

Політика канадського істеблішменту щодо Європи варіювалася залежно від правлячої партії. Наприклад, уряд ліберала Кінга Маккензі був надзвичайно активним у створенні НАТО. На відміну від колоніальної ролі в Британській імперії, членство в НАТО не загрожувало посівом внутрішнього розбрату між англійськими та французькими канадцами. Це також послужило противагою надмірному американському впливу – занепокоєння, яке частіше висловлювали лідери лібералів.

На відміну від цього, консерватор Брайан Малруні дотримувався континенталістичного підходу з угодою про вільну торгівлю між Канадою-США, а Стівен Харпер повернувся до Великобританії як її найнадійнішого

європейського союзника і підкреслив традиційну прихильність Канади до багатосторонності, відмовившись від Кіотської угоди (Кибіч 2022, 85).

Брекзит поставив фундаментальні питання щодо ідентичності Канади як глобального актора. Традиційно постколоніальна приналежність до Сполученого Королівства була провідним фактором, але Брекзит став причиною зміни пріоритетів. Заяви прем'єр-міністра Канади Джастіна Трюдо щодо Брекзиту спочатку були стриманими, виваженими та з ноткою розуміння: «Народ Великобританії вирішив покинути ЄС. Великобританія та ЄС є важливими стратегічними партнерами для Канади, з якими ми маємо глибокі історичні зв'язки та загальні цінності. Ми продовжуватимемо будувати відносини з обома сторонами, коли вони налагоджуватимуть нові стосунки» (Whitehouse communications 2020).

Починаючи з кампанії референдуму 2016 року, прем'єр-міністр-ліберал Джастін Трюдо часто висловлювався щодо Брекзиту в негативному світлі. За місяць до доленосного референдуму в Британії прем'єр-міністр Канади сказав, що Канада не хоче, щоб Велика Британія залишала Брюссель, стверджуючи, що в новій торговій угоді не буде «нічого легкого чи автоматичного», якщо вона вирішить відмовитися від блоку (Burman 2016). Це перший урядовець Канади, який прокоментував референдум. Натомість він постійно хвалив «історичне партнерство» Канади з ЄС, багатостороннього партнера-однодумця. Позиція обґрунтовувалася тим, що Канада має чудові відносини з сильною, об'єднаною Європою, і президент безумовно бажає, щоб так і продовжувалося. За кілька років після референдуму про Брекзит, Джастін Трюдо у своїй промові перед Палатою громад назвав «розлучення» з ЄС «деструктивними дебатами та найбільшим розколом за дуже довгий час» (Parliamentary Debates 2020).

Євросоюз добре вписується в інтернаціональний порядок денний уряду Канади. Співпраця з ЄС стала вирішальною через те, що адміністрація Трампа повернулася спиною до глобалізації та багатосторонності.

Для офіційної опозиції, яку обіймає Консервативна партія Канади, Брекзит викликав протилежні настрої. Колишній лідер партії Ендрю Шеєр був одним із

перших прихильників Брекзиту. У статті «Сильна Британія – незалежна Британія» (National Post 2016), опублікованій перед референдумом, він представив себе як шанувальник британських політичних традицій і стверджував, що Брекзит необхідний, щоб захистити їх від диктату бюрократів ЄС у Брюсселі. Після референдуму Шеєр неодноразово закликав до більш тісної співпраці Канади з Великобританією.

А. Хуррельман, канадський політолог зауважує, що європейським партнерам у Канаді важливо зрозуміти, як ця історія формує сприйняття Канадою Європи. «Чинники ЄС часто вважають, що Брекзит настільки погана ідея, що вони не завжди оцінюють, наскільки важливі стосунки з Великобританією для багатьох канадців», – пояснює Хуррельман, який регулярно зустрічається з посадовими особами Європейського Представництва (Carleton University 2019).

З метою дослідження канадської громадської думки щодо питання Брекзиту та майбутнього трансатлантичних відносин у вересні 2019 року командою вчених канадського аналітичного центру Nanos Research спільно з науковцями Карлтонського університету було проведене опитування канадців. Це опитування є частиною дослідницького проєкту цього університету під назвою «Перебудова відносин Канади та Європи після Брекзиту» (Carleton University 2019).

Європа є важливим регіон за межами Північної Америки, і саме тому більшість канадців позитивно ставиться до Європейського Союзу. 75% канадських респондентів вважають, що Канада повинна обирати пріоритетними відносини з Європейським Союзом, а не Великою Британією, щодо торгівлі, енергетики та інших сфер політики. Ця спорідненість до Європи відображає політичні, історичні та економічні фактори. Для Канади демократична система правління є найважливішим аспектом відносин між Канадою та європейськими країнами. Чверть канадців впевнені, що наявність демократичної системи як для Канади, так і для європейських країн є найважливішим аспектом відносин.

Натомість лише 14% громадян підтримують намір обрати для Канади пріоритетними партнерські стосунки зі Сполученим Королівством.

За даними опитування більшість канадців негативно (48%) або погано (16%) ставиться до ідеї Брекзиту. Варто зазначити, що консервативно налаштовані канадці симпатизують виходу Великобританії з Євросоюзу і віддають перевагу відносинам зі Сполученим Королівством. У межах Європи канадці є найбільш прихильними до Великобританії. Так вважають 40% респондентів, далі йдуть Франція (18%) та Німеччина (6%) (Nanosco 2019).

Аналітичні матеріали дослідження громадської думки канадців щодо бажання Туманного Альбіону вийти зі складу Євросоюзу свідчать, що більшість канадців позитивно ставиться до ЄС. Загалом відсоток проєвропейських канадців сягає близько 55% респондентів. Однак негативне ставлення до ЄС серед опитаних складає всього лише 10%. Брекзит сприймається погано більшістю канадців, і майже половина з них (48%) оцінює ідею виходу з ЄС вкрай негативно (Nanosco 2019). Хоча сам референдум, як спосіб демократичного вирішення спірних питань в державі, громадяни Канади розцінюють як ефективний метод досягнення консенсусу.

Дані дослідження чітко траншують, що Брекзит вкрай негативно вплинув на те, як канадці розглядають Великобританію в ролі міжнародного партнера. Хоча багато респондентів сповідують прихильність до Сполученого Королівства, критична кількість людей ставляться неприхильно до ідеї Брекзиту. Більшість заявляє, що, якщо прийдеться вибирати між ЄС та Британією, – то уряд Канади повинен надати пріоритет відносинам з ЄС; така закономірність діє в сфері зміни клімату (71% на користь пріоритетності ЄС), енергетики (68%), торгівлі та інвестицій (67%), безпеки (56%) (Hurrelmann 2019).

Безумовно Канада неабияк зацікавлена в підтримці тісної співпраці як з Великою Британією, так і з Європейським Союзом після всіх наступних етапів Брекзиту. Це було б вигідно економічно, а також політично; це також мінімізувало б внутрішні розбіжності. Однак те, наскільки цього можна досягти, не залежить лише від Канади.

Вплив виходу Великобританії з Європейського Союзу стане відчутним і для тих, хто знаходиться за межами Британії. Британія традиційно є другим за величиною експортним ринком для Канади після США. З точки зору ВВП, Великобританія є п'ятою за величиною національною економікою та займає десяте місце у світі. Великобританія є другою за важливістю європейською країною, яка експортує товари та послуги до Канади, і найважливішим джерелом прямих європейських іноземних інвестицій. У Європі Великобританія є найважливішим пунктом експорту канадських товарів та послуг, а також найважливішим пунктом прямих іноземних інвестицій Канади. Отже, Канаді потрібно підтримувати свої торговельні відносини із Великобританією за будь-яких обставин.

Вийшовши з Євросоюзу, Великобританія втратила свої переваги участі у СЕТА. Прем'єр-міністр Джастін Трюдо свого часу заявляв про підтримку «плавного переходу» від Європейського Союзу до торговельної угоди між Канадою та Великобританією (BBC News 2017). Для цього була необхідна міжнародна угода, підкріплена законодавчими діями. Враховуючи новий статус Сполученого Королівства, «плавний перехід» вважався би великим досягненням. Саме тому канадські урядовці наполегливо працювали як над загальними умовами двосторонньої торгівлі, так і над спеціальними питаннями щодо послуг повітряного транспорту та торгівля ядерними матеріалами.

«Будь-який майбутній торговий договір між Канадою та Сполученим Королівством впливатиме на торговельні відносини Великобританії та ЄС так само, як і на будь-які британські односторонні домовленості», – заявив Райан Біллінг, прессекретар міністерки міжнародної торгівлі Мері Енджі (Blanchfield 2020).

Саме тому Канада не поспішала вести переговори з Британією та приймати поспіхом нову двосторонню версію Комплексної угоди про вільну торгівлю (СЕТА), оскільки це могло би стати серйозною тактичною помилкою. Зрозуміло, що канадські представники виважено ставилися до процесу підготовки

торговельної угоди з Британією і вичікували допоки стосунки між Сполученим Королівством та ЄС стануть стабільнішими.

В інтерв'ю телеканалу Bloomberg TV у Вашингтоні канадець за походженням Марк Керні, банкір, який обіймав посаду голови Банку Англії з 2013 по 2020 рік, сказав: «Це гарна новина, що є угода. Тепер я б волів очікувати, що економіка підніметься з досить сповільнених темпів (Elliott 2019).

Отже, варто відзначити, що задля вивчення громадської думки Канади щодо Брекзиту проаналізовано опитування, яке провела команда вчених канадського аналітичного центру Nanos Research. Розкрито негативний вплив Брекзиту на позиціонування канадцами Великобританії в ролі міжнародного партнера. Хоча багато респондентів сповідують прихильність до Сполученого Королівства, більшість негативно ставиться до ідеї Брекзиту. Визначено, що канадці надають пріоритет відносинам з Європейським Союзом на противагу співпраці з Британією, яка вирішила залишити Співтовариство. Однак існують чіткі відмінності у сприйнятті між прихильниками різних політичних партій, а отже, Брекзит має потенціал стати політично спірним питанням в межах Канади.

Брекзит може призвести до реконфігурації уявлень Канади про ЄС. Можна стверджувати, що Брекзит призвів до посилення політизації відносин між Канадою та Європою в канадському політичному дискурсі, простежуються лінії розлому, що проходять між основними політичними партіями Канади, традиційно багатосторонніми лібералами та консерваторами, орієнтованими на Великобританію. Результатом для Канади може бути поява двох конкурентних уявлень про трансатлантичні відносини, кожне з яких базується на своєму власному уявленні про ЄС, чий відносний вплив на державну політику залежить від короткострокових політичних факторів.

3.3. Рецепції Брекзиту у громадській думці сучасної України

Британська громадськість проголосувала за вихід з Європейського Союзу ще в червні 2016 року, і це стало визначальною подією в історії ЄС та Європи

загалом. Уперше з часів заснування об'єднання відбувся прецедент, коли країна-учасниця вийшла з його складу. Голосування за Брекзит створило додаткову невизначеність на всьому континенті. Звісно, такий стан справ неабияк сколихнув увесь світ, і міжнародне співтовариство було стурбоване, якими будуть наслідки Брекзиту як для Великобританії, так і для її міжнародних партнерів, яким буде майбутнє ЄС в контексті зростання європескептицизму серед країн-членів. Очевидно, що від'єднання Туманного Альбіону від Євросоюзу стане причиною змін в економічній, політичній, культурній сфері відносин цих політичних акторів. Але ця зміна в європейському політичному ландшафті також може стати викликом європейській єдності, а отже, стати потенційним каменем спотикання для таких країн, як Україна, яка чітко задекларувала свою проєвропейську позицію та сподівається на тіснішу інтеграцію з ЄС. Тут виникає питання чи зможе розсіяний і охоплений кризою ЄС розпочати переговори з українським урядом про вступ після виконання ними угод про асоціацію?

У 2020 році історію успіху Європейського Союзу було заплямовано виходом Сполученого Королівства зі складу країн-членів ЄС. Так званий Брекзит поставив під сумнів поняття європейської спільності, єдності та солідарності і спричинив інтеграційну кризу, адже посилив хвилю євроскептицизму практично в усіх країнах Європейського Союзу. Усе це викликає занепокоєння не лише в межах Союзу, а як мінімум, провокує сумніви в країн, які високо оцінюють Союз та роками прагнуть стати рівноправною частиною цієї європейської спільноти, у тому числі й України. У цьому контексті вважаємо за необхідне детально дослідити наслідки, які можуть бути спричинені тріщиною європейського проєкту для всіх світових політичних акторів зокрема та майбутнього євроінтеграції загалом (Гісса-Іванович та Кибіч 2020, 48).

Великобританія вийшла з регуляторної орбіти Європейського Союзу 1 січня, відкинувши майже півстоліття всередині блоку і приступивши до того, що аналітики назвали найбільшою зміною за одну ніч у сучасних комерційних відносинах між країнами. Бурхливі відносини Британії з рештою Європи, розкол,

відомий як Брекзит, відкрив нову главу, яка може змінити не лише економіку, зовнішню та внутрішню політику країни, але навіть її кордони.

Звернувшись до витоків британського євроскептицизму, варто зазначити, що Британія дискутувала на тему переваг та недоліків союзу європейських націй майже з моменту появи цієї ідеї, після Другої світової війни. Вона приєдналася в 1973 році і провела референдум щодо виходу менше, ніж через три роки. Тоді думку про те, щоб залишитися, підтримали 67 відсотків виборців.

Проте дебати навколо питання місця Сполученого Королівства в ЄС всередині британського суспільства та уряду ніколи не закінчувалися. У 2013 році прем'єр-міністр Девід Кемерон пообіцяв провести новий національний референдум (Higgins 2013). Британцям було запропоновано два варіанти відповіді: вийти або залишитися. І прем'єр-міністр був переконаний, що варіант про залишення в складі ЄС буде переможним. Але до моменту голосування 23 червня 2016 року криза з біженцями зробила міграцію предметом політичної люті в Європі.

Після запеклої боротьби, під час якої прибічники кампанії «Leave» (за вихід із ЄС) були розкритиковані за поширення оманливих і суперечливих повідомлень (Castle 2016), а потім звинувачені в порушенні виборчих правил, перевага виборчих голосів була на їхньому боці, і за вихід із Європейського Союзу проголосувало 52 % виборців (The Electoral Commission 2018).

З моменту офіційного виходу Великобританії з ЄС 31 січня 2020 року минуло вже більше двох років, але громадськість досі поділяє суперечливі думки щодо того, чи цей крок був необхідним для країни, чи став роковою помилкою. Завдяки річному перехідному періоду після офіційного відходу британська громадськість майже не відчула жодних наслідків історичного рішення, оскільки Велика Британія все ще дотримувалася правил ЄС протягом цього часу. Однак тепер усі сторони стали свідками того, що насправді означав Брекзит для країни.

Перебуваючи в союзі, Великобританія мала дуже тісні стосунки з двадцятьма сімома європейськими країнами. Великобританія також мала своїх представників у європейських інституціях, таких як Європейська комісія,

Європейська рада та Європейський парламент. Великобританія відіграла ефективну роль у процесі прийняття рішень ЄС. Результат референдуму став причиною змін в економічному та політичному житті Євросоюзу. У зв'язку із виходом Сполученого Королівства із Євросоюзу насамперед на сайті законодавчого органу ЄС – Європейського Парламенту опублікували повідомлення про зміни в структурі Парламенту, зі складу якого вийшли британські представники: «Як країна, яка не є членом ЄС, Великобританія більше не буде представлена на рівні ЄС, тому Європарламент буде складатися з 705 членів замість 751. З 73 місць, які в Європейському парламенті займали депутати від Великобританії, 27 будуть розподілені між країнами-членами, залишкові 46 місць будуть зарезервовані для майбутнього розширення ЄС» (European Parliament News 2020).

Серед політологів ведуться дискусії щодо втрати Британією голосів в Європарламенті. Припускають, що такий розподіл голосів серед країн-учасниць ЄС може мати вагомий вплив на те, які рішення тепер будуть підтримувати в Євросоюзі. Найсуттєвіше нові обставини торкаються Ради ЄС, де рішення приймаються кваліфікованою більшістю, проте можливість блокування будь-якого із прийнятих рішень залишається за чотирма членами Ради, які є представниками щонайменше 35% населення ЄС.

«Вихід Великої Британії, великої ліберальної північної країни, змінить баланс сил у Європейському Союзі, – йдеться в прогнозі Європейського Центру Карнегі. – Її союзники, насамперед країни Північної Європи та Нідерланди, без Великої Британії втратять близько 12% впливу своїх голосів у Брюсселі, а південні держави отримають більш вагому роль» (De Gruyter 2018).

Позиція уряду як Великої Британії, так і представницьких органів Євросоюзу була досить оптимістичною на перших порах після Брекзиту. На той час, прем'єр-міністр Великобританії Тереза Мей та її уряд хоч і перебували в складній, заплутаній, суперечливій ситуації в політичному сенсі, але намагалися робити все залежне від них, для того, аби подальша імплементація юридичного виходу зі спільноти була якомога безболіснішою.

У промові Терези Мей з нагоди півріччя після волевиявлення британців щодо ЄС прем'єр-міністр окреслила перспективу майбутніх партнерських стосунків Великобританії з ЄС та іншими країнами світу. У своєму зверненні очільниця уряду сказала: «Трохи більше 6 місяців тому британський народ проголосував за зміни. Вони проголосували за більш світле майбутнє нашої країни. Вони проголосували за вихід з Європейського Союзу та охоплення всього світу. [...] Це означає більше, ніж переговори про наші нові відносини з ЄС. Це означає скористатися нагодою цього великого моменту національних змін, щоб відступити назад і запитати себе, якою країною ми хочемо бути», підсумувавши, що Великобританія повинна стати «глобальною Британією» (Thibaud 2018).

Майже через чотири роки після голосування за Брекзит Британія вийшла з Європейського Союзу, тоді прем'єр-міністр Великобританії Борис Джонсон виступив з промовою, у якій назвав вихід Великобританії з Європейського Союзу «дивовижним моментом надії», який є «не кінцем, а початком». У промові він сказав, що «...Попри всі свої сильні боки та всі свої чудові якості, ЄС розвивався протягом 50 років у напрямку, який більше не підходить нашій країні» (Jamieson 2020).

Одразу після референдуму в Британії лідери інститутів Європейського Союзу – президент Європарламенту Девід Сассолі, президент Європейської ради Шарль Мішель і президент Європейської комісії Урсула фон дер Ляйен, у своєму спільному зверненні до європейських громадян сказали: «Сьогодні особливий день для Європейського Союзу, коли у нас змішані почуття. Це ніколи не буває моментом щастя, коли хтось залишає родину. Але ми відкриваємо нову главу і вкладаємо всю нашу енергію і рішучість для побудови більш сильного і амбітного Європейського Союзу ... У наступні місяці ми – Парламент, Єврокомісія, Європейський рада – будемо працювати тісно разом, щоб продемонструвати переваги унікального в історії європейського проекту. Це потужний, дуже оптимістичний проект, дуже позитивний проект для всіх громадян Європи», – зазначив Шарль Мішель.

Президент Єврокомісії Урсула фон дер Ляйенд додала, що нові виклики, які наразі стоять перед Європою, і необмежені якісні можливості, якими вона може скористатися, не зникли з радарів благополуччя внаслідок Брекзиту. Європа обов'язково буде продовжувати і нарощувати розвиток потужного партнерства в усьому світі. І вагомою часткою цих зусиль, за її словами, буде прагнення ЄС мати кращі відносини з Великобританією (Укрінформ 2020).

Отже, можна припускати, що позиція офіційного Брюсселю була досить оптимістичною щодо впливу британського питання на подальші кроки до успіху ЄС. Чиновники сподіваються, що вихід Сполученого Королівства тільки зміцнить Євросоюз і дасть поштовх до швидшого розвитку інтеграційних процесів всередині ЄС, у тому числі й політичних.

Серед дослідників побутує і протилежний погляд щодо міцності, єдності та злагодженості курсу, оскільки протягом членства Британії у політико-економічному просторі Євросоюзу утворився певний баланс сил серед найбільш економічно значущих членів – Німеччини, Англії і Франції. Членство Сполученого Королівства вносило рівновагу до панівного становища Берліну та Парижу в керівництві ЄС, а після Брекзиту може виникнути загроза встановлення франко-німецької гегемонії в Союзі, що, зі свого боку, спричинить ще більший ріст євроскептицизму серед країн-членів. Багато що залежатиме також від того, наскільки впливові будуть євроскептики в урядах тих чи тих країн ЄС. Тут проблеми можуть виникнути не тільки з державами Східної Європи, а й, наприклад, з Італією, якщо до влади там прийдуть М. Сальвіні та його прихильники (Соколов 2020).

Після офіційного виходу Сполученого Королівства зі складу країн-учасниць ЄС тон і меседж президент Франції Еммануель Макрона помітно відрізнялися від тих, які висловив Борис Джонсон. Макрон висловив заспокоєння, що Брекзит є «тривожним сигналом» величезного історичного значення, повторивши свою заяву, що кампанія «Leave» 2016 року була заснована на брехні, перебільшеннях (Boffey and Rankin 2020). Виступаючи в Парижі, Макрон посилався на визначальний характер рішення Британії

відмовитися від 47-річного членства. Також президент констатував, що між Францією та Великобританією існує довга історія, яка складається з крові, свободи, мужності та битв.

Тоді ж очільниця Європейської комісії Урсула фон дер Ляєн дещо змінила свою риторичку щодо Брекзиту порівняно з 2016 роком. Президент Єврокомісії зазначила: «Ми хочемо мати найкращі стосунки зі Сполученим Королівством, але вони ніколи не будуть такими хорошими, як членство. Наш досвід навчив нас, що сила не в чудовій ізоляції, а в нашому унікальному союзі. Ніде більше в світі не можна знайти 27 націй із 440 мільйонами людей, які розмовляють 24 різними мовами, покладаються один на одного, працюють разом, живуть разом. Це не випадковість; це ґрунтується на багатовіковій спільній історії, десятиліттях спільного досвіду» (Stone 2020). Європейські високопосадовці на зібранні в Брюсселі висловили готовність розглянути нове майбутнє європейського проєкту, оскільки в блоці залишається 27 країн-членів.

Політичне керівництво ЄС все-таки віддає перевагу твердженням, що вихід Великої Британії з ЄС стане початком для зміцнення інтеграційних процесів серед країн-учасниць союзу, активної співпраці країн-членів у галузі безпеки, зміцнення позицій наднаціональних органів та якісне розширення їх повноважень. У період членства Лондон позиціонувався як самодостатній центр сили зі своїм баченням євроінтеграції, яке відрізнялося від ініціатив Берліна чи Парижа. Британська влада завжди намагалась зберегти суверенітет у різних галузях, починаючи від Шенгенської угоди і закінчуючи єдиною валютою Євро, і акцентувати найбільшу увагу на розвитку трансатлантичних відносин зі США, наголошуючи на тому, що саме НАТО є гарантом безпеки Європи. Окрім того, після Брекзиту євроскептики втратили свою найбільшу підтримку в ЄС, по суті, залишившись при владі тільки в країнах Центрально-Східної Європи, і їхню політичну вагу досить важко порівняти з потенціалом Німеччини і Франції. А отже, прихильники єдиної Європи тепер практично не мають рівних конкурентів у ідеї перетворення ЄС на глобальний, незалежний від США центр сили (Кухалейшвілі 2020).

Очевидно, що економічні наслідки «розлучення» Великобританії із Євросоюзом будуть стосуватися обох сторін, і не забаряться в своєму прояві. Прогнозується, що для союзу європейських країн, негативний вплив Брекзиту буде характеризуватись насамперед такими процесами:

- загальне зменшення обсягів економіки ЄС та її значення для світової економіки внаслідок скорочення частки ЄС в загальному населенні світу (з 7 до 6,1 %), у світовому ВВП (з 23,8 до 20 %) та в експорті (з 33,9 до 30,3 %).

- перетворення з внутрішнього британського ринку на закордонний, на який припадає від 16 до 21 % продажу («експорту») товарів та послуг інших країн ЄС (що навіть більше, аніж їхній експорт до США);

- втрати Лондонського Сіті як провідного фінансового центру не тільки Європи, але й світу, що обмежить можливості здійснення ефективної фінансової та інвестиційної політики;

- посилення міграційної кризи внаслідок відмови Британії від прийняття незаконних мігрантів з інших країн ЄС;

- створення небезпечного прецеденту виходу з ЄС (який принципово відрізнятиметься від прикладу Гренландії, яка залишилась в статусі «заморської території ЄС» завдяки своєму політичному союзу з Данією), що створюватиме ситуацію невпевненості та нестабільності в економіці Союзу (Шаров 2019).

Міграційна криза в Європі та зокрема в Сполученому королівстві, стала одним із основних аргументів для британців, які проголосували за Брекзит. Після виходу Великої Британії із складу Євросоюзу, загроза, пов'язана з міграційними процесами все ще є актуальною для самих британців. Так, за даними британського уряду, станом на 1 січня 2020 року у Великій Британії працювали й постійно проживали 3,5 млн громадян країн Європейського Союзу, доля яких тепер залишається визначеною, оскільки у Великій Британії проводиться досить активна кампанія щодо створення негативного іміджу європейських «заробітчан».

Для самого Сполученого Королівства наслідки виходу із ЄС можуть бути непростими, як в політичній, економічній, соціальній, так і у сфері безпеки. З

2020 року на картах ЄС Британію почали позначати сірим або бежевим кольором – так у Євросоюзі маркують «треті країни». А британські прапори в усіх установах ЄС зникли (Rankin 2020). Такі заходи стали миттєвою реакцією Брюсселя, та є початковим етапом наслідків для Лондона.

Палата громад Сполученого Королівства зазначає, що держава вже постраждала від Брекзиту. Економіка сповільнилася, і багато підприємств перенесли свої штаб-квартири до ЄС (Harari 2020). Ось деякі з впливів на зростання та робочі місця. Також будуть наслідки, характерні для Ірландії, Лондона та Шотландії.

Найбільшим недоліком Брекзиту є його шкода для економічного зростання Великобританії. Здебільшого це пов'язано з невизначеністю кінцевого результату. Це сповільнило зростання Великобританії з 2,4% у 2015 році до 1,6% у 2019 році (Office for National Statistics 2022). За оцінками уряду Великобританії, Брекзит знизить зростання Великобританії до 6,7% протягом 15 років. Такі прогнози роблять з урахуванням чинних умов вільної торгівлі та зменшенні імміграції (Harari 2019).

Сфера торгівлі та працевлаштування зазнають негативних змін внаслідок цих подій. Брекзит вже завдає шкоди працівникам Британії. За прогнозами Глобального інституту McKinsey (MGI – дослідницький підрозділ McKinsey у сфері бізнесу та економіки), до 2030 року в Німеччині виникне дефіцит робочої сили в розмірі 3 мільйонів кваліфікованих працівників (Manyika et al. 2017). Ці робочі місця стануть важкодоступними для працівників Великобританії після Брекзиту. Європейські заробітчани вимушені були покинути територію Великобританії, їх кількість впала на 95% у 2017 році. Найбільше це вдарило по професіях низької та середньої кваліфікації (Weeks 2018).

У березні 2019 року науковці Інституту світової економіки Петерсона, що розташований у Вашингтоні опублікували аналітичну доповідь під назвою «Брекзит: втрачають всі, але Британія втрачає більше за інших» (Latorre et al. 2019). Дослідницький матеріал аналізував 12 різних моделей подальшого розвитку подій в контексті Брекзиту. За даними дослідженням, приблизні втрати

Великої Британії сягають від -1,2 до -4,5% її ВВП – за умови, що країні не вдасться досягти компромісу щодо угоди з ЄС та сторони знову торгуватимуть за правилами Світової організації торгівлі. В разі підписання угоди, ці втрати вдасться скоротити майже вдвічі, вважають автори доповіді. Тоді ж, на їхню думку, ЄС (на відміну від Британії) зможе покрити левову частку втрат в експорті та імпорті з Туманного Альбіону – за допомогою збільшення обсягів торгівлі всередині ЄС і торгівлі з третіми країнами.

У доповіді говориться, що уряд Британії змінювався двічі, аби досягти виходу з ЄС, але їй ще треба подолати найскладнішу частину перемовин – дійти згоди з партнерами та укласти торговельні угоди з Євросоюзом, Сполученими Штатами та іншими країнами. Найближча доля як британських товарів, так і європейського експорту до Великобританії, на пряму залежить від успіху в домовленості Лондону і Брюсселю про безмитну торгівлю. Згідно даних Bloomberg, провал переговорів та запровадження Британією мита на товари з ЄС, коштуватимуть 5 млрд євро щорічно (Pogkas and Diamond 2020).

Фінансові аналітики прогнозують, що Лондон з великою вірогідністю може втратити статус фінансової столиці світу. Цей неофіційний статус, який був закріплений за Туманним Альбіоном та додавав переваг в інвестиційній привабливості, нині опинився під загрозою через Брекзит. Про це свідчать результати дослідження Global Regulatory Outlook консалтингової компанії Duff & Phelps (Reuters 2020). Згідно з даними дослідження, Нью-Йорк змістив Лондон з позиції провідного фінансового центру світу, оскільки невизначеність щодо Брекзиту підриває столицю Великобританії, а азіатські центри наздоганяють відставання. Однак аналітики впевнені, протягом наступних п'яти років і Нью-Йорк може ці втратити позиції, оскільки найбільшого зростання очікують в мегаполісах Азії – Гонконгу, Сінгапурі та Шанхаї.

Б. Джонсон позиціонує Сполучене Королівство як Глобальну Британію в міжнародному фінансово-економічному та безпековому просторі, і саме тому його уряд, окрім ЄС і США, активно працює над питанням укладення угод про Зону вільної торгівлі із країнами Британської співдружності, зокрема з Індією,

Австралією, Новою Зеландією. Основна мета була спрямована на те, щоб частково скоротити залежність від європейського ринку і перенаправити постачання в колишні колонії. Очевидно, що такі перемовини потребують часу. Серед фахівців у цій сфері існує припущення, що аби зменшити ймовірність негативних наслідків для економіки Британії, прем'єр-міністр може піти на продовження перехідного періоду Брекзиту для того, щоб мати можливість продовжити вести торговельні переговори з Європою, Сполученими Штатами та іншими партнерами у 2021р.

Нагальною проблемою для Британії стало питання єдності. Після закінчення перехідного періоду зросла політична напруженість у тих регіонах Британії, де переважна більшість громадян віддала свій голос проти виходу Великої Британії з ЄС на виборах 2016 р. Йдеться про Північну Ірландію та Шотландію, де після Брекзиту активувались сепаратисти. За даними опитування лорда Ешкрофта, 46% жителів Північної Ірландії підтримують вихід зі складу Сполученого Королівства та входження до складу Ірландії (45% респондентів – проти, а решта не визначилися) (Lord Ashcroft Polls 2016).

Непроста проблема Північної Ірландії разом з важливими питаннями фінансового характеру стали каменем спотикання для британської та європейських делегацій різних країн в переговорах про умови виходу Сполученого Королівства з Європейського Союзу. Дилема полягала в тому, як дійти згоди щодо виходу цієї частини Сполученого Королівства з ЄС, і в той же час попередити створення «жорсткого кордону» між Ірландією (членом ЄС) і Північною Ірландією.

Уряд Джонсона погодив домовленості з Брюсселем про те, що обидві частини Ірландії не будуть підлягати додатковим перевіркам після Брекзиту. Закріплено положеннями договору, а також відображено в попередньому підсумковому меморандумі першої фази переговорів щодо Брекзиту, що завершилася в грудні 2017 року. Це означає, що територія Північної Ірландії підпорядковується чинним європейським нормам контролю сільськогосподарських та промислових товарів, а в решті частині Великої

Британії – ні. Отже, Північна Ірландія юридично залишиться британською митною територією, але в реальності митний кордон проходитиме між Північною Ірландією та рештою Сполученого Королівства.

У лютому 2018 року головний представник ЄС на переговорах Мішель Барньє оприлюднив проєкт майбутнього тристороннього міжурядової угоди, що пропонує створення між Ірландією і Північною Ірландією зони спільного регулювання для продовження успішного функціонування єдиного ринку і митного союзу ЄС на острові Ірландія (Euronews 2018).

У той самий час уряд Ірландії зазначає про масові подання заяв від підданих Великобританії і Північної Ірландії на ірландське громадянство (громадянство країни-члена ЄС), що пов'язано з майбутнім виходом Великобританії з ЄС: близько 100 тисяч – за весь 2016 рік і близько 59 тисяч – у першому кварталі 2017 року. Але вже в 2018 році це число значно зросло, і до кінця року ірландські влада відзвітувала про видачу більше 183 тис. нових ірландських паспортів тільки за заявами, що надійшли з території Великобританії (враховуючи заяви з Північної Ірландії) (The Irish Times 2018).

Очевидно, зміна геополітичного ландшафту на європейському континенті після Брекзїт по-справжньому турбує і членів Євросоюзу, які все-таки втрачають одну з найпотужніших економік зі свого складу, та саме Сполучене Королівство, яке нині переживає трансформацію своєї геополітичної ролі на сучасній політичній карті світу, оскільки зміна конфігурації ЄС позначиться на подальшій розстановці політичних сил як у Європі, так і цілому світі. «Особливі відносини» Великобританії та Сполучених Штатів, які так цінувалися британською стороною стають дедалі розмитішими, оскільки втрачається посередництво в стосунках Америки з ЄС. Фокус співпраці Вашингтона обережно зміщується в Берлін та Париж. Утім, не варто відкидати можливості, що такі зміни на політичній карті світу дозволять Сполученому Королівству позиціонувати себе як глобальну торговельну державу без обмежень з боку ЄС.

У той час як світові медіа обговорюють переважно економічні наслідки Брекзиту, у центрі уваги публічних обговорень України є політичні наслідки

виходу Британії із ЄС. З одного боку, значення Великобританії як експортного ринку для України досить невелике. І турбулентність на боргових ринках, що виникла через рішення Великобританії вийти з Європейського Союзу, навряд чи вплине безпосередньо на слабку економіку України, яка залежить від позик міжнародних фінансових організацій, а не від ставок облігацій чи цін на акції. Однак у Києві побоюються, що політичні наслідки майбутнього виходу Великобританії з ЄС будуть особливо негативними для України. Оскільки міжнародний фокус в природний спосіб змістився на Брекзит, увага відволікається від російсько-української війни на сході України та проблеми Криму, який був анексований Росією ще у 2014 році. Окрім того, Київ побоюється, що ЄС, ослаблений виходом Великої Британії, сприятиме посиленню агресивної поведінки Росії.

Президент України Петро Порошенко висловив жаль з приводу голосування Великобританії 24 червня. На своїй сторінці у Facebook він висловив сподівання, що Велика Британія продовжить захищати спільні європейські цінності і що європейські санкції проти Росії (як держави-агресора) будуть продовжені (Порошенко 2016). Зокрема, Київ побоюється, що за умови виходу Великобританії з ЄС прокремлівське лобі в континентальній Європі стане сильнішим; без постійного тиску з боку Лондона ЄС може врешті-решт скасувати санкції, запроваджені проти Росії у 2014 році.

Перший віце-спікер Верховної Ради Ірина Геращенко вважає, що «Наслідки британського референдуму матимуть негативні перспективи і для України. ЄС важко проходить випробування міграційною кризою, Європу накрило цунамі євроскептицизму, там зростає підтримка радикальних і популістських партій. Чи може це відтермінувати безвізовий? Так, на жаль... ослаблена і розділена Європа, розколота на скептиків і оптимістів, Європа, що боїться свого завтрашнього дня, – золота мрія Кремля» (Interfax-Україна 2016).

Велика Британія разом із іншими членами ЄС Швецією, Польщею та Литвою твердо виступає за продовження санкцій проти Росії. Водночас кілька країн Південної Європи, зокрема Італія, висловили бажання пом'якшити санкції

(Scimia 2016). Прем'єр-міністр Італії Маттео Ренці відвідав Санкт-Петербурзький економічний форум і на зустрічі з Володимиром Путіним пообіцяв посилити економічні зв'язки (Ваєв 2016). Форум відвідав і президент Єврокомісії Жан-Клод Юнкер, візит якого розцінюють як погану ознаку в Києві. Оскільки політична вага Великобританії зменшується після голосування за Брекзит, вплив таких політичних гравців, як М. Ренці, буде зростати.

У кампанії виходу Великобританії з ЄС значною мірою домінували націоналістична риторика та глибока тривога з приводу імміграції. Остаточний успіх кампанії міг би надихнути та посилити ксенофобські настрої в усьому ЄС. Такий результат не віщував нічого доброго для європейських прагнень Києва, зокрема для найближчої мети України того часу отримати безвізовий режим з ЄС. 26 червня Міністр закордонних справ України Павло Клімкін висловився щодо «розлучення» з ЄС та зазначив, що це може затримати надання громадянам України безвізового режиму на кілька тижнів, але про перенесення на наступний рік не йдеться (Українська правда 2016).

Однак українська позиція залишалася незмінною на шляху до інтеграції в Євросоюз. Цей проєкт для переважної більшості українців став еталоном гідного життя високої якості, демократії, поваги до свобод та цінностей, безпеки та захищеності до яких варто прагнути. Однозначно, Брекзит став для народу України своєрідним викликом і джерелом невизначеності та нестабільності в межах союзу європейських держав.

Однак, необхідним є розуміння того, що вихід Великобританії з Євросоюзу спровокує ослаблення впливу Лондона на політику офіційного Брюсселя, проте про зникнення цього впливу повністю не йдеться. Потрібно чітко розуміти, що послаблення Євросоюзу та НАТО з будь-якого ракурсу, безумовно, грає на руку Російській Федерації, оскільки це підвищує ймовірність скасування або ослаблення антиросійських санкцій, що є дієвим методом протидії та стримування військової агресії РФ. Однак у цьому випадку вихід Сполученого Королівства, послаблюючи ЄС, одночасно зміцнює НАТО. Можна припустити, що в цій ситуації Велика Британія ще більшою мірою розвиватиме свої зв'язки

із США (як торговельні – аж до можливого укладення угоди про зону вільної торгівлі, так і військові – по лінії НАТО). Саме тому українські ЗМІ постійно висвітлюють тему Брекзиту як загрозу Україні та українській незалежності (Гісса-Іванович та Кибіч 2020, 54).

Закордонні та українські фахівці визначають чималу кількість аргументів, що викликають резонанс та стурбованість Української держави з приводу виходу Британії зі складу країн-учасниць ЄС. Найсуттєвішим таким аргументом можна назвати втрату значущості українського питання в Британії, зміщення його на другий план. Окрім того, тут має неабияке значення те, що Росія відіграє досить безпосередню роль у фінансовому та юридичному секторі Великобританії. Тому залишалася ймовірність того, що після офіційного виходу з ЄС Сполучене Королівство змінить своє протекціоністське ставлення до України на більш нейтральне та займе м'якшу позицію в питаннях військового вторгнення на Схід України, анексії Криму та економічних санкцій проти Росії.

Ще одним аргументом, що викликає занепокоєння України через Брекзит є зменшення тиску санкцій проти Росії всередині ЄС. Оскільки в деяких країнах невизначені погляди на санкції та досить сильно лобіюються російські інтереси, Брекзит ускладнить утримання чинних санкцій – єдиного інструменту, що застосовувалися свого часу у відповідь на російську агресію в Україні (Bilous 2017). Велика Британія була в списку тих держав Європи, які висловлювали конкретну й активну позицію щодо українських проблем – анексії Криму Росією та військової агресії на Донбасі. Лондон виступав за впровадження та подовження санкцій Євросоюзу проти Російської Федерації. Співпраця з Британією у військовій сфері відіграє надзвичайно важливу роль для України. Спільні військові навчання британських та українських збройних сил направлені на модернізацію української армії за стандартами НАТО.

З цього випливає, що наслідки Брекзиту можуть вплинути не стільки на британсько-українські двосторонні відносини, скільки на відносини України з Європейським Союзом, а також з Росією. При цьому Лондон на найвищому рівні

запевняє, що не звужуватиме своєї підтримки й допомоги Києву. Хоча й виходить із ЄС, але залишається в Європі (Зануда 2020).

Серед українських політологів існує твердження, що можна не сумніватися, що аргумент слабкості й дестабілізації ЄС, членства в якому так прагне Україна, буде використаний російською пропагандою для посилення антиєвропейських настроїв в Україні. Окрім того, концентрація уваги ЄС на своїх внутрішніх проблемах відсуває фокус європейської політики з України, що також грає на руку Кремля. Європейський Союз наразі має низку серйозних проблем і переживає кризу ідентичності та єдності. Не варто очікувати, що здійсняться найгірші прогнози дослідників, але їх варто знати та враховувати. А отже, Україна має бути готовою в разі потреби розраховувати тільки на себе і не покладатися лише на європейську підтримку» (Саєнко 2016).

Ще один важливий аргумент, що викликає занепокоєння в Україні перебуває в площині українсько-британських торгових відносин. Серед найбільших торговельних партнерів України наразі немає Великобританії, проте існує тенденція до постійного зростання доволі істотних обсягів торгівлі товарами та послугами. Великобританія відіграє значну роль в експорті країни, займає одинадцяте місце в списку найбільших торгових партнерів України.

У жовтні 2020 року Великобританія і Україна підписали історичний документ – Угоду про політичну співпрацю, вільну торгівлю і стратегічне партнерство між Україною та Сполученим Королівством Великої Британії і Північної Ірландії. Сторони взяли за основу Угоду про асоціацію між ЄС і Україною 2014 року, трохи підкоригувавши квоти (Myroshnychenko 2020). Згідно з цим договором, уже з початку 2023 року 100% промислової і сільськогосподарської продукції України не буде обкладатися митом. Також Угодою, як і раніше, передбачені тарифні квоти на низку товарів.

«Майже 98% всіх українських товарів матимуть вільний доступ на ринок Великобританії ... Таке збільшення (квот) в рази більше, ніж частка Великобританії в нашій торгівлі з ЄС», – такою інформацією на своїй сторінці в

Facebook поділився заступник міністра розвитку економіки, торгівлі і сільського господарства, торговий представник України Тарас Качка (2020).

Загарбницька війна, яку Росія веде проти суверенної держави, повертає пам'ять до того, що британський історик Ерік Хобсбаум (2001) влучно назвав «Епохою крайнощів», маючи на увазі драматичну першу половину 20-го століття. Повернення війни на європейському континенті стало шоком як для європейських громадян, так і для лідерів, виявивши слабкі сторони нинішнього врегулювання в ЄС і закликавши до термінових дій. Правда, останнім часом ЄС пережив низку значних криз. В останнє десятиліття ЄС довелося зіткнутися з міграційною кризою, яка загрожувала функціонуванню його внутрішньої зони вільного пересування; криза євро, яка поставила під сумнів стійкість єдиної валюти; криза верховенства права із зростанням загроз його основоположним цінностям у ряді неліберальних держав-членів; і Брекзит – перший випадок, коли країна-член вирішила вийти з ЄС. Проте жодна з цих криз не мала військового характеру. Незважаючи на попередження, яке надходило від адміністрації Сполучених Штатів, ЄС ліниво припускав, що війна на його континенті більше не може статися.

Шок викликав рішучу реакцію на рівні ЄС та міжнародного рівня. У координації зі США, НАТО та їх союзниками ЄС швидко розгорнув низку заходів, щоб запровадити санкції проти Росії та підтримати опір України. За лічені дні, за розпорядженням Європейської комісії та Верховного представника ЄС із зовнішньої політики, Рада ЄС із закордонних справ схвалила низку обмежувальних заходів проти російських чиновників та оперативників, які заборонили польоти Росії з повітряного простору ЄС та вперше в своїй історії ухвалили спільну закупівлю ЄС і передачу зброї Україні (Basu 2022). Війна в Україні має спонукати ЄС глибоко переосмислити свою мету та своє функціонування. Країни-члени ЄС повинні врешті-решт усвідомити, що лише спільний військовий потенціал може гарантувати інтереси безпеки його держав-членів і стійкий мир у сусідньому регіоні.

Брекзит залишив глибоку спадщину недовіри між сторонами, і тривалі сварки щодо Північно-Ірландського протоколу тільки її підживлюють. Але Велика Британія та ЄС все ще поділяють схожий світогляд, натхненний взаємною вірою в демократію, свободу та верховенство права. Зіткнувшись із зовнішніми військовими загрозами, цим двом партнерам варто наблизитися, і дійсно співпраця у сфері безпеки та оборони може стати поштовхом для нового початку відносин.

Вважається, що Борис Джонсон, вибравши жорсткий Брекзит, свідомо пішов від 70-річного британського лідерства в Європі. Наступному уряду доведеться відновити співпрацю з ЄС у сфері торгівлі, енергетики, космосу, Інтернету та оборони, що означає спільні стандарти і, зрештою, спільний ринок. Ще однією з витрат Брекзиту є ослаблена здатність Великобританії та ЄС сформуванати сильну спільну відповідь на загрози Росії для загальноєвропейської безпеки. Задля підтримки миру та України, яка захищає кордони Європи, потреба в тісній співпраці через Ла-Манш є особливо гострою для ефективного пакету санкцій, узгодженого зі США. Однак відносини між Великою Британією та ЄС після Брекзиту наразі регулюються вузькою Угодою про торгівлю та співробітництво (ТСА), яка не містить спеціальної глави про політичний діалог, за врахуванням кількох винятків, не містить жодних положень щодо співпраці з питань зовнішньої та безпекової діяльності (Blockmans 2022).

Вторгнення Росії в Україну змушує західні країни переглянути основні припущення. У Великобританії це означає кінець ілюзій Брекзиту щодо нового напрямку для «глобальної Британії». Криза підтверджує той факт, що Великобританія не може уникнути своєї географії. Високі мрії про переорієнтацію британського вітрила за індо-тихоокеанським напрямом тепер будуть переосмислені, оскільки фокус повертається до основного пріоритету, який передбачає визнання того, що власна безпека Великобританії нерозривно пов'язана з безпекою Європи.

Оскільки напруга навколо України зростає, уряд Великобританії прагне відігравати провідну роль у колективній відповіді Заходу. Хоча прем'єра

Джонсона звинувачують у цій відносній маргіналізації, зниження глобальної могутності Великобританії після Брекзиту також є помітним фактором. Насправді, українська криза є гарною ілюстрацією того, як Британія може боротися за дипломатичне значення в епоху після Брекзиту.

Отже, наслідки, здавалося б, віддаленого для України Брекзиту можуть стати відчутними вже найближчим часом. Це проявиться насамперед у зміні умов торговельно-економічних відносин між Україною та Великою Британією, зменшенні фінансових можливостей ЄС щодо реалізації найбільших фінансових програм як у самому ЄС, так і за його межами. Наслідком може стати також погіршення умов працевлаштування громадян України в країнах ЄС.

Безперечно, для євроскептиків як в ЄС так і в Україні зокрема, Брекзит став потужним сигналом дезінтеграційних настроїв всередині Європи. Але Європа сьогодні зіткнулася з проблемою миру та безпеки на континенті. Геополітична ситуація різко змінилася 24 лютого 2022 року, коли почалося повномасштабне вторгнення російських військ на територію України. Брекзит у своєму первісному вигляді, убитий новими геополітичними реаліями, створеними війною в Україні. Навряд чи Велика Британія найближчим часом повернеться до ЄС, але її ставлення до Європи має змінитися – щодо оборони, енергетики та навіть самої торгівлі. Війна Росії проти України є поворотним моментом в історії Європи з тривалими наслідками для майбутнього Європейського Союзу.

Висновки до розділу 3

Наведений аналіз чітко показує, що голосування Великобританії за вихід з Європейського Союзу в 2016 році сприймалося в європейській публічній сфері та висвітлювалося в національних медіамайданчиках як поточна криза з перспективою глобальних масштабів. Як було показано в процесі дослідження австрійських, німецьких, польських та шведських ЗМІ, як ліберальна, так і консервативна європейська преса визнала далекосяжний, негативний і справді

критичний вплив позитивного голосування за Брекзит в масштабах британського суспільства, Європейського Союзу загалом та кожної країни зокрема.

Як показує аналіз, уявна криза була дуже пов'язана з способом висвітленням подій європейськими медіа щодо Брекзиту. Ключовим аспектом таких дискурсивних конструкцій розгляду «Брекзиту як кризи» була побудова дуже своєрідного зв'язку минулого з майбутнім. Отже, незалежно від того, чи надавали його ліберальні чи консервативні ЗМІ, проаналізований медіаконтент не лише висвітлював минулі/сучасні причини Брекзиту, але й вибудовував широкий спектр сценаріїв майбутніх криз викликаних рішенням Великобританії вийти з ЄС. Дуже потужний аспект побудови цього зв'язку полягав у тому, що він пов'язував досвід (або будь-які інакше зрозумілі «реальні» та реальні факти про ЄС, європейську політику тощо) з очікуваннями щодо його майбутніх подій, які будуть глибоко спотворені.

Розробка сценарію кризи також була здійснена шляхом перенесення досвіду різних соціальних/політичних/економічних криз та проектування їх на фактичний опис Брекзиту, який, зрештою, був ознаменований однією з найважливіших критичних подій в післявоєнній європейській історії.

Крім зазначеного, іншим ключовим поперечним аспектом аналізованого медіадискурсу також стало те, що знову-таки незалежно від їх ліберального чи консервативного походження, проаналізовані матеріали різних видань продемонстрували сильну тенденцію до впровадження дебатів щодо Брекзиту крізь внутрішню державну призму. Хоча це відбувалося на різних рівнях, починаючи від міжнародної економіки, європейської та національної політики до конкретних людей і соціальних груп або навіть окремих осіб, які постраждали від Брекзиту у Великобританії та інших країнах. Це дуже чітко демонструє, що проблема Брекзиту в більшості випадків обговорювалася з погляду його впливу на конкретні національні публічні сфери, з врахуванням їхнього власного сприйняття як національного, так і транснаціонального просторів, наприклад, європейської політики.

Також можна спостерігати декілька тенденцій, які мали міжнаціональний характер і часто становили відносну новизну з огляду на традиційні інтереси ліберальних чи консервативних ЗМІ. Серед таких, зокрема, тенденція ліберальної преси залишатися проєвропейською, а також розглядати голосування щодо Брекзиту з різних (національних, включно з Великобританією та міжнародних чи європейських) поглядів. Ліберальна преса також у більшості випадків зосереджувала увагу на політичних і соціальних вимірах та результатах референдуму у Великобританії, а не на його економічних наслідках. З іншого боку, можна було помітити, що консервативна преса демонструвала досить одностайну тенденцію до зосередження на ринково-економічних наслідках референдуму.

«Розлучення» Великобританії та ЄС має широкий резонанс не тільки серед європейських держав, а й за океаном теж. Можна узагальнити, що ситуація складається так, що нині в офіційній риторичі Великобританія, як і раніше, займає місце найсильнішого у військовому плані європейського союзника для США. Також варто зазначити, що американці все-таки потребують британського дипломатичного досвіду. Хоча саме спроби Лондона вести більш прагматичну політику викликають публічну критику з боку Білого дому, що спонукає Великобританію коригувати свій курс. Коли в Сполученому Королівстві виникла загроза скорочення військових витрат нижче 2% ВВП, американські політики та журналісти в один голос почали говорити про занепад «особливих англо-американських відносин». Неготовність Великобританії за рахунок своєї участі у військовій операції проти Сирії у 2013 р. легітимізувати дії США стала однією з причин відмови американського керівництва від інтервенції, але ця ситуація спричинила бурхливу критику і до тепер сприймається як втрата стратегічної впевненості.

Проте Сполучені Штати таки потребують військового та розвідувального потенціалу Великобританії, її дипломатії для можливості проєктування своєї сили у ключових регіонах світу, незважаючи на всі спекуляції окремих

американських політиків щодо скорочення могутності, впливовості Великобританії на політичній арені.

Щодо образу Великої Британії в американських масмедіа після проголошення результатів Брекзиту, то слід відзначити помітний скепсис та очевидне заперечення правильності та корисності цього процесу як для простих британців, британського бізнесу, зв'язків, статусу і положення, так і для Сполучених Штатів, партнерських відносин, спільної торгівлі.

Американське новинне видання CNN чітко відстежувало, аналізувало та транслювало для громадян США найважливіші моменти, пов'язані із «розлученням» Великобританії з Європейським Союзом. Різкі та критичні заголовки публікацій повною мірою відображали американське бачення стану справ в пост-Брекзиті Британії. Констатуємо, що переважна більшість матеріалів аналітичного характеру на цьому новинному каналі присвячена висвітленню критики Вестмінстера, Бориса Джонсона та його уряду через складну економічну ситуацію, що виникла після підписання нової торгової угоди з ЄС, першоджерелом якої, звичайно, є Брекзит.

Постколоніальні відносини Канади з Великобританією є центральним фактором сприйняття Канадою Європи та ЄС зокрема. Ось чому Брекзит може мати досить неоднозначний характер для відносин Канади та Європи. Хоча оцінювати вплив виходу Британії з ЄС на канадські відносини з цими обома політичними акторами поки рано. Однак можна припустити, що основний ризик перебуває в площині двох окремих конкурентних європейських відносин – ЄС-Європа та Великобританія-Європа, які базуються на власному наборі уявлень про ЄС та Великобританію.

Цей сценарій може спровокувати не лише внутрішньополітичний конфлікт у Канаді, але й підірвати довгострокову стабільність та передбачуваність відносин Канада-Європа.

Канада зацікавлена в підтримці тісного партнерства як з Великобританією, так і з ЄС після Брекзиту. Така співпраця, вірогідно, стане економічно та

політично вигідною для всіх сторін. Однак те, наскільки та як ефективно можна цього досягти, залежить не лише від Канади.

Аналіз громадської думки свідчить про те, що більшість канадців негативно сприймає Брекзит і вважають, що пріоритетними для Канади за нинішніх обставин є відносини з Європейським Союзом, а не з Великобританією, яка вирішила залишити Співтовариство. Однак існують чіткі відмінності у сприйнятті між прихильниками різних політичних партій, а отже, Брекзит має потенціал стати політично спірним питанням в межах Канади.

Загалом питання Брекзиту можна вважати, з одного боку, кризовим явищем в Європейському Союзі та проблемним аспектом відносин Великобританія-ЄС, а з іншого боку – вікном можливостей як для учасників Брекзиту, так і для третіх країн. Адже за розірванням старих політичних, економічних та культурних угод виникли нові, можливо, більш ефективні договори в торговельно-економічній, політичній та культурній сферах. А звільнені в Європейському Парламенті місця частково зарезервовані для майбутніх країн-членів ЄС, а тому шлях до Європейського Союзу, до якого так прагне Україна, залишається відкритим.

Ситуація в Україні є дуже складною, після повномасштабного вторгнення Росії, вона потребує підтримки з боку західних партнерів. Прагнення українського народу якомога швидше стати частиною європейської єдності стабільності та безпеки спонукало владу терміново подати заявку на вступ до Європейського Союзу за спеціальною прискореною процедурою, та невдовзі отримати статус кандидата в члени Європейського Союзу, що воістину стало переломним історичним моментом на євроінтеграційному шляху України. Від того як далі розвиватимуться події залежить майбутнє Європи та цілого світу.

ВИСНОВКИ

Здійснене дослідження Брекзиту в європейському медіадискурсі, його передумов, характеру та наслідків дає змогу зробити такі висновки.

Замисел про об'єднання Європи існував здавна, починаючи від створення Римської Імперії, що вважається першим прототипом єдиної Європи. Серед основних видів інтеграції виокремлюють економічну, політичну та військову. Економічна інтеграція зароджується всередині ХІХ ст., однак як досконалий процес, що пройшов всі етапи становлення, існує лише з другої половини ХХ ст. Термін «європейська економічна інтеграція» набув розповсюдження в політичній науці в кінці 40-50-х років попереднього століття. Цим поняттям послуговувався П. Гофман, який окреслював процес формування наднаціональних економічних співтовариств у Європі в Програмі економічної допомоги європейським державам після Другої світової війни («План Маршалла»). Саме в цей період інтеграційний процес на європейському континенті став початком формування сучасного Європейського Союзу, вважається найпродуктивнішим етапом європейської інтеграції. Процес об'єднання країн Європи неминуче сприяв розвитку великої кількості теоретичних та концептуальних течій, які намагалися обґрунтувати європейську інтеграцію з погляду різних аспектів.

Теоретичною базою дослідження засад європейських інтеграційних та дезінтеграційних процесів є низка теорій міжнародних відносин – політичний реалізм, політичний ідеалізм, марксизм та удосконалені їх різновиди – неореалізм, неолібералізм та неомарксизм. Найпоширенішими концепціями європейської інтеграції, які покладені в основу дисертаційного дослідження стали такі: федералізм, функціоналізм, нефункціоналізм, міжурядовий підхід (інтерговернменталізм). Оскільки євроінтеграційний процес швидко набирав обертів та глибше укорінювався в нові сфери діяльності держав, виникла потреба у дієвіших багаторівневих механізмах організації інтеграції в Європі та в можливості різних темпів інтегрування в певній сфері для різних країн. У той

самий час, у 70-80-х роках ХХ століття, почали формуватися та набувати широкого розповсюдження нові теоретико-концептуальні напрямки європейської інтеграції – «Europe à la carte» (секторальна, вибіркова інтеграція) чи концепція «Європейського меню», «Європа різних швидкостей» та «Змінних геометрій» («концентричних кіл», «сходиноквої» інтеграції). Безперечно, кожна з перелічених теоретичних концепцій зосереджує свою увагу на конкретному аспекті та розвиває своє бачення процесу європейської інтеграції. Саме тому, теоретична база інтеграційних процесів у Європі є віддзеркаленням поетапності, різносторонності, багат шаровості процесів інтеграції. Цим пояснюється той факт, що функціонування наднаціональних структур не може базуватися на ідеях, категоріях та структурі у «чистому» вигляді котрогось одного теоретико-концептуального підходу. Своєрідною особливістю названих теоретико-концептуальних підходів є відсутність всеосяжності форм, способів та методів інтеграції, яка відбувається за межами континентальної Європи. Така тенденція обґрунтовується спрямованістю та пристосуванням цих концепцій винятково на територію Європи.

По той бік інтеграційного процесу в Європі знаходиться процес дезінтеграції. Ці два процеси нерозривно пов'язані між собою. Навіть найстійкіший інтеграційний розвиток може похитнутись у випадку, коли дезінтеграційні тенденції займають домінуючу позицію. Дезінтеграція – це не тільки зворотній процес до інтеграції, але й поштовх для пошуку нової форми співпраці на регіональному просторі, вона здатна провокувати розвиток інтеграційного процесу в інших вимірах і формах. Євроскептична течія отримала чималу популярність та підтримку серед громадян та політичних партій післявоєнної Європи. Вивчення робіт провідних західних дослідників феномену євроскептицизму показує, що й досі не існує єдиного підходу до визначення цього поняття. Основними причинами розвитку євроскептичних тенденцій всередині Європейського Союзу вважається негативне ставлення держав-членів щодо економічної та соціальної політики ЄС. Це спровокувало відмову від утвердження спільної конституції, неоднозначне ставлення до валютної

інтеграції та запровадження спільної грошової одиниці, побоювання щодо поглиблення політичної інтеграції, що рівнозначно втраті значної частини національного суверенітету та розчинення національної ідентичності.

Шлях Великої Британії в європейські інтеграційні процеси завжди був звивистий та тернистий через багато важливих факторів, зокрема острівне географічне розташування, історичне минуле колоніальної супердержави, культурну концепцію «британства», тісні та міцні відносини з США, особливості політичної системи Британії та стилю управління в ЄС, заострення уваги на понятті національної ідентичності, потужний вплив ЗМІ та медіа на громадську думку. Специфічний вплив цих факторів став ключовим у формуванні унікального феномену британської моделі євроінтеграції та поведінки держави на світовій політичній арені. Ці фактори також засвідчували багатовекторність британської ідентичності, оскільки самі громадяни Сполученого Королівства воліють бачити свою приналежність як до британської нації, так до трансатлантичного союзу, а також до континентальної Європи. Доля політичного, економічного, соціального та культурного діалогу між Сполученим Королівством та Європою в ХХ столітті складалася дуже непросто. Хоча Британія завжди позиціонувала себе як частина Європи, проте при цьому неохоче брала участь у всіх інтеграційних проєктах континентальної Європи. Ми запропонували хронологію формування особливої позиції Великобританії у взаєминах з ЄЕС (згодом ЄС). Вона чітко транслює основні події, які стали ключовими у вибудовуванні відносин Британія-ЄС, та дає можливість простежити, як саме формувалась особлива позиція офіційного Лондона щодо поглиблення інтеграції всередині ЄС. Починаючи з того моменту, коли в 1973 році вона стала членом Європейського Економічного Співтовариства, були озвучені особливі умови щодо виконання Великобританією обов'язків повноправного члена організації, якими вона послуговувалася весь свій шлях в ролі країни-члена. Відтак, за весь час перебування в складі ЄЕС, а згодом ЄС, уряд Сполученого Королівства двічі анонсував проведення загальнонаціонального референдуму щодо членства держави в складі

Європейської Спільноти. Після двох років у складі ЄЕС у 1975 році відбувся перший референдум, проте за результатами голосування 67% британців вважали за краще залишитися в складі співтовариства. У 2016 році було проведено другий референдум, і тоді 52% громадян віддали свій голос за вихід Великої Британії зі складу ЄС. Це стало безпрецедентною подією в історії існування союзу, викликало неймовірний резонанс та занепокоєння, оскільки нова політична реальність торкнулася не тільки британців та країн-членів ЄС, а й змінила геополітичну ситуацію у всьому світі.

Дослідження передумов та причин дезінтеграційних тенденцій у медійному дискурсі Сполученого Королівства дає можливість стверджувати, що британський євроскептичний курс у зовнішній політиці та аналогічні настрої в середині суспільства мають глибоке та міцне коріння. Власне геополітичні цілі Сполученого Королівства завжди були пріоритетним завданням для всіх британських урядів. Цим можна пояснити економічні та ідеологічні розбіжності з континентальною Європою, а головне, негативне ставлення до перспективи існувати під владою наднаціональної структури, віддаючи частину свого національного суверенітету. Особлива позиція Великої Британії у відносинах з Євросоюзом, зрештою, стала причиною до однозначної відмови від спільної валюти «євро» та небажання стати учасником Єврозони. Пізніше проявом антиінтеграційного вектору зовнішньої політики стало засудження Конституції ЄС, аргументуючи свою позицію недемократичністю запровадження Основного Закону Євросоюзу, оскільки британці не розділяли наміри поглиблення політичної інтеграції всередині об'єднання. Сукупність цих чинників тільки підсилили зростання євроскептицизму в Сполученому Королівстві, що призвело до Брекзиту.

Нині важливість будь-якої події, зокрема й соціально-політичного характеру, визначається значимістю, що йому надають засоби масової комунікації. Вивчивши витоки, суть, природу та причини антиєвропейського вектору у Великобританії варто зазначити, ЗМІ відіграють провідну роль у формуванні образу країни, що багато в чому визначають ставлення до неї інших

учасників міжнародних політичних та економічних відносин. Великобританія має надзвичайно потужну та євроскептичну популярну пресу, яка стала рупором під час висвітлення подій довкола Брекзиту. Це відіграло ключову роль, враховуючи, що ЗМІ є основним джерелом інформації для британців. Порівняно з іншими країнами-учасницями Євросоюзу, національна преса Великобританії має серйозний вплив на формування громадської думки своїх громадян. Основна британська популярна преса сконцентрована в руках кількох медіамагнатів, серед них Руперт Мердок («The Sun» і «The Times»), Річард Десмонд («Daily Express», «The Star», «Sunday Express», «Daily Star» та ін.), брати Девід і Фредерік Барклай («The Daily Telegraph»). Встановлено, що ЗМІ нав'язують своїм журналістам жорстку євроскептичну лінію, і на них припадає близько 75% проданих щоденних газет. Дослідження показало, що в євроскептичному медійному дискурсі можна виокремити два основні виміри. Перший з них репрезентує Євросоюз як державне утворення, з яким Великобританія вступає у двосторонні відносини. Інший – зображує ЄС як майданчик для переговорів, на якому інтереси Сполученого Королівства протиставляються інтересам інших держав-членів, насамперед Німеччини та Франції. Основними компонентами цих вимірів є вкорінені теми виокремлення та відсторонення від загрози захоплення могутніми зовнішніми силами. З цього і випливає позиціонування британського уряду, роль якого полягає в захисті національних інтересів шляхом уникнення або відкладання будь-якої подальшої інтеграції.

У результаті аналізу особливостей медійного супроводу референдуму про вихід Британії з ЄС ми довели, що ЗМІ та медіа брали дуже активну участь у висвітленні подій Брекзиту і це, безумовно, вплинуло на результати голосування. Дослідження британської національної, популярної, періодичної та таблоїдної преси («The Independent», «The Guardian», «Daily Mail», «The Sun», «Daily Telegraph», «Daily Express», «Daily Mirror», «Mail on Sunday», «Financial Times», «The Independent», «The Economist») показало, що тема Брекзиту стала зразком майстерної маніпуляції фактами і цифрами, ефективного продукування і поширення «вірусної інформації» в суспільну думку Великобританії. Медійний

компонент конкурентних кампаній «Leave» та «Remain» засвідчив новий щабель результативності такого роду кампаній, завдяки застосуванню одразу всіх видів масмедіа (від друкованої преси до новинних інтернет-ЗМІ та соціальних мереж). Соціальні медіа стали ефективним інструментом у протистоянні конкурентних таборів під час проведення про-Брекзит та анти-Брекзит кампаній. Соціальні мережі як джерело новин про референдум використовувалися приблизно 35% громадян Великобританії. Основними майданчиками стали Facebook, Twitter, YouTube. Характерними особливостями медійного супроводу Брекзиту стали загальна вульгаризація, таблоїдизація, відверта маніпуляція та перекручування фактів в медійних повідомленнях. Це спричинило спрощення політичного процесу до рівня шоу, нарощення розбрату в британському суспільстві, які разом спрацювали на збільшення прихильників виходу країни зі складу Євросоюзу. Перемога кампанії «Leave» визначається не тільки ефективністю та масштабністю задіяних інструментів впливу, а й тим, що значна частина суспільства вже була підготовлена сприймати євроскептичний вектор завдяки тому, що масмедіа працювали в цьому напрямку ще задовго до початку кампанії Брекзиту. Побудована стратегія навколо заздалегідь встановлених, щемливих актуальних для британців питань національного суверенітету, ідентичності та імміграції стала ключем до успіху, оскільки їхні аргументи сприймалися британцями винятково позитивно.

Результати референдуму, хоча і з мінімальною різницею, але все-таки були прогнозованими, проте британське суспільство виявилось не готовим приймати нову політичну реальність і не до кінця усвідомлювало наслідки, які спричинить Брекзит. Відтак дебати навколо переосмислення правильності свого вибору щодо виходу з ЄС стосувалися значної частки громадян Сполученого Королівства. Відомості соціологічних опитувань провідних мозкових центрів, аналітичних організацій (YouGov, British Election Study, British Social Attitudes Survey, Deltapoll, Kantar, NatCen Social Research, Savanta ComRes, Opinium) свідчать про те, що лєвова частка виборців, які віддали свій голос за «Leave» кампанію та вихід Британії з ЄС, сьогодні не змінили свою позицію та знову б

проголосували аналогічно, як і в 2016 році. За тим самим принципом ситуація складається і з тими британцями, які хотіли аби Сполучене Королівство продовжило залишатись державою-членом ЄС. Однак варто зазначити, що таки існує частина суспільства, які змінила свою думку і тепер підтримує колишніх опонентів. Проте такі зміни є мінімальними з обох боків, тому в кінцевому результаті ситуація залишається такою самою, як і була в 2016 році. Утім, питання позитивного результату Брекзит сьогодні, у випадку реалізації другого референдуму, усе ще залишається відкритим. Визначено, що такі сумніви породжують не лише коливання у відсотковому співвідношенні в обох таборах (ті, хто «за» і ті, хто «проти» виходу з ЄС), а й те, що згідно з даними сучасних опитувань, та категорія британців, які не брали участі в голосуванні 2016 року більшою мірою схиляються до підтримки «Remain», аніж «Leave». Саме тому існує великий потенціал для продовження дебатів довкола Брекзиту.

Європейська спільнота бурхливо реагувала на рішення британців покинути Євросоюз. Після оголошення підсумків референдуму медійний та владний дискурси в рамках європейського простору зазнали суттєвих змістовних змін. Увага цільової аудиторії почала акцентуватися на традиційному історичному конфлікті «континенту» та «островів», низькому ступеню задіяності Великобританії до європейської політики в період її членства в ЄС, декларованому небажанні брати участь у вирішенні загальноєвропейських економічних проблем. Дослідження провідних ЗМІ та преси країн-учасниць Європейського Союзу (серед яких австрійські, німецькі, польські, угорські, французькі, італійські, грецькі, ірландські та шведські видання) показало, що серед того сегменту європейських ЗМІ, який висловив чітку позицію щодо Брекзиту, менше 10% транслиували новини про референдум та подальший розвиток подій після нього в позитивному ключі, а 74% представників європейських ЗМІ зайняли негативну позицію щодо рішення Британії та активно критикували її за це. Умовно можна виокремити три сфери сприйняття виходу Великобританії з Європейського Союзу: ідентичність (вплив Брекзиту на національну та європейську ідентичність у різних національних умовах);

розуміння геополітичної реальності після Брекзиту; глобальна економіка (вплив Брекзиту на природу глобального економічного порядку). Встановлено, що більшість видань всередині ЄС транслює відсутність занепокоєння щодо впливу Брекзиту на національні інтереси власної країни, зосереджуючи свою увагу на темах торгівлі та економічних наслідках виходу Великої Британії з ЄС. Медійний дискурс в європейському публічному просторі представлений на європейських національних медіамайданчиках, визначається як поточна криза з перспективою глобальних масштабів. Більша частка повідомлень європейських ЗМІ щодо Брекзиту (59%) акцентувала увагу на проблемах та викликах, з якими зіткнеться Сполучене Королівство, а не на тому, що означає вихід Британії з Європейського Союзу для кожної з його країн-учасниць.

Відлуння події історичного рівня – виходу Великобританії з ЄС дісталось і до давніх заокеанських партнерів англосаксонського світу – Сполучених Штатів Америки та Канади. Голосування Великобританії за вихід з Європейського Союзу поставило Сполучені Штати перед загрозою втрати впливу, сили та згуртованості як їхнього найближчого історичного союзника, так і 70-річне трансатлантичне партнерство, яке було основою миру та процвітання Заходу. Брекзит створив нові клопоти для офіційного Вашингтона, хоча американські лідери задекларували повагу до рішення британських виборців і пообіцяли підтримувати союзника англо-американські «особливі відносини» Британії та Європейського Союзу в новому його складі, доки обидва партнери завершать «розлучення». Але стурбованість щодо нової геополітичної невизначеності зростала в кулуарах американського уряду, оскільки ЄС останнім часом був життєво важливим для американських зовнішньополітичних ініціатив, з врахуванням прагнення ядерної угоди з Іраном і спроби покарати Росію за її вторгнення в Україну. Британія втратила статус так званого «голосу США в Євросоюзі», і тепер важко прогнозувати, яке місце Туманний Альбїон займатиме у трансатлантичному партнерстві після Брекзиту, враховуючи зростання непорозуміння між споконвічними партнерами. Ця модель стосунків тільки починає адаптуватись до нової політичної ситуації, трансформуватись, набувати

нових сенсів і форм. Однак на фоні потреби Великобританії знаходити рівновагу між атлантичним та європейським напрямками політики, вибудувати та впроваджувати новий зовнішньополітичний курс, говорити про втрату міці та значення англо-американських «особливих відносин» для обох сторін поки не приходить.

Медійний дискурс довкола проблеми Брекзиту в США зайняв винятково важливу ланку, зважаючи на усталену традицію зосередження новинного контенту в основному довкола внутрішньо-політичної та соціально-економічної ситуації всередині Сполучених Штатів. Для американських медіа під час подій Брекзиту характерним є поділ британців та європейців у рамках визначення культурно-цивілізаційної приналежності. Увага цільової аудиторії акцентується на загальному історичному минулому США та Великої Британії, єдиному цивілізаційному коді, відмінному від континентально-європейського за рахунок загальної приналежності до англо-саксонської традиції. Повернення британським суспільством «суверенності» та відновлення «незалежності» в американських медіа, насамперед – республіканських (CNN), сприймається позитивно. Водночас більшість матеріалів аналітичного характеру на цьому новинному каналі присвячено висвітленню критики офіційного Лондона, хаотичності процесу домовленостей з ЄС, постаті прем'єр-міністра Б. Джонсона та його уряду через складну економічну ситуацію, що виникла вже після підписання нової торгової угоди з ЄС.

Тісні стосунки з Європою та Сполученим Королівством давно стали консенсусним принципом зовнішньої політики Канади, яка підтримує європейську інтеграцію з 1970-х років. Вихід Великобританії з Європейського Союзу загрожує порушити цей консенсус. У той час як ліберальний прем'єр-міністр Джастін Трюдо постійно негативно оцінює Брекзит, лідери консерваторів Ендрю Шир і Ерін О'Тул позитивно оцінюють вихід Великобританії з ЄС. Аналіз канадського медіапростору, позиції уряду, опозиції, політичної еліти та громадськості щодо виходу Великої Британії зі складу ЄС показало значну міру відповідності між позиціями, висловленими в партійному

дискурсі, та уподобаннями населення Канади. Це підвищує ймовірність того, що різниця між двома моделями трансатлантичних відносин (євросферою та англосферою), може стати новою лінією розлому в зовнішній політиці Канади. Ми вважаємо, що Брекзит став причиною підвищення градусу політизації відносин між Канадою та Європою в канадському політичному дискурсі, чітко окреслюються лінії розлому між традиційно багатосторонніми лібералами та консерваторами, орієнтованими на Великобританію. Це може стати причиною появи двох різнонаправлених векторів щодо трансатлантичних відносин, кожен з яких базується на власному образі Євросоюзу, чий відносний вплив на державну політику залежить від короткострокових політичних факторів. Дослідження громадської думки свідчить про те, що більшість канадців негативно сприймає Брекзит і вважають за нинішніх обставин пріоритетним зовнішньо-політичним курсом розвиток двосторонніх відносин з Європейським Союзом, а не зі Сполученим Королівством, яке вирішило вийти зі складу ЄС. Водночас слід сказати, про наявність чітких відмінностей у сприйнятті між прихильниками різних політичних партій, а отже, Брекзит має потенціал стати політично спірним питанням в межах Канади.

Отже, Брекзит став тим механізмом, що порушив спокій, сталість і розміреність старої Європи, запустив процес трансформації у всіх ключових сферах діяльності не тільки у Великобританії та країнах-членах ЄС, а й далеко за океаном. Потреба пошуку нових дієвіших форм взаємодії в політичній, безпековій, соціально-економічній площині активізувала процес творення нової, досконалішої Європи. Події такого масштабу однозначно викликають низку труднощів, складних рішень та негативних наслідків у найважливіших сферах життя держав, які певний час дошкулятимуть і можливо навіть спричинять регрес у конкретних галузях. Проте водночас такі події як Брекзит є локомотивом розвитку та вдосконалення, майданчиком для нових звершень і успіхів, починаючи від суспільної площини окремої держави та завершуючи новою геополітичною структурою сучасного світу. Тому, говорячи про Брекзит у контексті євроінтеграційного курсу України, визначено, що вихід Британії з ЄС

не стане тим фактором, який зведе нанівець багаторічні намагання українського уряду. Автором визначено, чим Брекзит міг обернутися для України, та окреслити ті наслідки, з якими могла стикнутися Українська держава. По-перше, за умови виходу Великобританії зі складу ЄС, а отже, із керівних органів ЄС, Україна втратить ту підтримку від ЄС, яку надавали британські партнери, у рамках спільних ініціатив країн ЄС. Брекзит може більше вплинути не стільки на двосторонні відносини Україна-Великобританія, скільки на стосунки Києва з Брюсселем.

Активна підтримка Великою Британією України в умовах повномасштабного вторгнення росії свідчить, що зовнішньополітичні пріоритети британців після виходу з ЄС набули нового значення, звільнили британців від погодження своєї позиції з іншими партнерами по ЄС. Британія зайняла передову позицію у підтримці України чим розпочала процес конструювання нової геополітичної конфігурації в Європі. Можемо припустити, що євроінтеграційний курс України розвиватиметься паралельно з поглибленням особливих відносин у вісі Велика Британія, Польща, держави Прибалтики.

Друге питання стосується торгових відносин. Після британського «розлучення» з ЄС деякий час існувала невизначеність щодо того, як далі відбуватимуться британсько-українські торговельні відносини. Проте в жовтні 2020 року сторони підписали Угоду про вільну торгівлю, після чого її ратифікував український парламент. Згідно документу, після 3-річного перехідного періоду, з 2023 року український експорт мав бути звільнений від мит з боку Сполученого Королівства. Сьогодні на фоні російської агресії та повномасштабної війни в Україні Велика Британія скасувала всі мита та обмеження на український експорт відповідно до Угоди про вільну торгівлю, яка мала повноцінно запрацювати для України аж з наступного року. Такий розвиток подій однозначно дає значну вигоду для української економіки, яка нині знаходиться в надважкому становищі. Ще одним важливим аспектом, який нависав над перспективою інтеграційних намірів України після Брекзиту була зміна розкладу сил у Раді ЄС, зміна балансу на користь держав, які неохоче

підтримували надання Україні чіткої перспективи членства у ЄС. Проте Україна 23 червня 2022 року таки отримала статус кандидата в члени Євросоюзу, що стало переломним моментом на євроінтеграційному шляху нашої держави.

Чимало дослідників говорять про те, що ідея консолідації Європи в нинішньому форматі втрачає свою силу, що Брекзит сколихнув нову хвилю євроскептицизму в Європі, сумнівів щодо міцності самого ЄС на фоні кризових явищ у Європі (наприклад, міграційна криза, уповільнення економічного зростання країн Єврозони, загострення боргової кризи південноєвропейських країн, бюрократизм, побоювання подальшої централізації ЄС) та політичної кризи Євросоюзу. Через це ми вважаємо, що методи та стратегія співпраці Сполученого Королівства в європейській інтеграції не є прикладом для наслідування Україною, оскільки існує принципова різниця між метою, яка постає перед цими обома державами. Великобританія прагнула виходу зі складу ЄС на рівних правах, а Україна спрямувала свій зовнішньополітичний курс на досягнення рівноправного членства. Британська модель євроінтеграції насамперед показує, яких помилок варто уникати при переговорах чи співпраці з ЄС. Очевидно, що Брекзит, створює для України низку невизначеностей і ризиків, Українська держава має унікальний шанс конвертувати їх у безсумнівні вигоди. Такою ціною здобувається досвід пошуку власного місця у Європейській спільноті. На тлі нападу росії та підтримки країнами ЄС України маємо унікальний шанс інтерпретувати британський досвід євроінтеграції на українські реалії задля побудови для нашого європейського майбутнього.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авраменко, Максим. 2010. «Аналіз концептуальних положень міжурядового підходу до європейської інтеграції». *Віче* 12: 2–4.
2. Арбатова, Надежда, Владимир Гутник, Ефим Хесин, Юрий Юданов ред. 2003. *Расширение ЕС на восток: предпосылки, проблемы, последствия*: Москва: Наука.
3. Артџомова, Євгенія. 2014. «Євроскептицизм у сучасному геополітичному дискурсі Європейського Союзу». Дис. канд. політ. наук, Дніпропетровський національний університет ім. Олеся Гончара.
4. Артџомова, Євгенія. 2014. «Євроскептицизм у сучасному геополітичному дискурсі Європейського Союзу». Автореф. дис. канд. політ. наук. Дніпропетровський національний. університет ім. Олеся Гончара.
5. Бондаренко, Віктор та Федір Ващук. ред. 2011. *Філософія інтеграції*: Ужгород: ЗакДУ.
6. Брензович, Катерина. 2016. «Роль Великобританії у політичній та економічній інтеграції Європейського Союзу». *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство* 10(1): 55-58. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuumevcg_2016_10\(1\)_14](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuumevcg_2016_10(1)_14).
7. Бурдяк, Віра. 2019. «The Impact of European Integration Development on Media Transformation in the Republic of Bulgaria». *Медіафорум* 7 (Грудень), 47-62. URL: <https://doi.org/10.31861/mediaforum.2019.7.47-62>.
8. Валлерстайн, Иммануил. 2003. *Конец знакомого мира. Социология XXI века*. Москва: Логос.
9. Верховна Рада України. 1993. Про Основні напрями зовнішньої політики України. № 3360-ХІІ, Лютий, 7.
10. Верховна Рада України. 2015. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з

атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. Угоду ратифіковано із заявою Законом № 1678-VII, Вересень 16, 2014.

11. Верховна Рада України. 2020. Угода про політичне співробітництво, вільну торгівлю і стратегічне партнерство між Україною та Сполученим Королівством Великої Британії і Північної Ірландії. Угоду ратифіковано Законом № 1100-IX від 16.12.2020 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/826_001-20#Text

12. Газета.ua. 2020. «Черчилль хотів створити «Сполучені Штати Європи». Дата звернення листопад 15, 2020. URL: https://gazeta.ua/ru/articles/worldlife/_cerchill-hotel-sozdat-soedinennyye-statyyevropy/985054

13. Гісса, Олександра. 2017. «Євроскептицизм та його вплив на зовнішню політику України: витоки, характер, прогнози». Дис. канд. політ. наук, Чернівцький національний університет ім. Юрія Федьковича.

14. Гісса-Іванович Олександра, Яна Кибіч. 2020. «Брекзит: наслідки і перспективи в контексті побудови нових відносин Британія-Україна-ЄС». *Медіафорум: аналітика, прогнози, інформаційний менеджмент* 8: 47-61. Чернівці: Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича.

15. Грицяк, Ігор. 2006. *Європейське управління: теоретико-методологічні засади*. Київ: К.І.С.

16. Грицяк, Ігор. 2009. «Основні концепції диференційованої європейської інтеграції». *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України* 2: 200-10 URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadu_2009_2_26.

17. Грубінко, Андрій. 2016. «Роль Великої Британії у процесах європейської політичної інтеграції у повоєнний період (1945 – 1956 рр.)» *Європейські історичні студії* 3: 6-19. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eis_2016_3_3.

18. Грубінко, Андрій. 2017. «Участь Великої Британії в спільній зовнішній політиці і політиці безпеки ЄС у контексті процесу Brexit».

Юридичний науковий електронний журнал 3:10-13. URL:
<http://dspace.wunu.edu.ua/handle/316497/21440>

19. Грубінко, Андрій. 2018. «Участь Великої Британії у процесі становлення і розвитку Спільної зовнішньої політики і політики безпеки Європейського Союзу (1990 – 2016 рр.)»: дис. д. і. н. Інститут історії України Національної академії наук України, Державний вищий навчальний заклад «Ужгородський національний університет».

20. Денисов, Сергій. 2018. «Спроба Британії створити альтернативу ЄС закінчилася поразкою: цікаві факти з історії відносин Лондона і континенту». *НВ*. Листопад 25. Доступ: Травень 14, 2019 URL:
<https://nv.ua/ukr/world/geopolitics/dolenosnij-referendum-tsikavi-fakti-z-istoriji-vidnosin-britaniji-ta-jes-154888.html>

21. Європейська асоціація вільної торгівлі. 1960. *Конвенція про заснування Європейської асоціації вільної торгівлі (ЄАВТ)*. 4 січня 1960. Стокгольм.

22. Європейське співтовариство з вугілля та сталі. 1951. *Договір про заснування Європейського об'єднанню вугілля та сталі ЄСВС*. 994_026. Квітень 18, 1951.

23. Заворітня, Галина та Тарас Качка пер. Геннадій Друзенко заг. ред. 2008. *Конституція для Європи. Конституційні акти Європейського Союзу*. Київ: Юстініан.

24. Зануда, Анастасія. 2020. «Брекзит: що змінить вихід Британії з ЄС для України». *BBC News Україна*. Січень 31. Доступ: Квітень 10, 2022. URL:
<https://www.bbc.com/ukrainian/features-51279456>

25. Зидентоп, Ларри. *Демократія в Європе*. 2001. Пер., ред. Иноземцев, Владислав. Москва: Логос.

26. Interfax-Україна. 2016. «Brexit може вплинути на терміни скасування ЄС віз для українців, але це не привід опускати руки». *Interfax-Україна*. Червень 24. Доступ: Квітень 10, 2022. URL:
<https://ua.interfax.com.ua/news/general/352365.html>

27. Качка, Тарас. 2020. «Володимир Зеленський підписав угоду про політичне співробітництво, вільну торгівлю та партнерство між Україною та Сполученим Королівством Великобританії і Північної Ірландії...». Жовтень 8, 2020. URL: https://m.facebook.com/story.php?story_fbid=2789254584733930&id=100009482460255
28. Кибіч, Яна. 2019. «Особливості британського підходу до процесу європейської інтеграції». *Історико-політичні проблеми сучасного світу* 40: 58-66. DOI:10.31861/mhpi2019.40.58-66
29. Кибіч, Яна. 2022. «Позиція Канади щодо нової ролі Сполученого Королівства в Європі». *Науково-теоретичний альманах «Грані»* 25 (3): 73-81 Дніпро: Дніпровський нац. ун-т імені Олеся Гончара. DOI: <https://doi.org/10.15421/172241>
30. Кіш, Єва. 2004. «Пошуки теоретичних моделей європейської інтеграції». *Політичний менеджмент* 6: 103 – 114. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/PoMe_2004_6_12
31. Кононенко Сергій. 1996. «Центральна і Східна Європа в системі сучасної зовнішньої політики Канади». Дис. канд. політ. наук. Інститут світової економіки і міжнародних відносин (Київ)
32. Копійка, Валерій. 2002. *Розширення Європейського Союзу. Теорія і практика інтеграційного процесу*. Київ: ВПЦ «Київський університет».
33. Круглашов, Анатолій та Герман Марін. 2013. «Сучасні теоретичні інтерпретації євроінтеграційних процесів постсоціалістичних суспільств». *Політологічні та соціологічні студії* 12:15-29. Чернівці: Букрек
34. Круглашов, Анатолій. 2016. «Україна – ЄС: труднощі діалогу». *Політологічні та соціологічні студії* 4: 303-321, Чернівці: Прут
35. Крушинський, Вадим. 2007. «Концепції багаторівневої інтеграції європейської інтеграції як фактор реалізації «особливої» позиції Великої Британії» *Серія Видатні постаті Київського національного університету*. 242-61. Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет».

36. Кухалейшвілі, Георгій. 2020. «Наслідки Брекзиту: Які виклики чекають на Велику Британію після виходу з ЄС». *112 Канал*. Доступ: Грудень 28, 2021. URL: <https://ua.112.ua/statji/velykobrytaniia-vykhodyt-z-yes-shcho-chekaie-na-london-briussel-i-kyiv-pislia-brekzit-523916.html>
37. Лепешков, Юрий. 2001. «Межгосударственная интеграция в рамках Европейского Союза: некоторые вопросы теории». *Белорусский журнал международного права и международных отношений* 1: 1–9. URL: <http://evolutio.info/ru/journal-menu/2001-1/2001-1-lepeshkov>
38. Мушак, Наталія. 2015. «Концептуальні засади європейської інтеграції у сфері транскордонного співробітництва». *Віче* 10. URL: <https://veche.kiev.ua/journal/4733/>
39. Мюллерсон, Рейн. 1982. *Соотношение международного и национального права*. Москва: Международные отношения.
40. Неприцька, Тетяна. 2017. «Вплив виходу Великої Британії з ЄС на інтеграційні процеси в Європі». *Збірник наукових праць професорсько-викладацького складу ДонНУ імені Василя Стуса за 2015-2016 рр.*, Травень 15-18.
41. Нечаюк, Інна. 2013. «Євроскептицизм у процесі європейської інтеграції (друга половина ХХ - початок ХХІ ст.)». Автореф. дис. канд. іст. наук. Дипломатична академія України при Міністерстві закордонних справ України.
42. Нечаєва-Юрійчук, Наталія та Василь Карпо. 2019. «Інформаційна складова дезінтеграційних процесів в Іспанії та у Великій Британії: порівняльні аспекти». *Медіафорум* 7 (Грудень), 142-54. URL: <https://doi.org/10.31861/mediaforum.2019.7.142-154>.
43. Осташ Н.І. 2009. Канадсько-американські відносини у сферах безпеки та оборони. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право: збірник наукових праць* 4: 22–27. URL: <http://www.socio-journal.kpi.kiev.ua/archive/2009/4/3.pdf>

44. Попко В. Є. 2016. «Юридичний зміст «Брекзїт» та його перспективи для України». *Міжнародне право* 5: 201–204. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2016_5%282%29_36
45. Порошенко, Петро. 2016. «Шкода, але «нам своє робить»» Facebook. June 24, 2016. URL: <https://www.facebook.com/petroporoshenko/photos/a.474415552692842.107374182.8.474409562693441/800953946705666/?type=3&theater>
46. Посельський, Володимир. 2002. *Європейський Союз: інституційні основи європейської інтеграції*. Київ: Смолоскип.
47. Президент України. 1998. Про затвердження Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу. № 615, Червень, 11.
48. Президент України. 2000. Про Програму інтеграції України до Європейського Союзу. № 1072, Вересень, 14.
49. Ротар, Наталія. 2020. «Особливості позиціонування зовнішньополітичних пріоритетів Європейського Союзу». *Історико-політичні проблеми сучасного світу* 41:146-56. URL: <https://doi.org/10.31861/mhpi2020.41.146-156>.
50. Ротар, Наталія. 2021. «Формування політики захисту електоральної моделі політичної участі від дезінформаційних впливів (на прикладі політики Європейського Союзу)». *Історико-політичні проблеми сучасного світу* 43:179-93. URL: <https://doi.org/10.31861/mhpi2021.43.179-193>.
51. Саєнко, Яна. 2016. «Прокляття референдумів: чим загрожує Україні вихід Британії з ЄС?». *Європейська правда*, Травень 10. Доступ: Січень 15, 2022. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2016/05/10/7048970/>
52. Соколов, Борис. 2020. «Брекзїт для Євросоюзу: зміцнення або ослаблення?». *День*. Доступ: Грудень 28, 2021. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/blog/polityka/brekzit-dlya-yevrosoyuzu-zmicnennya-abo-oslablennya>

53. Сокур, Олена. 2015. «Європейська інтеграція: теоретичні засади та еволюція поглядів». *Актуальні проблеми політики* 55: 50-58. URL: <https://doi.org/10.32837/app.v55i0.148>
54. Співак, Інна. 2016. «Brexit: поточна ситуація та очікування». *Міжнародні економічні відносини і світове господарство* 9: 141–45.
55. Українська правда. 2016. «Клімкін: Brexit може затримати «безвіз» для України лише на місяць». Червень 24. Доступ: Квітень 10, 2022. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2016/06/26/7112971/>
56. Укрінформ. 2020. «ЄС після Brexit: лідери Євросоюзу зробили заяву». Січень 31. Доступ: Грудень 28, 2021. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/2867005-es-pisla-brexit-lideri-evrosouzu-zrobili-zaavu.html>
57. Фісанов, Володимир. 2010. «Євроскептицизм: ідеї та політика». *Буковинський вісник державної служби та місцевого самоврядування* 2: 38-41.
58. Чевичалова, Жанна. 2016. «Британська сецесія: черговий крок у непростих стосунках ЄС і Великої Британії». *Європейська інтеграція в контексті сучасної геополітики: зб. наук. ст. за матеріалами наук. конф., Харків, Травень 24.*
59. Черченко, Ігор. 2004. «Конституційно-правовий механізм зовнішніх відносин Канади». Дис. канд. юрид. наук. НАН України, Інститут держави і права ім. В.М.Корецького.
60. Шаров, Олександр. 2019. «Brexit: «плюси» та «мінуси» для глобальної геоeкономіки». *Міжнародна наукова конференція «Геоeкономічні виклики для країн G7»*. Київ, Інститут економіки та прогнозування. Жовтень 3.
61. Шуляк, Антоніна. 2020. «Детермінанти виходу Британії з ЄС». *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки* 2 (406):217-222. URL: https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/22688/1/%d0%9d%d0%92_%d0%9c%d0%92_2020_2.pdf

62. Якимчук Марина, Сидорук Тетяна. 2022. «Вплив британського євроскептицизму на євроінтеграційні процеси після Брекзиту». *Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії* 2 (13):102-115. URL: <https://relint.vnu.edu.ua/index.php/relint/article/view/262>
63. Яковенко, Наталія. 2012. «Особливі відносини» як визначальний фактор Британської ролі в Північноатлантичному Альянсі». *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 111(1): 12-23. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apmv_2012_111%281%29_4
64. Яковюк, Іван. 2013. *Правові основи інтеграції до ЄС: загальнотеоретичний аналіз*. Харків: Право.
65. Ambroziak, Adam A. 2016. «Kryzys lizbońskiej UE». *Nasz Dziennik*. Czerwiec 28. Access: August 25, 2021. URL: <https://wp.naszdziennik.pl/2016-06-28/244101,kryzys-lizbonskiej-ue.html>
66. Anon. 2014. *Standard Eurobarometer 79 (v1.00)*. 2014. [Data set]. European Commission: Directorate-General for Communication. URL: http://data.europa.eu/88u/dataset/S1120_79_3_STD79
67. Archick, Kristin. 2017. «CRS Report R44249. The European Union: Current challenges and future prospects». *Congressional Research Service*. February 27. Access: August 30, 2021. URL: <http://projects.mcrit.com/foresightlibrary/attachments/article/1231/R44249.pdf>
68. Aron, Raymond. 1966. *Peace and war: a theory of international relations*. Translated by Richard Howard and Annette Baker Fox. London: Weidenfeld and Nicolson.
69. Asthana, Anushka, Rowena Mason. 2016. «Barack Obama: Brexit would put UK 'back of the queue' for trade talks». *The Guardian*. April 24. Access: August 30, 2021. URL: <https://www.theguardian.com/politics/2016/apr/22/barack-obama-brexit-uk-back-of-queue-for-trade-talks>
70. Baev, Pavel K. 2016. «Russia's 'Pivot' to China Is Reduced to High-Level Bonhomie». *Eurasia Daily Monitor*, 13 (115). URL:

<https://jamestown.org/program/russias-pivot-to-china-is-reduced-to-high-level-bonhomie/>

71. Basu, Zachary. 2022. «EU to purchase and deliver weapons to Ukraine in historic first». *Axios*. February 28. URL: <https://www.axios.com/eu-weapons-ukraine-russia-invasion-331bfcbc-5193-47b0-8afb-03f194d95619.html>

72. Baun, Michael J. 1996. «An Imperfect Union: The Maastricht Treaty and The New Politics of European Integration». *The New Europe Interdisciplinary Perspectives*. (1st ed.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780429494185>

73. BBC news. 2016. «Barack Obama says Brexit would leave UK at the 'back of the queue' on trade». *BBC news*. April 22. Access: December 17, 2021. URL: <https://www.bbc.com/news/uk-36115138>

74. BBC. 2017. «Theresa May in Canada for post-Brexit trade talks». *BBC News*. September 18. Access: December 17, 2021. URL: <https://www.bbc.com/news/uk-politics-41301926>

75. Bednarz, Ewa. 2020. «Brexit: na co polski przedsiębiorca powinien być gotowy». *Rzeczpospolita*. Luty 10. Access: August 25, 2021. URL: <https://pieniadze.rp.pl/finanse-firmy/art17459101-brexit-na-co-polski-przedsiębiorca-powinien-byc-gotowy>

76. Beech, Matt. 2011. «British Conservatism and Foreign Policy: Traditions and Ideas Shaping Cameron's Global View». *The British Journal of Politics and International Relations* 13, no. 3: 348–63. <https://doi.org/10.1111/j.1467-856X.2010.00445.x>.

77. Berry, Mike. 2016. «Understanding the role of the mass media in the EU Referendum». *EU Referendum Analysis 2016: Media, Voters and the Campaign* edited by Jackson, Daniel, Einar Thorsen, Dominic Wring. Poole: The Centre for the Study of Journalism, Culture and Community URL: <http://www.referendumanalysis.eu/eu-referendum-analysis-2016/section-1-context/understanding-the-role-of-the-mass-media-in-the-eu-referendum>

78. Beutelsbacher, Stefan, Nando Sommerfeldt, Holger Zschäpitz. 2016. «Ein Brexit kostet jeden Deutschen 12.884 Euro». *Die Welt*. Juni 23. Access: August 20,

2021. URL: https://www.welt.de/print/die_welt/finanzen/article156476810/Ein-Brexit-kostet-jeden-Deutschen-12-884-Euro.html

79. Bielecki, Jędrzej. 2020. «Brexitów może być więcej». *Rzeczpospolita*. January 30. Access: August 25, 2021. URL: <https://www.rp.pl/Komentarze/301309887-Jedrzej-Bielecki-Brexitow-moze-bycwiecej.html>

80. Bielecki, Tomasz, Maciej Czarnecki. 2016. «Brexit. Wszystko, co trzeba o nim wiedzieć». *Gazeta Wyborcza*. Czerwiec 23. Access: August 25, 2021. URL: <https://wyborcza.pl/7,75399,20287372,brexit-wszystko-co-trzeba-o-nim-wiedziec.html>

81. Bilous, Anna. 2017. «Brexit: The View from Ukraine». *E-International Relations*. June 16, 2017. URL: <https://www.e-ir.info/2017/06/16/Brexit-the-view-from-ukraine/>

82. Biscop, Sven. 2012. «The UK and European defence: leading or leaving». *International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944-)* 88, no. 6: 1297–1313. DOI: <http://www.jstor.org/stable/23324915>.

83. Blair, Tony. 1996. *New Britain. My Vision of a Young Country*. London: Fourth Estate.

84. Blanchfield, Mike. 2020. «Canada not rushing to post Brexit deal with Britain, as business says keep calm». *The Canadian Press*. January 31, 2020. Access: December 17, 2021. URL: <https://www.theglobeandmail.com/politics/article-canada-not-rushing-to-post-brexit-deal-with-britain-as-business-urges/>

85. Blockmans, Steven. 2022. «Why the Ukraine crisis should push the UK and EU into a tighter embrace on security policy». *Centre for European Policy Studies (CEPS)*. February 18. URL: <https://www.ceps.eu/ceps-publications/why-the-ukraine-crisis-should-push-the-uk-and-eu-into-a-tighter-embrace-on-security-policy/>

86. Blome, Nikolaus. 2020. «Der Brexit und die Konservativen. Wut statt Wehmut». *Spiegel Politic*. December 28. Access: August 20, 2021. URL: <https://www.spiegel.de/politik/deutschland/brexit-wut-statt-wehmut-kolumne-a-54834677-bd81-4335-b933-d1926aa1b25b>

87. Boffey, Daniel and Jennifer Rankin. 2020. «Brexit is alarm signal for Europe, warns Emmanuel Macron». *The Guardian*. January 31. Access: December 28, 2021. URL: <https://www.theguardian.com/politics/2020/jan/31/eu-leaders-tell-uk-to-expect-tough-brexit-trade-negotiations>
88. Borchardt, Alexandra, Felix M. Simon and Diego Bironzo. 2018. «Interested but not Engaged: How Europe's Media Cover Brexit». Reuters institute report November 2. Access: June 22, 2021. URL: <https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/sites/default/files/2018-06/How%20Europe%27s%20Media%20Cover%20Brexit.pdf>
89. Brand, Russell. 2020. «A więc brexit. Co myśmy sobie myśleli?!». *Gazeta Wyborcza*. Grudzień 31. Access: August 25, 2021. URL: <https://wyborcza.pl/7,75399,26645622,a-wiec-brexit-co-mysmy-sobie-mysleli.html>
90. British Foreign Police Group. 2020. «Resetting UK-EU Relations After Brexit». January 1. Access: December 17, 2021. URL: <https://bfpfg.co.uk/2020/01/resetting-uk-eu-relations-after-brexit/>
91. Brown, Gordon. 2004. «Gordon Brown's speech (part 1) ». *The Guardian*. July 7. Accessed June 23, 2021. URL: <https://www.theguardian.com/politics/2004/jul/08/uk.labour1>
92. Bryant, F. Russell. 1998. «John W. Young. Britain and the World in the Twentieth Century. (International Relations and the Great Powers.) London: Arnold; Dist. by St. Martin's Press, New York, N.Y. 1997. ISBN 0-340-54013-3» Albion 30 (3). Cambridge University Press: 567–69. DOI:10.2307/4053358.
93. Bullpit, Jim. 1992. «Conservative Leaders and the «Euro-Ratchet»: Five Doses of Scepticism». *Political Quarterly*, 63(3): 258-75. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1467-923X.1992.tb00900.x>
94. Burman, Jake. 2016. «Now Canada PM warns Britain will NOT 'easily' trade with the country if it ditches the EU». *Express*. May 20. Access: December 17, 2021. URL: <https://www.express.co.uk/news/uk/672079/Canada-Britain-Justin-Trudeau-David-Cameron-Brexit-European-Union-EU-Brussels-Referendum>

95. Canada. *Parliamentary Debates*. House of Commons. January 30, 2019. Access: December 17, 2020. URL: <https://www.ourcommons.ca/DocumentViewer/en/42-1/house/sitting-374/hansard>
96. Carleton University. 2019. «Brexit's Effects on Canada». *Faculty of Public Affairs*. Access: December 17, 2020. URL: <https://carleton.ca/fpa/story/brexit-effects-on-canada/>
97. Carleton University. 2019. «The Reconfiguration of Canada-Europe Relations after Brexit». *Centre for European Studies*. Access: December 17, 2020. URL: <https://carleton.ca/ces/brexit-project/>
98. Casero-Ripollés, Andreu. 2018. «Research on political information and social media: Key points and challenges for the future». *El profesional de la información* 27 (5): 964-74. DOI: <https://doi.org/10.3145/epi.2018.sep.01>
99. Castle, Stephen. 2016. «Having Won, Some «Brexit» Campaigners Begin Backpedaling». *The New York Times*. June 24. Access: December 28, 2021. URL: <https://www.nytimes.com/2016/06/27/world/europe/having-won-some-brexit-campaigners-begin-backpedaling.html>
100. Churchill, Winston. 1946. «Winston Churchill's Zurich speech». Recorded at Council of Europe, Documents, Records and Archives. September 19, 1946. Access: August 13, 2021. URL: <https://www.coe.int/en/web/documents-records-archives-information/winston-churchill-and-the-ce>
101. Clarke, Harold D., Matthew Goodwin. and Paul Whiteley. 2017. *Brexit: Why Britain Voted to Leave the European Union*. Cambridge: Cambridge University Press.
102. Conservative Party (Great Britain). Research Department. 1984. «Conservative Conference, 1984». *Politics Today*. Conservative Research Department 1: 2.
103. Corbey, Dorette. 1995. «Dialectical functionalism: stagnation as a booster of European integration». *International organization* 49 (2). Cambridge University Press: 253–84. DOI:10.1017/S0020818300028393.

104. Council of Geostrategy. *How allies 'position' the United Kingdom by Philip Shetler-Jones*. Policy Paper No. SBIPP04P. May 2021. Access: November 30, 2021. URL: <https://www.geostrategy.org.uk/research/how-allies-position-the-united-kingdom/>

105. Culbertson, Alix. 2016. «Farage: Cologne-style sex attacks could happen in Britain if we vote to remain in EU». *The Daily Express*. March 30. Access: January 26, 2021. URL: <https://www.express.co.uk/news/uk/656615/Farage-Cologne-sex-attacks-Britain-remain-EU>

106. Curtice, John. 2020. «Brexit: How do voters now feel about it? » *BBC News*. December 24. Access: May 10, 2021. URL: <https://www.bbc.com/news/explainers-55416939>

107. Curtice, John. 2021. «Has Brexit been a success? The public's perspective». *NatCen Social Research*. Access: August 25, 2020. URL: <https://whatukthinks.org/eu/wp-content/uploads/2021/06/WUKT-Brexit-Analysis-v4.pdf>

108. Daddow, Oliver, 2012. «The UK media and 'Europe': from permissive consensus to destructive dissent». *International Affairs*, 88 (6): 1219–236. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1468-2346.2012.01129.x>

109. Dagens Nyheter. 2016. «Alla obesvarade frågor skapar oro på världens marknader». *Dagens Nyheter*. Juni 25. Access: August 25, 2021. URL: <https://www.dn.se/arkiv/nyheter/alla-obesvarade-fragor-skapar-oro-pa-varldens-marknader/>

110. Dagens Nyheter. 2016. «Beskedet en mardröm för många av världens ledare». *Dagens Nyheter*. Juni 25. Access: August 25, 2021. URL: <https://www.dn.se/arkiv/nyheter/beskedet-en-mardrom-for-manga-av-varldens-ledare/>

111. Dagens Nyheter. 2016. «Skottarna kan spräcka Storbritannien». *Dagens Nyheter*. Juni 25. Access: August 25, 2021. URL: <https://www.dn.se/arkiv/nyheter/skottarna-kan-spracka-storbritannien/>

112. Dahrendorf, Ralf. 1979. «A Third Europe? ». *EUI Jean Monnet Lecture*, 03. Florencia: European University Institute. URL: <http://hdl.handle.net/1814/22157>
113. Dahrendorf, Ralf. 1996. «Economic opportunity, civil society and political liberty». *Development and Change* 27(2): 229-49. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1467-7660.1996.tb00587.x>
114. Dalton, Russell J. 2004. *Democratic Challenges, Democratic Choices: The Erosion of Political Support in Advanced Industrial Democracies*. Oxford: Oxford University Press. DOI:10.1093/acprof:oso/9780199268436.001.0001.
115. De Gaulle, Charles. 1963. «French President Charles De Gaulle's Veto on British Membership of the EEC». *Center for Security Studies, Milestone Documents in IR and Security*. January 14. Access April 22, 2020. URL: https://www.files.ethz.ch/isn/125401/1168_DeGaulleVeto.pdf
116. De Gruyter, Caroline. 2018. «There is Life for the EU after Brexit». *Carnegie Europe*. March 23. Access: December 28, 2021. URL: <https://carnegieeurope.eu/2018/03/23/there-is-life-for-eu-after-Brexit-pub-75876>
117. De Montbrial, Thierry, Karl Kaiser, René Lasserre, Robert Picht. 1995. «Agir pour l'Europe. Les relations franco-allemandes dans l'après-guerre froide». In *Politique étrangère* 4 (60): 1051-1052. Paris: Elsevier Masson.
118. Deacon, David. 2016. «82% circulation advantage in favour of Brexit as The Sun declares». *Centre for Research in Communication and Culture, Loughborough University*. June 14. Access: May 6, 2021. URL: <https://blog.lboro.ac.uk/crcc/eu-referendum/sun-no-longer-hedging-bets-brexit/>
119. Deltapoll. 2018. «Deltapoll Survey Results». Access: May 15, 2021. URL: http://www.deltapoll.co.uk/wp-content/uploads/2018/12/Deltapoll_Europe181217.pdf
120. Denham, John. 2017. «How English identity politics will shape the 2017 general election». *The New Statesman*. April 26. Access: January 26, 2021. URL: <http://www.newstatesman.com/politics/june2017/2017/04/how-english-identity-politics-will-shape-2017-general-election>

121. Der Standard. 2016. «Schottland und Nordirland streben auch zum Exit». *Der Standard*. June 24. Access: August 15, 2021. URL: <https://www.derstandard.at/story/2000039771023/schottland-und-nordirland-streben-nun-auch-zum-exit>

122. Dettmer, Jamie. 2021. «Role Reversal for US and Post-Brexit Britain». *Voice of America news (VOA News)*. January 22. Access: November 30, 2021. URL: https://www.voanews.com/a/europe_role-reversal-us-and-post-brexit-britain/6201110.html

123. Dening, Deike and Moritz Schuller. 2016 «Das gespaltene Königreich». *Tagesspiegel*. Juni 27. Access: August 20, 2021. URL: <https://www.tagesspiegel.de/themen/reportage/nach-brexit-referendum-das-gespaltene-koenigreich/13791092.html>

124. Dominiczak, Peter and Cristopher Hope. 2016. «EU referendum: Security minister says Britain better placed to fight terrorists outside EU». *The Telegraph*. June 10. Access: October 28, 2021. URL: <https://www.telegraph.co.uk/news/2016/06/09/brexit-referendum-security-minister-says-britain-better-placed-t/>

125. Drury, Ian and James Slack. 2016 «EU killers and rapists we've failed to deport: UK's inability to expel thousands of foreign criminals undermines case for the EU, say MPs». *The Daily Mail*. June 3. Access: October 28, 2021. URL: <https://www.dailymail.co.uk/news/article-3622924/EU-killers-rapists-ve-failed-deport-UK-s-inability-expel-thousands-foreign-criminals-undermines-case-EU-say-MPs.html>

126. Duff, Andrew, ed. 1997. *The Treaty of Amsterdam Text and Commentary*. London: Federal Trust.

127. Elliott, Larry. 2019. «M. Carney: Brexit deal will boost flagging global economy». *The Guardian*. October 18. Access: December 28, 2021. URL: <https://www.theguardian.com/business/2019/oct/18/mark-carney-brexit-deal-will-boost-flagging-global-economy>

128. Emerson, Michael. 2015. «Britain's Political Earthquake: What aftershocks for Europe and the UK? ». *European Politics and Policy (EUROPP)*. May 11. Accessed August 25, 2021. URL: <http://bit.ly/1K1OkW6>

129. Eurobarometer 69. 2008. «Public opinion in the European Union». Access: February 3, 2020. URL: https://www.defensa.gob.es/portaldecultura/Galerias/noticias/docencia/fichero/eb_69_first_en.pdf

130. Euronews. 2018. «Brief from Brussels: EU publishes draft divorce treaty». *Euronews*. February 28. Access: April 10, 2022. URL: <https://www.euronews.com/2018/02/28/brexit-eu-publishes-draft-divorce-treaty>

131. European Council. «Statement by the EU Leaders and the Netherlands Presidency on the Outcome of the UK Referendum». *European Council press release* June 24, 2016. Access: May 15, 2021. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2016/06/24/joint-statement-uk-referendum/>

132. European Parliament News. 2020 «Parliament's composition after Brexit». *European Parliament News*. January 31. Access: December 28, 2021. URL: <https://www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/20200129BKG71304/the-new-european-parliament-after-Brexit/0/parliament-s-composition-after-Brexit>

133. European Union. 1957. Treaty Establishing the European Community (Consolidated Version), Rome Treaty. March 25. Access June 23, 2020. URL: <https://www.refworld.org/docid/3ae6b39c0.html>

134. European Union. 1990. *Convention Implementing the Schengen Agreement* of 14 June 1985 between the Governments of the States of the Benelux Economic Union, the Federal Republic of Germany and the French Republic, on the Gradual Abolition of Checks at their Common Borders («Schengen Implementation Agreement») 19 June 1990. URL: <https://www.refworld.org/docid/3ae6b38a20.html>

135. Falk, Richard A. 1965. «Beyond the Nation-State. Functionalism and International Organization. By Ernst B. Haas. Stanford: Stanford University Press».

American Journal of International Law 59 (3). Cambridge University Press: 661–64. DOI:10.2307/2196775.

136. Gaouette, Nicole and Stephen Collinson. 2016. «Why the U.S. is freaked out about Brexit». *CNN*. June 25. Access: December 17, 2021. URL: <https://edition.cnn.com/2016/06/24/politics/donald-trump-brexit-scotland-press-conference/index.html>

137. Gay, Oonagh and Vaughne Miller. 2013. «Regulation of referendums». *Section. Parliament and Constitution Centre*. Accessed August 25, 2021. URL: <https://researchbriefings.files.parliament.uk/documents/SN05142/SN05142.pdf>

138. George, Stephen. (ed.).1992. *Britain and the European Community: The Politics of Semi-Detachment*. Oxford: Clarendon Press.

139. Giles, Chris. 2017. «What has the EU done for the UK? ». *The Financial Times*. March 31. Accessed June 23, 2020. URL: <https://www.ft.com/content/202a60c0-cfd8-11e5-831d-09f7778e7377>

140. Goolsbee, Austan. 2016. «Quest means business». Transcript of speech recorded at Washington. September 6, 2016, 16:10. Access: December 17, 2021. URL: <http://edition.cnn.com/TRANSCRIPTS/1609/06/qmb.01.html>

141. Grant, Charles. 2008. «Why is Britain Eurosceptic? ». *Center for European Reform*. Essays. Access: February 3, 2020. URL: <https://www.cer.eu/publications/archive/essay/2008/why-britain-eurosceptic>

142. Great Britain. Lord President of the Council. 1975. *Referendum on United Kingdom membership of the European Community*, Presented to Parliament by the Lord President of the Council by Command of Her Majesty. London: Her Majesty's Stationery Office.

143. Haas, Ernst. B. 1964. *Beyond the Nation-State: Functionalism and International Organization*. California: Stanford University Press.

144. Hahn, Veronika. 2020. «Ég veled, Európa! – Könnyedén átment a brit alsóházi szavazáson a kereskedelmi megállapodás». *Nepszava*. December 30. Access:

August 30, 2021. URL: https://nepszava.hu/3104444_eg-veled-europa--konnyeden-atment-a-brit-alsohazi-szavazon-a-kereskedelmi-megallapodas

145. Harari, Daniel. 2019. U.K. «Brexit Deal: Potential Economic Impact». *UK Parliament, House of Commons Library*. October 18. Access: April 10, 2022. URL: <https://commonslibrary.parliament.uk/brexit-deal-potential-economic-impact/>

146. Harari, Daniel. 2020. «Slowing economic growth, Brexit and the productivity challenge». *UK Parliament, House of Commons Library*. January 15. Access: December 28, 2021. URL: <https://commonslibrary.parliament.uk/slowing-economic-growth-brexit-and-the-productivity-challenge/>

147. Hardy, Catherine. 2016. «Brexit – the view from the US». *Euronews*. June 24. Access: August 30, 2021. URL: <https://www.euronews.com/2016/06/24/brexit-the-view-from-the-us>

148. Harrison, Reginald J. 1974. *Europe in question: theories of regional international integration*. London: Allen & Unwin

149. Heath, Edward. 1972. «Speech by Mr Edward Heath, Prime Minister of the United Kingdom». Dans: *Bulletin of the European Communities*. 2: 25-27. January 22, 1972. Luxembourg: Office des publications officielles des Communautés européennes. Access June 23, 2020. URL: https://www.cvce.eu/obj/speech_by_edward_heath_brussels_22_january_1972-en-45bb74bd-554c-49d4-8212-9144ce2e8c1d.html

150. Heathcoat-Amory, Edward. 2008. «EU liars: Labour said the Lisbon Treaty had been given the 'last rites' but today they'll give it the kiss of life». *Daily Mail*. June 18. Access: October 15, 2021. URL: <https://www.dailymail.co.uk/news/article-1027313/EU-liars-Labour-said-Lisbon-Treaty-given-rites-today-theyll-kiss-life.html>

151. Henley, Jon, Jennifer Rankin, Agata Gostyńska-Jakubowska and Jakub Krupa. 2018. «What does Poland want from Brexit? Brexit Means. Podcast». *The Guardian*. January 17. Access: August 25, 2021. URL: <https://www.theguardian.com/politics/audio/2018/jan/17/what-does-poland-want-from-brexit-brexit-means-podcast>

152. Herrman, John. 2016. « 'Brexit' Talk on Social Media Favored the 'Leave' Side». *The New York Times*. June 24. Access: January 30, 2021. URL: <https://www.nytimes.com/2016/06/25/business/brexit-talk-on-social-media-heavily-favored-the-leave-side.html>
153. Higgins, Andrew. 2013. «Europe Is Edgy as Cameron Seeks to Loosen Ties». *The New York Times*. January 23. Access: December 28, 2021. URL: <https://www.nytimes.com/2013/01/24/world/europe/cameron-britain-referendum-european-union.html?module=inline>
154. Hobsbawm, Eric J. 2001. *Age of extremes: the short twentieth century, 1914-1991*. London: Abacus.
155. Hoffman, Stanley. 1995. *The European Sisyphus: Essays on Europe, 1964-1994*. Boulder: Westview Press.
156. Hoffmann, Stanley. 1964. «The European Process at Atlantic Cross Purposes». *Journal of Common Market Studies* 3 (2): 85-101. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1468-5965.1964.tb01096.x>
157. Hofmann, Jeanette. 2020. «Mediated Democracy – Linking Digital Technology to Political Agency». *Internet Policy Review*, 8 (2). DOI: 10.14763/2019.2.1416. URL: <https://ssrn.com/abstract=3544643>
158. Hope, Cristopher, Anna Michailova and Samon Johnson. 2019. «Immigrants should be forced to learn English, says Boris Johnson as he insists, he is 'proud' of his gaffes». *The Telegraph*. July 5. Access: October 28, 2021. URL: <https://www.telegraph.co.uk/politics/2019/07/05/immigrants-should-forced-learn-english-says-boris-johnson-insists/>
159. Hurrelmann, Achim. 2019. «Canadian Public Opinion on Brexit». *EU Policy Brief No. 1*. Carleton University Centre for European Studies. URL: <https://carleton.ca/ces/wpcontent/uploads/Hurrelmann-EU-Policy-Brief-Brexit.pdf>.
160. Hurrelmann, Achim. 2020. «Canada's Two Europes: Brexit and the Prospect of Competing Transatlantic Relationships». In *Changing Perspectives of the EU at Times of Brexit: Global Perspectives* edited by Chaban, Natalia Arne Niemann and Johanna Speyer, 116-31. London: Routledge.

161. Il Sole 24 Ore. 2020. «Brexit, si tratta a oltranza per evitare il no-deal». *Il Sole 24 Ore*. Dicembre 13. Access: August 30, 2021. URL: <https://www.ilsole24ore.com/art/brexit-ue-e-londra-prorogano-negoziati-scongiurare-no-deal-AD5Wi47>
162. Inglehart, Ronald. 1971. «Changing value priorities and European Integration». *JCMS: Journal of Common Market Studies* 10: 36. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1468-5965.1971.tb00641.x>
163. Ippolito, Luigi. 2020. «Brexit, fine di un matrimonio infelice A mezzanotte a Londra inizia la sfida». *Corriere della Sera*. February 1. Access: August 15, 2021. URL: https://www.corriere.it/esteri/20_gennaio_31/brexit-fine-un-matrimonio-infelice-mezzanotte-londra-inizia-sfida-c4d7cf18-438d-11ea-bdc8-faf1f56f19b7.shtml
164. James, Ellison. 2000. *Threatening Europe: Britain and the Creation of the European Community, 1955–1958. (Contemporary History in Context)*. New York: Palgrave MacMillan.
165. Jamieson, Alastair. 2020. «Boris Johnson calls Brexit 'an astonishing moment of hope'». Euronews. February 1. Access: December 28, 2021. URL: <https://www.euronews.com/2020/01/31/boris-johnson-calls-brexit-an-astonishing-moment-of-hope>
166. Jilch, Nicholas. 2016. «Ein schwarzer Freitag an den Märkten». *Die Presse*. Juni 24. Access: August 15, 2021. URL: <https://www.diepresse.com/5034492/ein-schwarzer-freitag-an-den-maerkten>
167. Johnson, K. and C. Painter. 1980. «British Governments and the EMS» *Political Quarterly* 51(3): 317-330. Utah: Western Political Science Association. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1467-923X.1980.tb02512.x>
168. Johnston, Chris. 2016. «Brexit would be the worst of all worlds, says Varoufakis». *The Guardian*. April 7. Access: May 15, 2021. URL: <https://www.theguardian.com/world/2016/apr/07/brexit-would-be-the-worst-of-all-worlds-says-varoufakis>

169. Jones, Bryony. 2016. «UK votes for Brexit: What just happened – and what could be next? ». CNN. June 24. Access: November 30, 2021. URL: <https://edition.cnn.com/2016/06/24/europe/brexit-what-the-hell-happened/index.html>
170. Kantar. 2020. «Kantar Survey Results. Polling Methodological Note». Access: May 10, 2021. URL: <https://www.kantar.com/inspiration/politics/brexit-barometer-reveals-widespread-concerns-over-negotiations>
171. Kantar. 2020. «Polling GB December 2020». Access: July 16, 2020. URL: <https://www.kantarpublic.com/expertise/political-and-opinion-advisory/kantar-public-polling-archive>
172. Kasonta, Adriel. 2015. «British Euroscepticism». *The Bruges Group*. Access: February 3, 2020. URL: <https://www.brugesgroup.com/images/pdfs/britisheuroscepticism.pdf>
173. Kasperkevic, Jana. 2016. «Janet Yellen: EU referendum result could sway decision on US interest rates». *The Guardian*. June 21. Access: August 30, 2021. URL: <https://www.theguardian.com/business/2016/jun/21/janet-yellen-federal-reserve-brexit-eu-referendum>
174. Katz, Robert. 2008. «Euroscepticism in Parliament: A Comparative Analysis of the European and National Parliaments» in *Opposing Europe? Comparative Party Politics of Euroscepticism* Volume 2: 151-80 Comparative and theoretical perspectives. Oxford: Oxford University Press.
175. Keating, Michael. 2017. «Europe as a multilevel federation». *Journal of European Public Policy* 24:4, 615-32, DOI: 10.1080/13501763.2016.1273374
176. Keating, Tom. 2010. «Canadian multilateralism: Past, present, and future». *Canadian Foreign Policy Journal* 16 (2): 9-25. DOI: <https://doi.org/10.1080/11926422.2010.9687305>
177. Khomami, Nadia. 2016. «Daily Mail publishes correction to story about migrants from Europe». *The Guardian*. June 17. Access: January 15, 2022. URL: <https://www.theguardian.com/media/2016/jun/17/daily-mail-publishes-correction-story-migrants-from-europe>

178. King, Antony. 1977. «Britain says yes: The 1975 Referendum on the Common Market». Washington: *American Enterprise Institute for Public Policy Research*. DOI: <https://doi.org/10.7202/700895ar>

179. Korucu, Jolanta. 2016. «13 ważnych pytań o Brexit. Wazą się losy Polski i Unii». *GAZETA.PL* Czerwiec 22. Access: August 20, 2021. URL: <http://metro.gazeta.pl/metro/56,50144,20284674,13-waznych-pytan-o-brex-it-waza-sie-losy-polski-i-unii.html>

180. Kruglashov Anatolij, Andriana Kostenko. 2021 «Public oversight of Ukraine's European integration course». *Teorija in Praksa* 183-198. DOI:10.51936/tip.58.1.183-198.

181. Kutter, Amelie. 2020. «Construction of the Eurozone crisis: re- and depoliticising European economic integration». *Journal of European Integration* 42 (2020): 659-76. DOI: 10.1080/07036337.2020.1792466

182. Landale, James (@BBCJLandale). 2021. «Boris Johnson, when asked about Joe Biden's concerns over the Northern Ireland protocol, told reporters: «The president actually in our meeting yesterday, I don't think it came up at all. We had a meeting of over 90 minutes & it wasn't raised» », September 22, 2021, 5:51 p. m. URL: <https://twitter.com/bbcjlandale/status/1440690141459222544>

183. Latorre, María C., Zoryana Olekseyuk, Yonezawa Hidemichi and Robinson, Sherman. 2019. «Brexit: Everyone Loses, but Britain Loses the Most. Working Paper 19-5: 21». *Peterson Institute for International Economics*. URL: <https://www.piie.com/publications/working-papers/brexit-everyone-loses-britain-loses-most>

184. Le Figaro. 2020. «Brexit: va-t-on vers un «no deal»? ». *Le Figaro*. Décembre 19. Access: August 30, 2021. URL: <https://video.lefigaro.fr/figaro/video/brexit-va-t-on-vers-un-no-deal-contours/>

185. Levy, David, Billur Aslan and Diego Bironzo. 2016. *UK press coverage of the EU referendum*. Oxford: Reuters Institute for the Study of Journalism in association with PRIME Research. Access: January 26, 2021. URL:

https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/sites/default/files/2018-11/UK_Press_Coverage_of_the_%20EU_Referendum.pdf

186. Lindberg, Leon. N. 1963. *The Political Dynamics of European Economic Integration*. Stanford: Stanford University Press.

187. Liptak, Kevin. 2016. «Joe Biden warns of «xenophobia, nationalism, and isolationism» after Brexit vote». *CNN*. June 24. Access: November 30, 2021. URL: <https://edition.cnn.com/2016/06/24/politics/joe-biden-brexit-ireland-speech/index.html>

188. Little, Alison. 2016. «Migrant crisis will cost £20bn: Experts reveal shock price the EU has to pay». *Express*. June 11. Access: October 18, 2021. URL: <https://www.express.co.uk/news/world/678878/migrant-crisis-cost-20bn-experts-reveal-shock-price-EU-pay>

189. Little, Alison. 2016. «New EU tax raid on Britain: Staying in could cost each household another £2,600». *Express*. June 20. Access: October 28, 2021. URL: <https://www.express.co.uk/news/uk/681357/EU-tax-Britain-Staying-cost-household-referendum>

190. London First and EY. 2021. *Beyond the headlines. UK business, Brexit and international trade*. Report. Access: December 17, 2021. URL: <https://www.londonfirst.co.uk/sites/default/files/documents/2021-04/Beyond-the-headlines.pdf>

191. Lord Ashcroft Polls. 2016. «EU Referendum How Did You Vote Poll». Access: October 18, 2021. URL: <http://lordashcrofthpolls.com/wp-content/uploads/2016/06/How-the-UK-voted-Full-tables-1.pdf>

192. Lord Ashcroft Polls. 2016. «How the United Kingdom voted on Thursday... and why». Access: April 10, 2022. URL: <https://lordashcrofthpolls.com/2016/06/how-the-united-kingdom-voted-and-why/>

193. Major, John. 1994. «Mr. Major's Speech in Leiden. Europe: a future that works». Transcript of speech delivered at Leiden University. September 7, 1994. Access: June 23, 2020. URL: <https://johnmajorarchive.org.uk/1994/09/07/mr-majors-speech-in-leiden-7-september-1994/>

194. Manyika, James, Susan Lund, Michael Chui, et al. 2017. «Jobs Lost, Jobs Gained: Workforce Transitions in the time of Automation», *McKinsey Global Institute*. Report, November 18. URL: <https://www.mckinsey.com/~/media/BAB489A30B724BECB5DEDC41E9BB9FAC.ashx>
195. Martinson, Jane. 2016. «Did the Mail and Sun help swing the UK towards Brexit? ». *The Guardian*. June 24. Access: October 18, 2021. URL: <https://www.theguardian.com/media/2016/jun/24/mail-sun-uk-brexit-newspapers>
196. McCormick, John. 1999. *Understanding the European Union: a concise introduction*. New York: St. Martin's Press.
197. McCrary, Kayla. 2016. «Brexit: An Analysis is of Eurosceptic Mobilisation and the British Vote to Leave the European Union». Thesis, University Honors College. URL: <https://jewlscholar.mtsu.edu/server/api/core/bitstreams/aec727fb-32b6-41d9-8e8a-1a133a25e7ee/content>
198. McGee, Luke. 2021. «A majority of Britons aren't satisfied with how Brexit turned out». *CNN*. February 17. Access: December 17, 2021. URL: <https://amp.cnn.com/cnn/2021/02/16/uk/majority-of-brits-not-satisfied-with-brexit-deal-intl-gbr/index.html>
199. McGee, Luke. 2021. «Five years after the Brexit vote, the United Kingdom is more divided than ever». *CNN*. June 23. Access: December 17, 2021. URL: <https://amp.cnn.com/cnn/2021/06/23/uk/brexit-five-years-on-analysis-intl-cmd/index.html>
200. McGee, Luke. 2021. «Rotting fish, lost business and piles of red tape. The reality of Brexit hits Britain». *CNN Business*. January 23. Access: December 17, 2021. URL: <https://amp.cnn.com/cnn/2021/01/23/business/brexit-business-intl-gbr/index.html>
201. McKirdy, Euan, Barry Neild and Steve Visser. 2016. «EU referendum results: David Cameron to resign, markets tumble». *CNN*. June 24. Access: November

30, 2021. URL: <https://edition.cnn.com/2016/06/24/europe/uk-eu-referendum-results/index.html>

202. McLaren, Lauren. 2006. *Identity, Interests and Attitudes to European Integration*. London: Palgrave Macmillan UK. ISBN 9781403992819

203. Meier, Albrecht and Ulrike Scheffer. 2016. «Brexit - das sind die nächsten Schritte». *Tagesspiegel*. Juni 24. Access: August 20, 2021. URL: <https://www.tagesspiegel.de/politik/grossbritannien-und-die-eu-brexit-das-sind-die-naechsten-schritte/13785832.html>

204. Milward, Alan S., George Brennan, and Federico Romero. 1993. *The European rescue of the nation-state*. Berkeley: University of California Press.

205. Mitrany, David. 1966. *A working peace system*. Chicago: Quadrangle Books.

206. Mix, Derek E., Shayerah I. Akhtar and Kristin Archick. 2021. CRS Report R46730 «Brexit: Overview, Trade, and Northern Ireland». *Congressional Research Service*. March 24, 2021. Access: May 15, 2021. URL: <https://crsreports.congress.gov/product/pdf/R/R46730/2>

207. Monnet, Jean, Roy Jenkins and Richard J Mayne. 1978. *Memoirs*. London: Collins.

208. Monnet, Jean. 1963. «A ferment of change». *Journal of common market studies* Volume1, Issue3. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1468-5965.1963.tb01060.x>

209. Moravcsik, Andrew. 1993. «Preferences and Power in the European Community: A Liberal Intergovernmentalist Approach». *Journal of Common Market Studies* 31: 473–525.

210. Moravcsik, Andrew. 1997. «Taking Preferences Seriously: A Liberal Theory of International Politics». *International Organization* 51 (4): 513-53. URL: <http://www.jstor.org/stable/2703498>

211. Mullen, Andrew. 2016. «Leave Versus Remain: The Digital Battle. EU Referendum Analysis 2016: Media, Voters and the Campaign». *EU Referendum Analysis*. URL: <http://www.referendumanalysis.eu/eu-referendum-analysis-2016/section-7-social-media/leave-versus-remain-the-digital-battle/>

212. Müller-Funk, Wolfgang. 2016. «Die Zeit der Erpressungen ist vorbei». *Der Standard*. Juni 24. Access: August 15, 2021. URL: <https://www.derstandard.at/story/2000039759376/die-zeit-der-erpressungen-ist-vorbei>

213. Mut Bosque, Maria. 2016. «Setting a new framework for co-operation between the Commonwealth and the European Union». *Commonwealth & Comparative Politics* 54 (3): 518. URL: <https://www.tesisenred.net/handle/10803/275987#page=1>

214. Myroshnychenko, Vasyl. 2020. «UK and Ukraine sign historic post-Brexit free trade deal». *Atlantic Council, UkraineAlert*. October 12. Access: April 10, 2022. URL: <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/ukrainealert/uk-and-ukraine-sign-historic-post-Brexit-free-trade-deal/>

215. Nanos Research. 2019. «Over half of Canadians say Canada should prioritize relations with EU after Brexit for a number of policy fields ». *Nanos Research*. Survey results. Conducted by Nanos for Carleton. October 2019. URL: <https://www.nanos.co/wp-content/uploads/2019/10/2019-1486-Carleton-Brexit-Omni-September-Populated-report-w-Changes-and-tabs.pdf>

216. Nasz Dziennik. 2016. «Kaczyński: Tusk ponosi bezpośrednią odpowiedzialność za Brexit. ODPOWIEDŹ szefa Rady Europejskiej». *Nasz Dziennik*. Czerwiec 27. Access: August 25, 2021. URL: <https://wiadomosci.dziennik.pl/polityka/artykuly/524836,kaczynski-donald-tusk-ponosi-bezposrednia-odpowiedzialnosc-za-brexit.html>

217. National Post. 2016. «A. Scheer: A strong Britain is an independent Britain». *National Post*. June 20. Access: December 17, 2020. URL: <https://nationalpost.com/opinion/andrew-scheer-a-strong-britain-is-an-independent-britain>

218. Nechayeva-Yuriychuk, Nataliya. 2019. «Problems of Cross-Border Cooperation Development along the EU External Borders». *Eurolimes* 27/28: 279-294.

219. Nelsen, Brent F. and Alexander Stubb. eds. 1998. *The European Union. Readings on the Theory and Practice of European Integration*, 2nd ed., Boulder (Co.), London: Lynne Rienner Publishers.

220. Newman, Nic, Richard Fletcher, David A. L. Levy and Rasmus Kleis Nielsen. 2016. *Reuters Institute digital news report 2016*. Oxford: Reuters Institute for the Study of Journalism, University of Oxford. Access: January 26, 2021. URL: <https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/sites/default/files/research/files/Digital%2520News%2520Report%25202016.pdf>

221. Niblett, Robin. 2021. «Global Britain, global broker. A blueprint for the UK's future international role». *Chatham House*. January 1. Access: November 30, 2021. URL: <https://www.chathamhouse.org/2021/01/global-britain-global-broker/summary>

222. Nossal, Kim Richard. 2010. « «Middlepowerhood» and «Middlepowermanship» in Canadian Foreign Policy», in *Canada's Foreign and Security Policy: Soft and Hard Strategies of a Middle Power* edited by Nik Hynek and David Bosold. 20-34. Toronto: University of Toronto Press.

223. Nowak, Rainer. 2020. «Goodbye!». *Die Presse*. January 1. Access: August 15, 2021. URL: <https://www.diepresse.com/5761212/goodbye>

224. O'donnell, Clara Marina and Richard G. Whitman. 2007. «European policy under Gordon Brown: perspectives on a future prime minister». *International Affairs* 83(2): 253–72. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1468-2346.2007.00617.x>

225. Ofcom. 2016. «News consumption in the UK: Research Report» URL: Access: January 30, 2021. https://www.ofcom.org.uk/_data/assets/pdf_file/0016/103570/news-consumption-uk-2016.pdf

226. Office for National Statistics. 2022. «Gross Domestic Product: Q-on-Q4 Growth Rate CVM SA%». Access: April 10, 2022. URL: <https://www.ons.gov.uk/economy/grossdomesticproductgdp/timeseries/ihyr/pn2>

227. Office for Official Publications of the European Communities. 1992. *Treaty on European Union*. № C 191/1, June 29.

228. Office for Official Publications of the European Communities. 1997. *Treaty of Amsterdam amending the Treaty on European Union, the Treaties establishing the European Communities and certain related acts*. November 10, 1997. URL: <http://www.europarl.europa.eu/topics/treaty/pdf/amst-en.pdf>.

229. Official Journal of the European Communities. 1987. European Single Act. L (169): 2. 29 June 1987. Retrieved 18 September 2020.

230. Opinium. 2020. «Polling Results. UK: The public want MPs to vote for the Brexit deal». Accessed July 16, 2020. URL: <https://www.opinium.com/resource-center/uk-the-public-want-mps-to-vote-for-the-brexit-deal/>

231. Ormston, Rachel and John Curtice. 2015. «British Social Attitudes: the 32nd Report». *NatCen Social Research*. Access: February 15, 2020 URL: http://www.bsa.natcen.ac.uk/media/38972/bsa32_fullreport.pdf

232. Park, Alison, Elizabeth Clery, John Curtice, Miranda Phillips and David Utting, eds. 2012. *British Social Attitudes: the 29th Report*. London: NatCen Social Research. URL: https://www.bsa.natcen.ac.uk/media/38852/bsa29_full_report.pdf

233. Phillips, Melanie. 2007. «This treaty plumbs new depths of mendacity, democracy itself is at stake». *Daily Mail*. June 24. Access: October 18, 2021. URL: <https://www.dailymail.co.uk/columnists/article-464146/This-treaty-plumbs-new-depths-mendacity-democracy-stake.html>

234. Pogkas, Demetrios and Jeremy Scott Diamond. 2020. «The EU Risks Tariffs on €47 Billion Without a Brexit Trade Deal». *Bloomberg*. January 28. URL: <https://www.bloomberg.com/graphics/2020-no-deal-brexit-trade-tariffs-european-union/>

235. Polonski, Slava. 2016. «Social Media Voices in the UK's EU Referendum». *Medium*, May 15, 2016. URL: <https://medium.com/@drpolonski/social-media-voices-in-the-uks-eu-referendum-brexit-or-bremain-what-does-the-internet-say-about-ebbd7b27cf0f#>

236. Ponsford, Dominic. 2016. «Study: Readers of The Sun, Express, and Daily Mail strongly favoured Brexit in EU referendum». *PressGszette*. December 7. Access:

January 26, 2022. URL: <https://www.pressgazette.co.uk/study-readers-of-the-sun-express-and-daily-mail-strongly-favoured-brexite-in-eu-referendum>

237. Potter, Evan H. 1999. *Transatlantic Partners: Canadian Approaches to the European Union*. Montreal: McGill-Queen's University Press.

238. Rankin, Jennifer. 2020. «Brexit: EU sombre as UK prepares to end 47 years of membership». *The Guardian*. January 27. Access: December 28, 2021. URL: <https://www.theguardian.com/politics/2020/jan/27/brexit-eu-sombre-as-uk-prepares-to-end-47-years-of-membership>

239. Read, Jonathon. 2020. «German newspaper claims Britain has been 'captured by gambling liars and frivolous clowns». *The New European*. December 29. Access: August 20, 2021. URL: <https://www.theneweuropean.co.uk/brexit-news-europe-news-der-spiegel-on-brexit-6873020/>

240. Resnick, Philip. 2005. *The European Roots of Canadian Identity*. Peterborough: Broadview Press.

241. Reuters Institute for the Study of Journalism. 2018. «Sympathetic but unconcerned: How Europe's media cover Brexit». February 2. Access: August 15, 2021. URL: <https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/risj-review/sympathetic-unconcerned-how-europes-media-cover-brexit>

242. Reuters Staff. 2016. «Britain's Daily Mail backs «Leave» in EU referendum». *Reuters*. June 22. Access: October 18, 2021. URL: <https://www.reuters.com/article/us-britain-eu-media-idUSKCN0Z730L>

243. Reuters. 2020. «New York surges ahead of London as financial centre, survey finds». *The Guardian*. January 27. Access: April 10, 2022. URL: <https://www.theguardian.com/business/2020/jan/27/new-york-london-financial-centre-brexit>

244. Riegert, Bernd. 2021. «Brexit ist ein Gefühl». *Deutsche Welle*. January 21. Access: August 15, 2021. URL: <https://www.dw.com/de/brexit-ist-ein-gef%C3%BChl/a-52213828>

245. Rollings, Neil. 1998. «British Industry and European Integration 1961-73: From First Application to Final Membership». *Business and Economic History* 27, no. 2: 444–54. URL: <http://www.jstor.org/stable/23703156>.
246. Rosamond, Ben. 2000. *Theories of European Integration*. New York: St. Martin's Press.
247. Savanta ComRes. 2021. «Brexit five-year anniversary polling - 23rd June 2021». Access: May 6, 2021. URL: <https://comresglobal.com/polls/brexit-five-year-anniversary-polling-23rd-june-2021/>
248. Savanta ComRes. 2021. «Brexit Vote Anniversary Poll». Access: July 16, 2020. URL: <https://comresglobal.com/polls/brexit-five-year-anniversary-polling-23rd-june-2021/>
249. Savanta: ComRes. 2020. «Survey Results 2020. Centre for Brexit Policy, Brexit Deal Red Wall Poll». Access: May 10, 2021. Savanta: ComRes. URL: https://2sjjwunnql41ia7ki3lqqub1-wpengine.netdna-ssl.com/wp-content/uploads/2020/12/Final_CBP_Weighted_Tables_20201201_Private.pdf
250. Schmieding, Holger, Kallum Pickering. 2020. «To Brexit είναι ένα βήμα πίσω για την Ευρώπη». *Kathimerini*. February 2. Access: August 25, 2021. URL: <https://www.kathimerini.gr/economy/international/1062909/to-brexit-einai-ena-vima-piso-gia-tin-eyropi/>
251. Schümer, Dirk. 2016. «Die Briten haben auch Merkels Alleingänge abgewählt». *Die Welt*. Juni 25. Access: August 20, 2021. URL: <https://www.welt.de/debatte/kommentare/article156541722/Die-Briten-haben-auch-Merkels-Alleingaenge-abgewaehlt.html>
252. Scimia, Emanuele. 2016. «Political Calculations Behind Italy's Campaign Against European Sanctions on Russia». *Eurasia Daily Monitor*, 13 (75). URL: <https://jamestown.org/program/political-calculations-behind-italys-campaign-against-european-sanctions-on-russia/>
253. Seawright, David, David Baker, Andrew Gamble, Nick Randall. 2008. «Euroscepticism in the British Party System: a Source of Fascination, Perplexity, and

Sometimes Frustration». *Opposing Europe? The Comparative party Politics of Euroscepticism*. 93 – 117. Oxford University Press.

254. Sharp, Paul. 1991. «Thatcher's Wholly British Foreign Policy». *Orbis* 35
Orbis: A Journal of World Affairs 35(3): 395-411.

255. Sheldrick, Giles. 2016. «Migrants pay just £100 to invade Britain». *Daily Express*. June 1. Access: October 18, 2021. URL:
<https://www.pressreader.com/uk/daily-express/20160601/281479275668767>

256. Sheldrick, Giles. 2016. «20,000 migrants ready to sneak into Britain». *Daily Express*. June 3. Access: October 18, 2021. URL:
<https://www.express.co.uk/news/world/676342/Migrants-mass-coast-Channel-tents-UK-Britain>.

257. Simpson, Kathryn. 2019. «What's the difference? British and Irish attitudes towards the EU». *Political Studies Association*. February 25. URL:
<https://www.psa.ac.uk/psa/news/whats-difference-british-and-irish-attitudes-towards-eu>

258. Slack, James and Tim Sculthorpe. 2016. «Cameron's migration deception: PM knew FOUR years ago he'd never meet immigration target while inside the EU, reveals former closest aide». *The Daily Mail*. June 21. Access: January 15, 2022. URL:
<https://www.dailymail.co.uk/news/article-3651434/Cameron-s-migration-deception-PM-knew-FOUR-years-ago-s-never-meet-immigration-target-inside-EU-reveals-former-closest-aide.html>

259. Slack, James, Jason Groves and Larissa Brown. 2016. «Brexit poll boost as migration fears grow: Out camp takes SEVEN-POINT lead amid warnings of UK population surge». *The Daily Mail*. June 14. Access: October 28, 2021. URL:
<https://www.dailymail.co.uk/news/article-3639963/Brexit-poll-boost-migration-fears-grow-camp-takes-seven-point-lead-amid-warnings-UK-population-surge.html>

260. Slack, James, Jason Groves. 2016. «We're from Europe – let us in! ». *The Daily Mail*. June 16. Access: October 28, 2021. URL:
<https://www.pressreader.com/uk/daily-mail/20160616/281479275698523>

261. Smith, David. 2021. «US to lift Covid travel ban for vaccinated passengers from UK and most of EU». *The Guardian*. September 21. Access: November 30, 2021. URL: <https://www.theguardian.com/us-news/2021/sep/20/us-travel-ban-lifted-uk-eu-flights-allowed-vaccinated-latest-covid-restrictions>
262. Sørensen, Catharina. 2004. *Danish and British Popular Euroscepticism Compared: A Sceptical Assessment of the Concept*. Copenhagen: Vesterkopi.
263. Spinelli, Altiero. 1972. «The growth of the European movement since the Second World War». *European Integration*. Harmondsworth: Penguin.
264. Stacey, Jeffrey A. 2017. «The Hollowing Out of the Special Relationship». *Foreign Affairs*. September 5. Access: August 30, 2021. URL: <https://www.foreignaffairs.com/articles/2017-09-05/hollowingout-special-relationship>
265. Stevens, John. 2016. «What a way to tackle the migrant crisis! EU plans to control the influx by inviting MORE from Africa and the Middle East in bid to curb illegal migration». *The Daily Mail*. June 8. Access: October 28, 2021. URL: <https://www.dailymail.co.uk/news/article-3630383/What-way-tackle-migrant-crisis-EU-plans-control-influx-inviting-Africa-Middle-East-bid-curb-illegal-migration.html>
266. Stokes, Bruce, Richard Wike, Dorothy Manevich. 2017. «Post-Brexit, Europeans more favorable toward EU». *Pew Research Center*. Access April 22, 2020. URL: <https://www.pewresearch.org/global/2017/06/15/post-brexit-europeans-more-favorable-toward-eu/>
267. Stone, Jon. 2020. «Strength does not lie in 'splendid isolation' of Brexit, says EU president Ursula von der Leyen». *Independent*. 31.01. January 31. Access: December 28, 2021. URL: <https://www.independent.co.uk/news/uk/politics/eu-message-uk-leave-brexit-von-der-leyen-commission-a9311131.html>
268. Stubb, Alexander. 1998. «The Amsterdam Treaty and Flexible Integration» *ECSA Review* 11(2): 1-3. URL: http://aei.pitt.edu/7476/1/1998_V11_2.pdf
269. Sturm, Roland. 2016. «Der Brexit verdeutlicht die innere Spaltung Großbritanniens». *Tagesspiegel*. Juni 24. Access: August 15, 2021. URL:

<https://causa.tagesspiegel.de/politik/nach-dem-brexite-was-folgt-fuer-die-briten/der-brexite-verdeutlicht-die-innere-spaltung-grossbritanniens.html>

270. Svenska Dagbladet. 2016. «Brexit skapar prosecco-panik». *Svenska Dagbladet*. Juni 22. Access: August 25, 2021. URL: <https://www.svd.se/brexit-skapar-prosecco-panik>

271. Svenska Dagbladet. 2016. «Göran Eriksson: Kanterna jublar – brexit kan väcka svenskt EU-spöke». *Svenska Dagbladet*. Juni 25. Access: August 25, 2021. URL: <https://www.svd.se/brexit-gladjer-kanterna--och-kan-vacka-svenskt-eu-spoke>

272. Swales, Kirby. 2017. «Understanding the Leave Vote». *NatCen Social Research*. Access: August 25, 2020. URL: https://natcen.ac.uk/media/1319222/natcen_brexplanations-report-final-web2.pdf

273. Szigetvari, András. 2016. «Wifo-Chef Aiginger: Brexit ohne historisches Beispiel». *Der Standard*. Juni 24. Access: August 15, 2021. URL: <https://www.derstandard.at/story/2000039773091/wifo-chef-aiginger-brexit-ohne-historisches-beispiel>

274. Taylor, Luke. 2020. «Brexit Barometer reveals widespread concerns over negotiations». *Kantar*. Access: May 10, 2021. URL: <https://www.kantar.com/inspiration/politics/brexit-barometer-reveals-widespread-concerns-over-negotiations>

275. Thatcher, Margaret. 1988. «Speech to the College of Europe («The Bruges Speech») ». Transcript of speech delivered at Bruges Belfrey, Bruges, September 20, 1988. Access: February 15, 2020. URL: <https://www.margaretthatcher.org/document/107332>

276. Thatcher, Margaret. 2000. «A Time for Leadership». Margaret Thatcher's press release. Transcript of speech delivered at Stanford University, California, July 19, 2000. Accessed June 23, 2021. URL: <https://www.margaretthatcher.org/document/108388>

277. The Electoral Commission. 2018. «Vote Leave fined and referred to the police for breaking electoral law». *The Electoral Commission*. July 17. Access:

December 28, 2021. URL: <https://www.electoralcommission.org.uk/media-centre/vote-leave-fined-and-referred-police-breaking-electoral-law>

278. The House of Commons. 2008. Foreign policy aspects of the Lisbon Treaty: third report of session 2007-08. Vol. 2: Oral and written evidence. January 16, 2008 URL: <https://publications.parliament.uk/pa/cm200708/cmselect/cmfaaff/120/120.pdf>

279. The Irish Times. 2018. «Record-breaking year for Irish passports as 822,000 issued». *The Irish Times*. December 31. Access: April 10, 2022. URL: <https://www.irishtimes.com/news/ireland/irish-news/record-breaking-year-for-irish-passports-as-822-000-issued-1.3745030>

280. The National Centre for Social Research. 2021. «Brexit: The public's view five years after the EU referendum». June 22. Access: May 6, 2021. URL: <https://www.scotcen.org.uk/news-media/press-releases/2021/june/brexit-the-public%E2%80%99s-view-five-years-after-the-eu-referendum/>

281. The Sun. 2016. «SUN SAYS BACK BREXIT We urge you to make history and win back Britain's freedom...believe in yourself and our country's greatness – vote LEAVE». 2016. *The Sun*. June 22. Access: October 15, 2021. URL: <https://www.thesun.co.uk/news/1326816/we-urge-you-to-make-history-and-win-back-britains-freedom-believe-in-yourself-and-our-countrys-greatness-vote-leave/>

282. The Sun. 2016. «SUN SAYS We urge our readers to beLEAVE in Britain and vote to quit the EU on June 23» 2016. *The Sun*. June 16. Access: January 26, 2021. URL: <https://www.thesun.co.uk/news/1277920/we-urge-our-readers-to-believe-in-britain-and-vote-to-leave-the-eu-in-referendum-on-june-23/>

283. Thibaud, Harrois. 2018. «Towards 'Global Britain'? Theresa May and the UK's Role in the World after Brexit». *Observatoire de la société britannique* 21: 51-73. DOI: <https://doi.org/10.4000/osb.2119>

284. Tinbergen, Jan. 1956. *Economic Policy: Principles and Design*. Amsterdam: North-Holland.

285. Tindemans, Leo. 1976. *La Unión europea: informe del Sr. Leo Tindemans, Primer Ministro de Bélgica, al Consejo Europeo*. vol. 163 *Noticias de*

Bélgica: colección «proyectos y análisis». Belgium: Ministère des affaires étrangères.
URL: <https://www.cepc.gob.es/sites/default/files/2021-12/28529rie003002289.pdf>

286. Tranholm-Mikkelsen, Jeppe. 1991. «Neo-Functionalism: Obstinate or Obsolete? A Reappraisal in the Light of the New Dynamism of the EC» *Millennium - Journal of International Studies* 20: 1 - 22. DOI: <https://doi.org/10.1177/03058298910200010201>.

287. United Kingdom. 1962. *Hansard Parliamentary Debates*. House of Lords. «Britain and The Common Market». vol 244, 391-521. November 8. Accessed August 25, 2021. URL: <http://hansard.millbanksystems.com/lords/1962/nov/08/britain-and-the-common-market>

288. United Kingdom. *Hansard Parliamentary Debates*. House of Commons. Volume 888. March 12, 1975. Accessed August 25, 2021. URL: <https://hansard.parliament.uk/Commons/1975-03-12>

289. Voice of the Mirror. 2016. «Why the Mirror is backing Remain for the sake of our great nations». *The Mirror*. June 21. Access: January 26, 2022. URL: <https://www.mirror.co.uk/news/uk-news/mirror-backing-remain-sake-great-8251613>

290. Voice of the The Gurdian. 2016. The Guardian view on the EU referendum: keep connected and inclusive, not angry and isolated. *The Gurdian*. June 20. Access: January 26, 2022. URL: <https://www.theguardian.com/commentisfree/2016/jun/20/the-guardian-view-on-the-eu-referendum-keep-connected-and-inclusive-not-angry-and-isolated>

291. Wagendorp, Bert. 2020. «Om twaalf uur vannacht is het zover: Brexit. Hoera! ». *De Volkskrant*. Januari 30. Access: August 25, 2021. URL: <https://www.volkskrant.nl/columns-opinie/om-twaalf-uur-vannacht-is-het-zover-brexit-hoera~b790aaf7/>

292. Wahl-Jorgensen, Karin, Richard Sambrook, Mike Berry et al. 2013. «Breadth of opinion in BBC output». BBC Trust. Access: January 26, 2022. URL: https://www.bbc.co.uk/bbctrust/our_work/editorial_standards/impartiality/breadth_opinion.html

293. Walgrave, Stefaan, Jonas Lefevere, and Marc Hooghe. 2010. «Volatiel of wispelturig? Hoeveel en welke kiezers veranderden van stemvoorkeur tijdens de campagne? » In *De Stemmen van het Volk. Een analyse van het kiesgedrag in Vlaanderen en Wallonië op 7 juni 2009* edited by Kris Deschouwer, Pascal Delwit, Marc Hooghe, Stefaan Walgrave. 29-50. VUBPRESS.

294. Wallace, William. 1994. *Regional Integration: The West European Experience*. Washington (DC): Brookings Institution.

295. Weeks, Ally. 2018. *Practitioners' guide on Labour Market Outlook. Summer 2018*. Edited by Derek Tong. Chartered Institute of Personnel and Development. URL: https://www.cipd.co.uk/Images/practitioners-guide-to-lmo-summer18_tcm18-45839.pdf

296. Weiler, Joseph H. H. 1997. «Legitimacy and Democracy of Union Governance». In *The Politics of European Union Treaty Reform*, edited by Edwards, Geoffrey and Alfred Pijpers, 249–87 London: Pinter.

297. Wester, Robert. 1992. «The United Kingdom and European Political Union». In *Institutional Reforms, New Policies and International Identity of the European Community* edited by Laursen, Finn and Sophie Vanhoonacker. 193. Maastricht: European Institute of Public Administration, Martinus Nijhoff Publishers.

298. Whitehouse communications. 2018. *What do other countries think: Canada*. Access: December 17, 2020. URL: <https://www.whitehouseconsulting.co.uk/project-brexite/country/canada/>

299. Willems, Michael. 2021. «Co-op chief: Brexit and Covid have caused the 'worst food shortages I have ever seen'». *City A.M.* August 26. Access: December 17, 2021. URL: <https://www.cityam.com/co-op-chief-brexite-and-covid-have-caused-the-worst-food-shortages-i-have-ever-seen/>

300. Wilson, Elmo C. 1953. *Deutsch, Karl W. Nationalism and Social Communication: An Inquiry into the Foundations of Nationality*. Cambridge, Mass: The Technology Press, Jointly with John Wiley & Sons, New York. DOI: <https://doi.org/10.1177/000271625429300123>.

301. Wilson, Harold. 1974. «Britain Will Win With Labour». Transcript of speech delivered at Labour Party Manifesto, October 1974. Accessed August 25, 2021 URL: <http://www.labour-party.org.uk/manifestos/1974/oct/1974-oct-labour-manifesto.shtml>

302. Wolf, Martin. 2020. «A deal to end the Brexit delusions». *The Irish Times*. December 28. Access: August 30, 2021. URL: <https://www.irishtimes.com/business/economy/a-deal-to-end-the-brexite-delusions-1.4446478>

303. Wright, Oliver, Henry Zeffman, Eleni Courea. 2020. «Special relationship maintained as Johnson is first on Joe Biden's call list». *The Times*. October 10. Access: November 30, 2021. URL: <https://www.thetimes.co.uk/article/special-relationship-maintained-as-johnson-is-first-on-joe-bidens-call-list-9lfwzrwv6>

304. YouGo. 2020. «YouGov Survey Results». Access: May 6, 2021. URL: https://docs.cdn.yougov.com/8wzzyopk19/TheTimes_VITracker_201118_W.pdf

305. Zbikowska, Izabela. 2016. «Brexit. Polacy na Wyspach: Anglia na nas się wypięła». *Gazeta Wyborcza*. Czerwiec 25. Access: August 25, 2021. URL: <https://wyborcza.biz/biznes/7,179195,20299437,brexit-polacy-na-wyspach-anglia-na-nas-sie-wypiel.html?disableRedirects=true>

306. Ziady, Hanna. 2021. «100 days later, Brexit isn't working and business wants it fixed». *CNN Business*. April 13. Access: December 17, 2021. URL: <https://amp.cnn.com/cnn/2021/04/12/business/brexit-trade-100-days/index.html>

307. Ziady, Hanna. 2021. «Boris Johnson's Brexit choices are making Britain's fuel and food shortages worse». *CNN Business*. September 13. Access: December 17, 2021. URL: <https://amp.cnn.com/cnn/2021/09/28/business/brexit-fuel-food-shortages/index.html>

308. Ziady, Hanna. 2021. «UK exports to Europe fall 41% as Brexit hits trade». *CNN Business*. March 12. Access: December 17, 2021. URL: <https://amp.cnn.com/cnn/2021/03/12/business/brexit-uk-europe-exports/index.html>

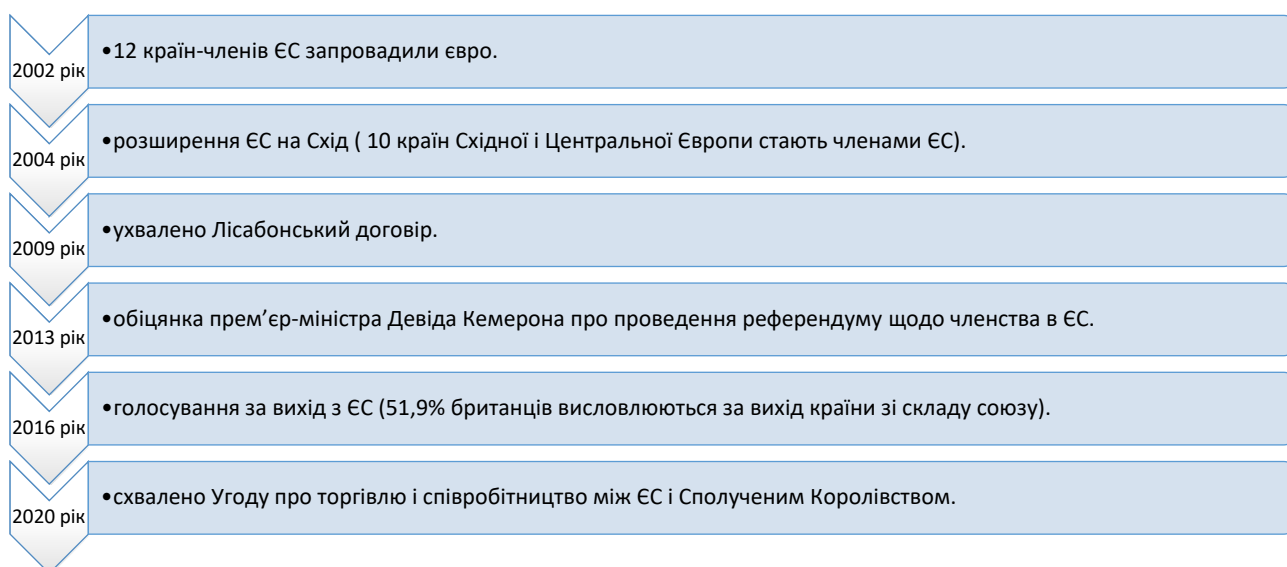
309. Ziady, Hanna. 2021. «Why would anyone trust Brexit Britain again?». *CNN Business*. July 24. Access: December 17, 2021. URL: <https://amp.cnn.com/cnn/2021/07/24/business/brexit-deal-northern-ireland-gbr-intl-cmd/index.html>

ДОДАТКИ

Додаток А

Основні етапи відносин Великої Британії та ЄС

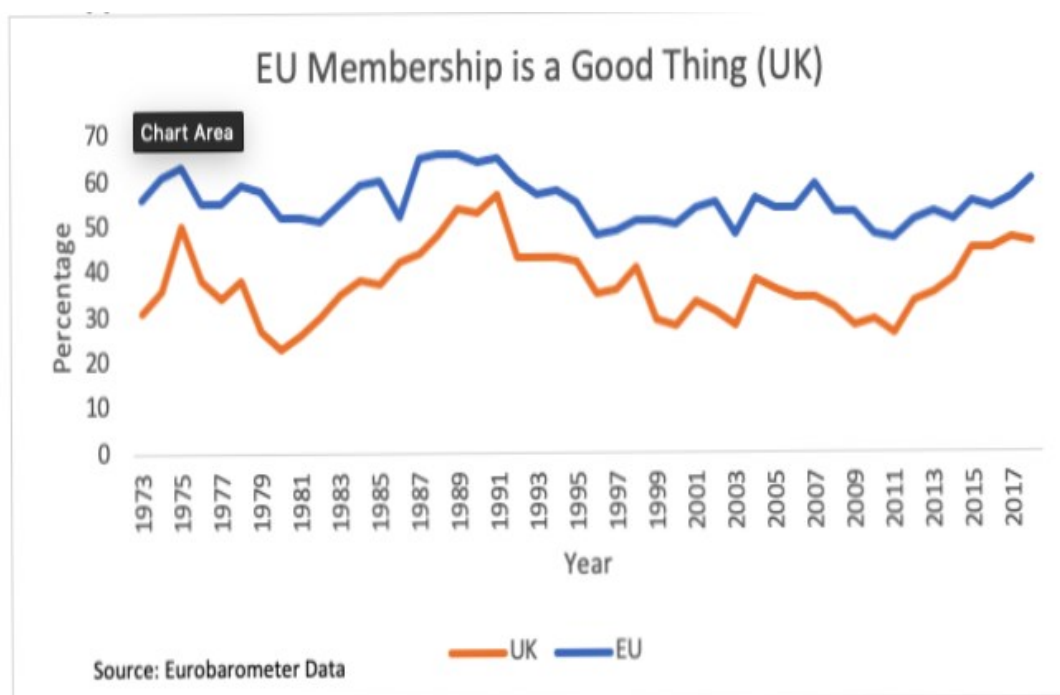

Джерело: авторська хронологія основних етапів відносин Великобританії з ЄС

Підтримка членства в ЄС в Великій Британії (1973-2018 рр.)

джерело

Source: Standard Eurobarometer Data 1973 – 2018, N=1,001

Джерело: (Simpson 2019)

Додаток В

Опитування громадян Великобританії щодо наміру голосувати на референдумі
про вихід з ЄС (вересень 2016-січень 2021)

Table 1: Vote Intention in a Second EU Referendum by Reported Referendum Vote, September 2016-January 2021

Vote intention	Sept 2016			Feb 2017			July 2017		
	Remain	Leave	Abstained	Remain	Leave	Abstained	Remain	Leave	Abstained
	%	%	%	%	%	%	%	%	%
Remain	96	8	43	92	8	39	93	10	50
Leave	2	88	32	7	88	28	4	88	26
Would not vote	2	4	25	2	3	33	3	3	23

Vote intention	Oct 2017			June 2018			Feb 2019		
	Remain	Leave	Abstained	Remain	Leave	Abstained	Remain	Leave	Abstained
	%	%	%	%	%	%	%	%	%
Remain	90	10	48	90	12	49	89	13	56
Leave	9	84	28	6	82	24	8	79	19
Would not vote	1	6	24	4	6	27	3	8	25

Vote intention	Mar 2019			Sept 2019			Nov/Dec 2019		
	Remain	Leave	Abstained	Remain	Leave	Abstained	Remain	Leave	Abstained
	%	%	%	%	%	%	%	%	%
Remain	87	14	50	87	13	50	91	11	58
Leave	7	74	22	7	77	24	7	83	19
Would not vote	6	12	29	6	10	26	2	7	23

Vote intention	Feb 2020			July 2020			Jan 2021		
	Remain	Leave	Abstained	Remain	Leave	Abstained	Remain	Leave	Abstained
	%	%	%	%	%	%	%	%	%
Remain	88	11	49	87	10	48	86	9	46
Leave	7	84	24	7	80	20	8	78	23
Would not vote	4	5	27	6	9	31	6	13	30

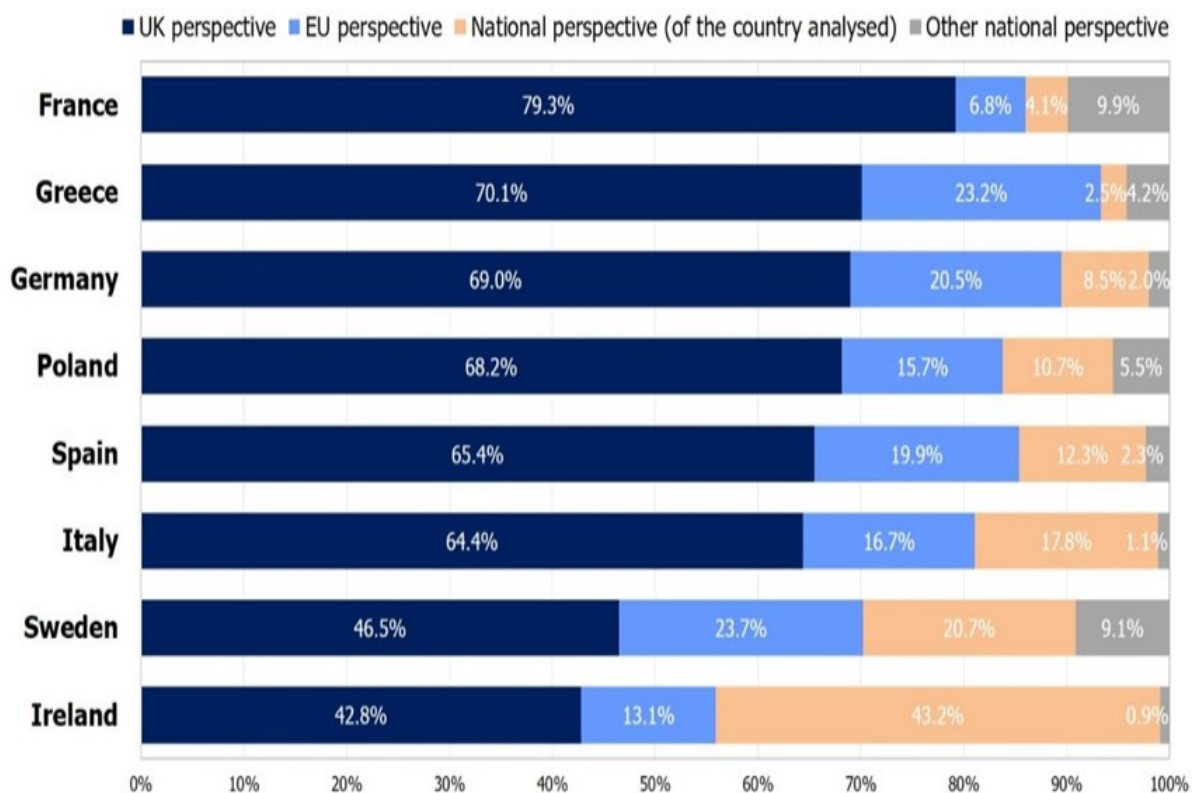
Note: Those who said they did not know how they would vote or who refused to say how they would do so have been excluded from the denominator on which the figures in this table are based.

Джерело: (Curtice 2021)

Додаток Г

Результати висвітлення європейськими медіа виходу Великої Британії зі складу

Європейського Союзу

PRIME RESEARCH
a Cision company

Analysis based on the examination of 3,516 articles discussing Brexit, taken from 39 media sources across 8 EU member states (France, Germany, Greece, Italy, Poland, Spain, Sweden and Ireland), for the period 1/9/17-28/2/18.

REUTERS INSTITUTE
FOR THE STUDY OF JOURNALISM

UNIVERSITY OF OXFORD

Джерело: (Reuters Institute for the Study of Journalism 2018)

Проблематика висвітлення Брекзиту європейськими медіа ресурсами

PRIME RESEARCH
a Cision company

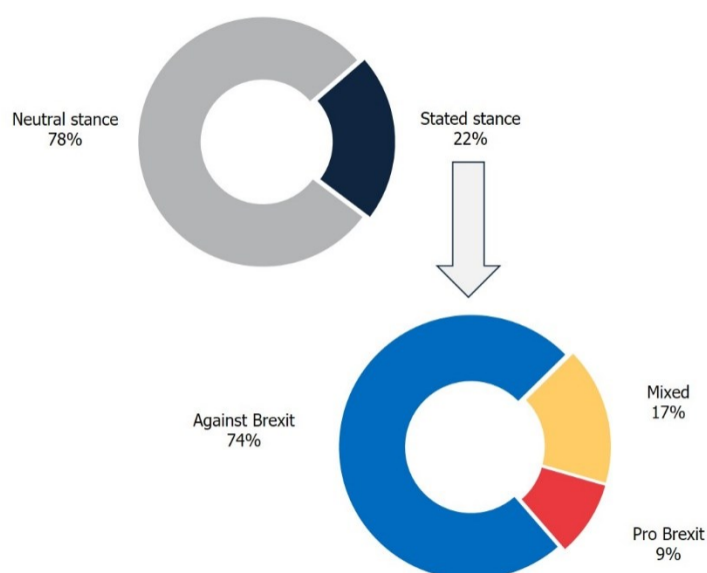
Analysis based on the examination of 3,516 articles discussing Brexit, taken from 39 media sources across 8 EU member states (France, Germany, Greece, Italy, Poland, Spain, Sweden and Ireland), for the period 1/9/17-28/2/18.

REUTERS INSTITUTE
FOR THE STUDY OF JOURNALISM

UNIVERSITY OF OXFORD

Джерело (Reuters Institute for the Study of Journalism 2018)

Позиції європейських медіа щодо питання Брекзиту

PRIME RESEARCH
a Cision company

Analysis based on the examination of 3,516 articles discussing Brexit, taken from 39 media sources across 8 EU member states (France, Germany, Greece, Italy, Poland, Spain, Sweden and Ireland), for the period 1/9/17-28/2/18.

REUTERS INSTITUTE
FOR THE STUDY OF JOURNALISM

UNIVERSITY OF OXFORD

Джерело: (Reuters Institute for the Study of Journalism 2018)

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ**Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:*****Наукові праці у виданнях, включених до переліку наукових фахових видань України:***

1. Кибіч, Яна. 2019. «Особливості британського підходу до процесу європейської інтеграції». *Історико-політичні проблеми сучасного світу* 40: 58-66. Чернівці: Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича.
2. Кибіч, Яна. 2020. «Медійний супровід та його вплив на результати референдуму про вихід Британії з ЄС». *Медіафорум: аналітика, прогнози, інформаційний менеджмент* 8: 102-114. Чернівці: Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича.
3. Кибіч, Яна. 2021. «Брекзит у медійному дискурсі провідних європейських ЗМК». *Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії* 2 (10): 64-77. Луцьк: Волинський національний університет.
4. Кибіч, Яна. 2021. «П'ять років по тому: як змінилася громадська думка британців після референдуму про вихід з ЄС». *Науково-теоретичний альманах «Грані»* 24 (12): 79-87. Дніпро: Дніпровський нац. ун-т імені Олеся Гончара.
5. Кибіч, Яна. 2022. «Позиція Канади щодо нової ролі Сполученого Королівства в Європі». *Науково-теоретичний альманах «Грані»* 25 (3): 83-87. Дніпро: Дніпровський нац. ун-т імені Олеся Гончара.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

6. Кибіч, Яна. 2019. «Британський «особливий» підхід до євроінтеграційних процесів: уроки для України». *Актуальні проблеми зовнішньої політики України: матеріали XIII Міжнародної науково-практичної*

конференції студентів та молодих вчених, Чернівці, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Листопад 22. С. 55-57

7. Кибіч, Яна. 2020. «Навіщо британцям Brexit: причини та наслідки». Травневі студії 2020: історія, міжнародні відносини: зб. матер. V міжнародної наукової конференції, Вінниця, ДонНУ імені Василя Стуса, Квітень 24. С.84-86.

8. Кибіч, Яна. 2020. «Вплив британських медіа на результати референдуму про членство Великобританії в ЄС». Актуальні проблеми міжнародних відносин та міжнародного права: матеріали Всеукраїнської наук. онлайн-конф. з міжнародною участю, Київ, Київський університет імені Бориса Грінченка, Жовтень 29. С.129-134

9. Кибіч, Яна. 2020. «Брекзит як чинник дезінтеграції ЄС». Актуальні проблеми зовнішньої політики України: матеріали XIV Міжнародної науково-практичної конференції студентів та молодих вчених, Чернівці, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Грудень 18. С. 33-35.

10. Кибіч, Яна. 2021. «Брекзит: нові загрози європейської єдності» Травневі студії 2021: історія, міжнародні відносини, філософія: зб. матеріалів III Міжнародної наукової конференції, вип. 6. Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, Квітень 23. С.140-143.

11. Кибіч, Яна. 2021.«Вплив британських ЗМІ на референдум про вихід з ЄС». Актуальні проблеми сучасних міжнародних відносин: матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Дніпро: Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, листопад 5-6. С.39-41